

פרק לב - קבלת השבת

הוספה מחול על הקודש

א. מאד היה זריז ונוהר להקדים קבלת השבת כחצי שעה ויותר קודם שקיעת החמה¹.

❧ עקבי דרך ❧

רגעים או יותר מזה, ועפ"י כתב המשנה ברורה (סקכ"ג ובביאור"ל סוד"ה מתחילת) דראוי להקדים לקבל שבת חצי שעה או עכ"פ כ' רגעים קודם השקיעה יעו"ש.

ובחיבורו 'הזמנים לפועלים' (אות יד) כתב רבינו בזה, וז"ל "זמני הדלקת הנר בארה"ק, בנויים על חומרת היראים, ולכן אין מקום בארץ שבו המנהג להדליק פחות מ-20 רגעים לפני השקיעה [והמקומות המוסיפים על ה-20 רגעים, לדוגמא: חיפה - חצי שעה, ירושלים - 40 רגעים, אינם אלא מנהגים גרידא], ובאופן קבוע בודאי אין לעשות מלאכה לאחר הזמנים של כל מקום ומקום, ובאופן ארעי יש להקל עד 20 רגעים, ולעת הצורך גם יותר, היות וכל הזמנים הנ"ל הם סוכ"ס זמנים להדלקת הנרות, ולא להפסקת מלאכות להדיא, וגם שיטת היראים אינה מוסכמת לכולי עלמא", עכ"ד רבינו שם, וכן כתב גם בחיבורו 'מנוחה שלימה' (עמ' יח אות טז) ד"ראוי מאד למדקדק במעשיו, גם בשאר ערי הארץ שלא לאחר זמן ההדלקה מחצי שעה לפני שקיעת החמה", עכ"ד [ועיין לרבינו בחיבורו 'לפני שמש' (פ"י) שהאריך אודות דבריו המוקשים של הגר"ז (בסדר הכנסת שבת) כביכול שקיעת החמה היא ד' רגעים אחר העלמות גלגל השמש באופק וכו', ומסיים רבינו שם בזה"ל "ואפשר כיון דנפק מפומיה דהרב ז"ל, אין להקל בתוספת שבת בפחות מד' רגעים, בין לפני השקיעה ובין לפני בין השמשות של היראים, וכן במוצאי שבת וכו', ואף דשיעור ד' רגעים דוקא הוא הלכתא בלא טעמא, מכל מקום אין הפסד לחוש לזה", עכ"ד].

ולמעשה רבינו ז"ל לעצמו היה מקדים מאד קבלת השבת, וכמו שהבאנו להלן שנהג להתחיל אמירת סדר קבלת שבת כ-40 רגעים קודם

1. דאף שלעיקר הדין נקטינן כדעת הגאונים והגר"א (הו"ד במשנ"ב סי' רסא סקכ"ג וביאור"ל שם) להתחלת זמן בין השמשות הוא רק מהתכסות גלגל השמש מעינינו, ולפי זה יוצא דמדינא מיהא אין איסור בעשיית מלאכה סמוך לשקיעת החמה [למעט איזה זמן עבור תוספת שבת], מכל מקום למעשה המנהג הפשוט בכל ישראל הוא להקדים יותר הפרישה ממלאכה וקבלת השבת, לא רק בתור גדר וסייג שלא יגיעו בטעות לרגע השקיעה ממש, אלא גם בכדי לחוש לשיטת היראים (ס"ס רעד, והו"ד בהגמ"ר שבת פ"ב סי' תנו, ובאגודה סי' מט) להתחלת זמן בין השמשות הוא ג' רבעי מיל קודם שקיעת החמה, וכמבואר בב"ח (ר"ס רסא) דלכתחילה יש להזהר כדברי היראים, ושכן היה מנהג הקהילות מאז יעו"ש, והמגן אברהם (סק"ט) העתיק גם כן דברי הב"ח, וכתב המשנה ברורה (סקכ"ג, ובביאור"ל ס"ב סוד"ה מתחילת ושעה"צ סקכ"א) דלכתחילה בודאי טוב לחוש לדברי היראים, ולכן מן הראוי לפרוש ממלאכה לפחות 18 רגעים קודם השקיעה, שזהו שיעור של ג' רבעי מיל להמחמירים המחשבים כל מיל 24 רגעים, עכת"ד.

ונוסף על זה המצוה דאורייתא של תוספת שבת, וכמבואר בגמרא בראש השנה (דף ט' ע"א) דמצוות עשה מן התורה להוסיף מן החול על הקדש [והמוסיף מוסיפין לו חיים (פמ"ג אש"א ר"ס רנו)], וכתב המשנה ברורה (סי' רסא סקי"ט) דזמן התוספת הוא על כרחק קודם בין השמשות, דהלוא מבין השמשות ואילך כבר הוי ספק לילה דחייב עליה אשם תלוי, ולא הוה צריך קרא לאוסופי, ע"כ, ולמעשה לא נתפרש שיעור התוספת הנצרך, אבל סברא הוא דלא סגי ברגע כמימרא אלא בעינן איזה שיעור מסויים, ב'

יושב ומצפה

ב. דקדק להשאיר איזה זמן פנוי אחר סיום כל ההכנות לשבת [קודם קבלת השבת], בו היה יושב ומיחל לקראת ביאת שבת מלכתא².

במה מדליקין

ג. פרק 'במה מדליקין' דקדק לאומרו קודם קבלת השבת³.

✽ עקבי דרך ✽

מייחל להקבלת פני שבת מלכתא (מהרה"ג ר' יעקב קארפ שליט"א).

3. וכן כתב רבינו בספרו 'מאתך תהלתי' (בכת"י), וז"ל "בענין 'במה מדליקין', כתב המחבר (סי' ער ס"א) שהספרדים אומרים אותו קודם תפלת ערבית 'והוא הנכון', והטעם כתב בבית יוסף (שם) כדי שיזכור הג' דברים ויזהיר עליהם, אבל אחר תפלת ערבית מה תועלת יש, וכן הסכים הגר"א בביאורו, ולכן מנהגינו בארץ ישראל בזה לאומרו ג"כ קודם מעריב, אך צריך עיון דאנו אומרים אותו אחר 'מזמור שיר ליום השבת', וכיון דקיימא לן ד'מזמור שיר ליום השבת' או 'בואי כלה' הוי קבלת שבת לדידן, אם כן שוב מה תועלת יש באמירתה אח"כ, והקדמונים היו מקבלים שבת על ידי אמירת 'ברכו' ולפיכך אמרו קודם 'ברכו', וכיוצא בזה כתב הערוך השלחן (שם) עי"ש.

ובסידורי הספרדים מצאתי דאומרים אותו לפני 'לכה דודי' וכו', ובסידור 'חוקת עולם' ו'בית מנוחה' הוא מסודר אחר 'מזמור לדוד הבו' וכו' לפני 'לכה דודי', ובסידור 'תפלת ישרים' הוא מסודר לפני 'מזמור לדוד' [בכדי לא להפסיק בין 'מזמור לדוד' ל'בואי כלה' ומזמור שיר ליום השבת וכו', שזהו הסדר המוכרח על פי האריז"ל, ועיין בכף החיים (סק"ד) שכתב ג"כ דבין 'מזמור לדוד הבו' ובין 'מזמור שיר ליום השבת' לא יפסיק שם לאומרו] – ולפי"ז ראוי למדקדק במעשיו לאומרו לפני קבלת שבת, כי בלאו הכי, צריך לחזור למנהג אשכנז לאומרו לאחר מעריב, וכו', וכן בספר 'בית ארזים' (פירוש נפלא על הטושו"ע להגרמ"ד קליין) כתב על דברי הבית יוסף, וז"ל: ואם כן צריך לאומרו קודם הדלקת הנרות ובביתו

שקיעת החמה [ובשנים קודמות התחיל אמירתו 30 רגעים קודם השקיעה, וכמובא שם]. וראה להלן בסמוך דהיה מקפיד גם אמירת סדר 'קבלת שבת' כולו קודם השקיעה.

וכתב רבינו בחיבורו 'דיני זמני הלילה' (שבת, אות ד'), וז"ל "וכאן מקום להעיר ולהתריע, שמאד רע המעשה שהתרגלו בזה בני תורה, שמדקדקים בכל דבר כקוצו של יו"ד בכל מיני חומרות לא שערום אבותיכם, וכאן בענין הכנסת שבת מקילים באופן קבוע לעשות כל המלאכות עד השקיעה ממש, וחוז' מאשר מבטלים בידיים זמן תוספת שבת, עוד נכנסים בגבול בין השמשות ח"ו, בהסתמכם על השקיעה הכתובה בלוחות שהרבה פעמים אינה תואמת את מציאות המקומות או שצריכים להחמיר שם מחמת ספק כיסויי ההרים, ועוד דיש בזה חילול שם שמים לעיני ההמון, ובדאי בקראם דברים אלה יחזרו בתשובה שלימה ובגדרים חזקים יקבלו עליהם לקיים תוספת שבת כהלכתה", עכ"ד רבינו שם.

2. וכדכתב הרמב"ם (פ"ל משבת הל"ב) "איזהו 'כבוד' זה שאמרו חכמים, שמצוה על אדם וכו', ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך", ועיין עוד שם (פ"ו מחובל ומזיק הל"ט) דאם רץ בערב שבת בין השמשות פטור מפני שרץ ברשות "כדי שלא תכנס השבת והוא אינו פנוי", ומבואר מדברי הרמב"ם דזהו דין מכבוד השבת להיות יושב פנוי ובכבוד ראש ליחל להקבלת פני שבת, וכן דייק מן הגרי"ז זצ"ל בחידושו על התורה (פר' יתרו, סי' סא) יעוי"ש. וישיבה זו אין צריך שתהיה בשתיקה דוקא, אלא יכול להתעסק אז באמירת שמו"ת ושאר כיוצ"ב, רק העיקר שישב פנוי בכבוד ראש

ד. בחיי הרבנית ע"ה, בהגיעו למשנה של 'עשרתם ערבתם הדליקו את הנר', היה מפסיק כדי לומר לה כן, וכפי הנוסח: עשרתם, ערבתם, בלשון שאלה, ובניחותא - הדליקו את הנר.⁴

ה. באמירת 'חייב אדם למשמש בגדיו', דקדק למשמש תכף בכיסו הנגרים והחליפה של שבת.⁵

✧ עקבי דרך ✧

ע"כ, ונפסק בפשיטות בשו"ע (סי' רס ס"ב), וכתב רבינו בחיבורו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) דהמדקדק לומר 'במה מדליקין' קודם קבלת השבת (וכמשנ"ת בהערה הקודמת), ממילא לא ישכח לקיים גם דין זה של אמירה לבני ביתו, ע"כ, ועיין בחמדת ימים (שבת חלק א', בנדמ"ח פ"ד אות פ') דעל פי הסוד ג"כ ראוי שיהא מבטא בשפתיים האמירה לבני ביתו 'הדליקו את הנר', אחר שענין ההדלקה שלה לתקן מה ש'כיבתה נרו של עולם', גם הוא ששהה לעצתה הרעה ראוי לו ליטול חלק בתיקון זה, ע"כ ונהיכא שרבינו עישר או עירב בעצמו, לא נהג בשאלות אלו זולת בהציווי 'הדליקו את הנר', וכן איתא להדיא במהר"ם מרוטנבורג (פסקים ומנהגים, אות רט) יעו"ש. וכמו כן אם חל שבת במוצאי יום טוב, דלא שייך אז אמירת 'עשרתם' ערבתם].

5. הוא פשוט מסברא ולהיות נאה דורש ונאה מקיים, וגם הוא עצה שלא לשכוח לקיים הדינא דגמרא (שבת דף יא ע"א) ושו"ע (סו"ס רנב) למשמש בגדיו ערב שבת עם חשיכה שמא ישכח ויצא, וכתב רבינו בחיבורו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) דהמדקדק באמירת 'במה מדליקין' קודם קבלת השבת, לא ישכח לקיים גם ענין זה של המשמוש בבגדיו [והיינו להאומרים אז גם ברייתא דחנניא עם פרק במה מדליקין].

[והנה אותם המקפידים שלא להכניס שום דבר בבגדי השבת, בדרך כלל אין שייך אצלם כ"כ זהירות זו, כי הרי בשעה זו לבושים כבר בבגדי השבת וממילא אין להם דבר בכיסן, אולם רבינו ז"ל, למרות שהיה נמנה ג"כ על הזהירות בזה (וכדלהלן פמ"ט), בכל זאת דקדק לקיים גם ענין המשמוש כדין, כאשר גם המציאות מוכיחה דאין

קודם הליכתו לבית תפלתו, דאי לאו הכי לא הועיל כלום, עכ"ד רבינו שם.

ובספרו 'זה השלחן' (ח"ג עמ' יז בהערה) כתב רבינו בזה, וז"ל "ולפיכך אני תמה על מנהגינו לומר 'במה מדליקין' אחר 'מזמור שיר ליום השבת', כיון דלדידן מקבלינן שבת במזמור זה (כבסימן רסא ס"ד), אם כן שוב מה מהני אח"כ, ואצל הספרדים באמת אומרים 'במה מדליקין' לפני מזמור לדוד הבו וכו' ויש אומרים לאחר מזמור לדוד הבו וכו' לפני לכה דודי וכו', ואני שפיר מנהגם, מיהו בספר 'ארץ חיים' סתהון (סי' רסא ס"ד) מוכח דמנהג צפת היה ג"כ לומר 'במה מדליקין' אחר 'מזמור שיר ליום השבת', וצריך עיון בזה, ואני לעצמי נוהג לומר במה מדליקין לפני קבלת שבת דוקא [ובחיי אדם (כלל לד סי"ב) כתב דמנהג בכל ישראל שאומרים אחר קבלת שבת קודם ערבית 'במה מדליקין', וכפי הנתבאר אין זה 'מנהג כל ישראל'], עכ"ד רבינו שם. ועי"ש עוד מה שהאריך בענין מנהג הספרדים בזה, ובמה שנדפס גם בקובץ 'מוריה' (אלול תשנ"ג, עמ' צה-צח) ובקובץ 'זכור לאברהם' (תשנ"ג, עמ' שצט), ואכ"מ.

ולמעשה בדרך כלל היה אומר זה עוד קודם הדלקת הנרות [אף שלא היה מקבל שבת בהדלקה], כנראה מפני החשש דלאחמ"כ לא יספיק הזמן לומר זה במתינות כראוי, ונהג להתחיל אמירתו כ-45 רגעים קודם השקיעה. המימרא אמר רבי אלעזר וכו', לא היה אומר, היות שאמר הכל ביחידות.

4. הוא דין ערוך במשנה בשבת (דף לד ע"א) שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר,

סדר 'קבלת שבת'

ו. סדר 'קבלת שבת' נהג לומר ביחידות בביתו.⁶

ז. נהג על פי האריז"ל (בשעה"כ דף סד ע"ג) באמירת סדר 'קבלת שבת' ב' פעמים, מתחילה בחצר שעל פתח ביתו ולאחמ"כ בחדר שיאכל בו הסעודה, וכדיבואר להלן.

ח. נהג לומר רק הסדר הנצרך על פי האריז"ל, וכדלהלן: מזמור לדוד הבו לד' וגו', לאחמ"כ התיבות 'בואי כלה בואי כלה שבת מלכתא', ולאחמ"כ פרק מזמור שיר ליום השבת וגו', ד' מלך וגו'.⁷

ט. תפילת 'אנא בכח' ופזמון 'לכה דודי', לא נהג לאמרם.⁸

✻ עקבי דרך ✻

העיקר שיאמרו ה'קבלת שבת' באופן שיספיקו לקיים התוספת שבת דאורייתא כדין, ע"כ. וראה עוד להלן מה שהבאנו בענין זמן אמירתו.

7. כן הוא הסדר הנצרך על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סד ע"ג), ואילו שאר המזמורים שנדפסו קודם סדר קבלת שבת, וכמו כן תפילת 'אנא בכח' והפזמון 'לכה דודי', הם תוספות ממקובלים אחרים ואינם נצרכים על פי האריז"ל. ובספרו 'מאתך תהלתי' (בכתי"י) כתב רבינו, דמי שאין לו הפנאי יכול לומר רק סדר זה, שהוא העיקר הנצרך על פי האריז"ל, וכמו כן כתב דאם רואה שהצבור מתאחרים ולא יספיקו לומר הסדר קודם שקיעת החמה, דיראה לומר עכ"פ סדר זה קודם השקיעה, ע"כ. ושמעתי מרבינו דבשנים קודמות נהג כן באמירת שאר המזמורים שהוסיפו האחרונים, ואך מאוחר יותר התחיל לקצר ולומר רק הנוסח הנצרך על פי האריז"ל, ע"כ. והוה עובדא באחד שרצה לשנות מנהגו להקל בזה, והעיר לו רבינו דמן הראוי שיעשה על כך התרת נדרים. ועיין עוד בהערה הבאה.

8. בענין זה כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ז' ע"א, בנדמ"ח עמ' קטו), וז"ל 'ודע דלא נהגו בבית א-ל לומר פיוט 'לכה דודי', משום הפסקה באמצע הסדר, וכמו שכתב כפ

בדיקה זו לבטלה, ובפרט כשהנידון הוא על הנהגה קבועה לאורך ימים].

6. דאין שום חובה לומר זה בצבור בדוקא, ואדרבה מצינו במעשה רב (אות קטז) שכתב בזה"ל 'ערבית בשבת מתחילין 'ברכו' בציבור', ועי"ש במפרשים שנבוכו להבין מה בא לאפוקי בזה, ובספרו 'זה השלחן' (ח"ג הע' 98) כתב רבינו, דאפשר דכוונתו לאשמועינן הנהגת הגר"א ז"ל שלא היה אומר סדר 'קבלת שבת' בציבור, ועל דרך מה שמצינו בכמה וכמה מקומות דעתו ז"ל שאין לקבוע בציבור פסוקים ומזמורים שלא נזכרו בש"ס משום טרחא דציבורא (ראה במעשה רב אות כו, נג, סו, ועוד), ואפשר שעד"ז לא הסכים הגר"א לחדש אמירת 'קבלת שבת' בציבור, והוסיף רבינו שם, דבאמת גם בסידורי הקדמונים ליתא לנוסח קבלת שבת [זולת מזמור שיר ליום השבת], וגם האריז"ל לא תיקן לאומרה בציבור בבית הכנסת, רק היו יוצאים מהעיר וכו', עכתו"ד. ועיין עוד בספר 'הלכות שבת בשבת' (קארפ, ח"א פ"ו הע' 2) מה שהביא בזה.

אמנם שמעתי מרבינו, דלמעשה קשה לקבוע דברים מוחלטים בזה, הלכך מי שנמצא במנין לקבלת שבת שמסיימים שם הקבלה בפועל עוד קודם בין השמשות, אין צריך לפרוש לאומרה ביחידות מטעם זה [ועיין גם בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' נב) דיש מעלה לאומרה בעשרה], רק

י. סדר זה נהג לומר מעוטף בטלית גדול [והעיטוף עוד קודם שיצא לחצר]⁹.

זמן אמירתו

יא. סדר 'קבלת שבת' נזהר לומר קודם זמן בין השמשות, והקפיד שיהא באופן שישפיק לסיימו כולו קודם זמן זה [ורקדק שיתקיים זה גם לשיטת היראים]¹⁰.

עקבי דרך

(ימים נוראים, בנדמ"ח פ"כ הע' א') לענין ליל יום הכפורים, דאם כבר קיבל על עצמו קדושת יום הכפורים יתעטף בטלית בלא ברכה אף שהוא עדיין מבעוד יום, ע"כ, ומאידך ללבוש כאן בלא לברך ג"כ אינו ראוי, ומה גם שהיה רבינו חפץ לפטור בזה להט"ק שהחליף לכבוד שבת.

ולכן למעשה נהג לברך ולהתעטף עוד לפני סדר ה'קבלת שבת' שאמר בחצר ביתו, וכן הוא גם פשוט הגמרא (שם ושם) וסדר הדברים ברמב"ם (שם) דזהו עוד מלפני היציאה לקבל השבת, ואפשר דגם לדעת האריז"ל אין קפידא אם יתעטף בה כבר מקודם.

10. הנה למנהגינו שקבלת השבת היא באמירת 'בואי כלה', ממילא פשוט דצריך להקפיד שיהיה זה קודם זמן בין השמשות, בכדי לקיים המצוה דאורייתא של תוספת שבת כדון, וכמשנ"ת לעיל בתחילת הפרק, וכן מבואר בפרי מגדים (סי' רנו אש"א סק"א) וכף החיים (סי' רסב סק"ב), וכן הוא בערוך השלחן (סי' רמב ס"מ) בשם סידור השל"ה דהמאחרים אמירת 'מזמור שיר ליום השבת' עד אחר השקיעה גורמים רעה רבה יעו"ש.

אמנם לכתחילה בלאו הכי נמי יש ענין שתהא קבלת השבת בפה דייקא, וכדכתב רבינו בספרו 'פורים המשולש' (פ"א הע' יג) מדברי המשנה ברורה (סי' רסא סק"א) ומשמרת שלום (קוידנוב, סי' כו ס"ב) וביאור 'מקור החיים' על אורחות חיים להרא"ש (אות יט) וספר 'ברית עולם' (זילבר, פרק קבלת שבת ס"ב), וכן בדברי האריז"ל בשער הכוונות (דרושי קבל"ש) מבואר החיוב לומר קבלת שבת דעושה בזה תיקונים גדולים בעולמות העליונים, וכן הוא גם בדברי רבינו הגר"א ז"ל בביאורו לתיקוני זוהר (דף מט ע"א, לדפוס ת"ז עם בהגר"א, ד"ה

החיים (סי' ער אות ד'), אך בהגהת הצמח (פ"ח דפרע"ח שער השבת) מבואר דמהר"ו בעצמו היה אומר, "עכ"ד רבינו שם, וביתר ביאור כתב במכתבו להגרי"ל זוסמן זצ"ל (נדפס ב'ישורון' כרך מ' עמ' תס), וז"ל "מעט שלמדתי בשער הכוונות (בדרושי קבלת שבת) ראיתי שקשה מאד מנהגינו, שאנו מפסיקים בין 'מזמור לדוד' ל'בואי כלה' באמירת 'אנא בכח' ו'לכה דודי', ולפי דברי הרב ז"ל צריך לומר 'מזמור לדוד' סמוך ל'בואי כלה' תכף [כי ב'מזמור לדוד' הוא עליית עולם העשיה ו'בואי כלה' עליית הג"ר דיצירה לנה"י דבריאה וכו', ואם כן אין ראוי להפסיק]. וראיתי ב'פתח עינים' דבאמת מהאי טעמא אין מנהגם לומר כלל 'לכה דודי', עכ"ל רבינו שם, ואחר מו"מ ליישב המנהג, מסיים בזה"ל "ואני נהגתי בזמן האחרון להסמיך 'בואי כלה' ו'מזמור שיר ליום השבת' לאמירת 'מזמור לדוד', ואחר כך אני אומר 'לכה דודי', עכ"ד. אולם כבר הרבה שנים שנהג בזה כמנהג בית א-ל שאין אומרים אותו כלל, והוא כנראה מחמת חשש תחנונים בשבת.

9. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סו ע"ד), וכתב שם דזהו הענין המבואר בגמרא (שבת קיט ע"א וב"ק לב ע"א) שנהג רבי חנינא ד'מתעטף' וקאי אפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה, וכן הוא ברמב"ם (פ"ל משבת הל"ב) 'ומתעטף בציצית'.

והנה בשער הכוונות (שם) מבואר דענין הטלית הוא עבור סדר 'קבלת שבת' השני שאומר בביתו, שכתב שם דכשנכנס לביתו מהשדה אז יתעטף בטלית וכו', אלא דבאמת באופן זה נכנסים לנידון בהלכות ציצית, אם מותר לברך על הטלית אחר קבלת שבת, דיש אומרים דעל ידי קבלת שבת חשיב כבר כלילה ואין לברך עוד על הציצית, וכבר כתב רבינו בספרו 'קצור הלכות מועדים'

❦ עקבי דרך ❦

שמתחילים 'לכו נרננה' רבע שעה קודם השקיעה, וכן כתב בספר 'בין השמשות' (פ"ו אות ד').

ועיין גם בספר 'משמרת שלום' (קוידנוב, סי' כו אות ב'), וז"ל "הנה ידוע דרבותינו הקדמונים, גם קה"ק הבעש"ט ז"ל ותלמידיו הק', היו מקדימים מאד לקבל שבת, ובעת שהיו אומרים סדר קבלת שבת כנהוג היה קודם בין השמשות בודאי, וכידוע מזקנינו סבא קדישא מהר"ם ז"ל מלעכוויטש, כי באמת נראה כי כל ענין סדר קבלת שבת נתקן שיאמרו זה בזמן תוספת שבת, ודי למבין", עכ"ד.

ובספרו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) מסיים רבינו בזה, וז"ל "ועל כן במקומות שמאחרים קבלת שבת בבתי הכנסת עד לאחר שקיעת החמה, וכנהוג היום כמעט בכל בתי הכנסת [חוץ מבתי כנסיות הישנים בירושלים], טוב שכל יחיד המדקדק יאמר לעצמו לפני השקיעה ה'קבלת שבת' העיקרית הנצרכת לפי האריז"ל בשער הכוונות (שם), שהוא - 'מזמור לדוד הבו' וכו', 'בואי כלה' וכו', 'מזמור שיר ליום השבת' וכו', וה' מלך, ואח"כ יוכל לומר שנית עם הציבור [וכן יש לנהוג מי שאין לו פנאי לומר כל ה'קבלת שבת', דסגי בזה], עכ"ד רבינו שם, ובספרו 'בינו שנות דור ודור' (עמ' עג) כתב על הגה"צ רבי יוסף צבי הלוי זצ"ל (ראב"ד ת"א-יפו), שהיה מקפיד תמיד לסיים אמירת כל סדר 'קבלת שבת' לפני השקיעה, ואם ראה שהש"ץ מתאחר, היה ממחר לסיים לעצמו לפני השקיעה, ע"כ [והוסיף רבינו בספר 'פורים המשולש' (שם), דאם התפלל מנחה סמוך לשקיעה ודחיקא ליה שעתא בכדי להספיק אמירת קבל"ש לאחר התפילה, יש להקל בשעת הדחק כזו לומר הסדר הנ"ל בעת חזרת הש"ץ, בהסתמך על השיטה (בבאה"ט סי' קכד סק"ז) דמותר ללמוד בחזרת הש"ץ, דהוי מצוה עוברת, אבל דוקא אם אירע כן במקרה, אך לכתחילה צריך לקבוע עצמו להתפלל מנחה במנין המתפללים מבעוד יום באופן שיספיק הזמן גם לאמירת קבל"ש קודם השקיעה כראוי, עכת"ד שם].

ולמעשה רבינו ז"ל לעצמו היה מדקדק לסיים אמירת סדר 'קבלת שבת' עד כ-20 רגעים לפני

דצריכין) דצריכין שפון לקבלא לה וכו', ורצונו לומר, לקבל שבת מבעוד יום, דשבת בא ממילא וכו', ע"כ, ומבואר נמי דבעינן קבלה בפה מבעוד יום דייקא.

אך גם מצד עצם אמירת ה'סדר קבלת שבת', כתב רבינו (שם; פת"ע החדש ח"ג בנדמ"ח עמ' קד; דיני זמני הלילה, שבת אות ז') דמן הראוי שייאמר קודם שקיעת החמה דייקא, שכן נראה כוונת הדברים בשער הכוונות (דף סד ע"ג) שכתב שם דבעת שקיעתה ממש אז יסגור עיניו וכו' ויתחיל אמירת מזמור הבו כו', ע"כ, דהיינו בעת שרואה שהשמש מתחילה לשקוע בכדי שיסיים האמירה עם שקיעתה (ועיין גם שעה"כ דף סז ע"ב).

והוסיף רבינו שם, דגם אם נפרש דכוונת האריז"ל דהתחלתה היא בעת שקיעת החמה, ג"כ תהיה כוונתו שתיאמר כרבע שעה קודם השקיעה, דבאמת כפי המציאות במקום משכן כבודו ז"ל בעיה"ק צפת ת"ו, אזי החמה שוקעת ומסתלקת מעל ראשי ההרים רבע שעה לפני השקיעה האמיתית [ובימים הקודמים כשעוד היה נהוג שם השעון הארצי-ישראלי הישן המכוון לשקיעת החמה בשתים עשרה, היו מכוונים אותו ברגע של שקיעת החמה מאחרי ההרים, לרבע לפני שתים עשרה], נמצא איפוא, ד'עת שקיעתה ממש' ידידה הוא רבע שעה קודם השקיעה האמיתית.

וכן כתב בבן איש חי (ש"ב פר' וירא אות ו') דעל פי רבינו האריז"ל זמן אמירתו הוא כשליש שעה לפני השקיעה [יעוי"ש שכתב דהוא שלישי שעה לפני המוגרב שהיה קורא בשעה 12 בדיוק, אמנם למעשה מבואר להלן שם דהמוגרב אצלם היה ז' וחצי רגעים אחר השקיעה יעוי"ש], ועיין להגר"א מאני זצ"ל בספרו 'ברכת אליהו' (עמ' קמב אות ב') שכתב דכן היה המנהג בזמנו בבית א-ל להתחיל כשליש שעה קודם השקיעה, ואח"כ השתנה המנהג להתחיל חצי שעה לפני השקיעה, ושמנהג 'בית יעקב' שבעיה"ק חברון ת"ו היה להתחיל רבע שעה [ולפעמים עשרה רגעים] לפני השקיעה, ע"כ, וכן הוא גם מנהג בתי כנסיות הישנים של האשכנזים פרושים בירושלים עיה"ק,

יב. גם את סדר קבלת שבת השני (שעל פי האריז"ל) היה מדקדק לסיים בשיעור הנ"ל [ולמעשה בשנים אלו נהג להתחיל כ-40 רגעים קודם השקיעה]¹¹.

סדר קבל"ש בשדה

יג. סדר קבלת שבת השייך לשדה, נהג לאומרו בחצר שעל פתח ביתו¹².

✽ עקבי דרך ✽

השקיעה, וההתחלה תהיה לפני תחילת השקיעה, עכתי"ד רבינו שם. ולמעשה נהג לעצמו להחמיר ולסיים גם האמירה השנית הזו קודם זמן בין השמשות, וגם בזה דקדק שיתקיים אף לשיטת היראים המקדים את זמן בין השמשות עד 18 רגעים קודם השקיעה (וכמשנ"ת בהערה לעיל), כך שלמעשה הוצרך להתחיל כ-40 רגעים קודם השקיעה, למען יספיק הזמן לאמירת הכל במתינות וישוב הדעת וכו'. וראה עוד מה שהבאנו בזה בהערה הקודמת.

12. על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סד ע"ג) יש לומר סדר זה בשדה, ועי"ש שהראה שכן הוא גם בכמה מקומות בגמרא (שבת לג ע"ב; שם קיט ע"א; ב"ק לב ע"ב; רמב"ם פ"ל משבת הל"ב), והובא בכף החיים (סי' רסב סקל"ב), ואולם בזמנינו בהרבה מקומות אינו מציאותי לצאת לשדה ממש, וכבר כתב בחמדת ימים (שבת ח"א פ"ה, בנדמ"ח אות נ') דבכהאי גוונא היה נוהג לצאת החוצה אל עזרת בית הכנסת למקום אויר פנוי ומגולה וראוי להקבלה, לומר שם סדר ה'קבלת שבת' השייך לשדה "כי כל מדות שמנו חכמים הכל לפי האדם ולפי המקום וכל אדם אינו חייב אלא כשיעורו", עכ"ד, וכן נהג רבינו לצאת לחצר שעל פתח ביתו לומר שם סדר ה'קבלת שבת' הזה [ועי"ע מה שכתב בזה בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף א' ע"ב, בנדמ"ח עמ' קד)].

ומה נהדר היה מראה רבינו ז"ל בפניא דמעלי שבתא, עת נעמד בחצר שעל פתח ביתו מעוטף בטלית גדול, ונשמע קולו מנגן את פזמוני קבלת השבת כמונה מעות בנעימה קדושה, דקות ארוכות בטרם נשמעה הצפירה הראשונה, בעוד ברחוב עדיין אנשים נחפזים אנה ואנה בהכנות האחרונות של ערב שבת. חזיון נפלא זה מידי שבוע, היה מותיר רושם עז על כל הרואים, עד

שקיעת החמה, והוא כדי לסיים אמירתו קודם זמן בין השמשות לשיטת היראים [שהוא 18 רגעים קודם השקיעה לדעת המחמירים המחשבים את המיל 24 רגעים, ובתוספת זמן מה עבור תוספת שבת, וכמשנ"ת לעיל בתחילת הפרק], והיות שהיה חפץ לדקדק בזה גם בהאמירה השניה של סדר 'קבלת שבת' שאמר בביתו עם ההקפות וכו', הלכך למעשה נהג להתחיל אמירת סדר קבלת שבת כבר כ-40 רגעים קודם שקיעת החמה (וכדהבאנו להלן בסמוך), ובזה יצא ידי כולם לכתחילה מצוה מן המובחר בלא שום פקפוק כלל.

ישוב נמצא מכתב מרבינו (בכת"י) אודות מנהגו בסדר קבלת השבת בשנים הקודמות, וכדלהלן: מ"ה רגעים קודם השקיעה מתעטף בט"ג ומתחיל אמירת 'במה מדליקין', ובהגיעו למשנה 'שלושה דברים אדם וכו', היה כבר ל' רגעים קודם השקיעה, ואז אומר בקול רם 'עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר' [ותכף הרבנית ע"ה הדליקה, כחצי שעה קודם השקיעה], וממשיך אז באמירת 'חייב אדם למשמש' וכו' עם המשמוש בפועל כדין, ומיד לאחמ"כ מזמור לדוד וכו', ע"כ.

11. בענין זה כתב רבינו במכתבו להגרי"ל זוסמן זצ"ל (נדפס ב'ישורון', כרך מ' עמ' תס), דמשמעות לשון שער הכוונות (בדיושי קבלת שבת) דגם בקבלת שבת השנית בהקפת השולחן [כדי להמשיך או"מ לחיצוניות העולמות], גם זה צריך לקיים קודם השקיעה דוקא, ולפי זה יל"ע מלשון שער הכוונות (סדר קב"ש בשדה) שכתב דיתחיל לומר דוקא בשעה שהחמה כבר כמעט שוקעת עי"ש, ואיך יספיק אח"כ לחזור לביתו ולעשות קבלת שבת שנית הכל לפני השקיעה בזמן קצר כזה, ואולי יש זמן לגמור את כל הסדר לפני השקיעה, ואולי גם עיקר הקפידא הוא לגמור לפני רוב

יד. קודם היציאה לחצר התעמק בטלית גדול בברכה [ובברכה זו היה מכוין לפטור המ"ק שהחליף לכבוד שבת]¹³.

זו. אמר 'בואו ונצא לקראת שבת מלכתא לחקל תפוחין קדישין', ויצא לחצר ביתו¹⁴.

זו. נעמד שם כשפניו למערב מקום שהחמה שוקעת שם, ואחר הכוונה להתחיל להמשיך עליו בחינת 'נפש' דליל שב"ק, החל באמירת 'מזמור לדוד' וגו' בנעימה¹⁵.

יז. הסדר הנ"ל נהג לומר מתוך הסידור¹⁶.

✽ עקבי דרך ✽

פניהם נגד מערב, כפשט דברי הרב ז"ל, ושמעתי שבית א-ל יכב"ץ אינם מקפידים להיות דוקא למערב, ולא ידעתי טעמים, ע"כ, ועכ"פ נהגו בבית הכנסת שבאמירת 'בואי כלה' הופכים פניהם למערב, עכ"ד רבינו שם [ובענין מקומות שאומרים בבית הכנסת שפתחו אינו לצד מערב, ראה בקובץ 'ישורון' (כרך מא, עמ' רנד) במכתב מרבינו, דמן הדין היה שיהפכו פניהם למערב העולם אף שאינו לכיוון הפתח, אבל למעשה הנח להם לישראל וכו', יעו"ש. וראה גם בדברי רבינו בזה במכתבו הנדפס בספר 'משנת יוסף' (ליברמן, הל' ביהכ"נ סי' מא אות ד').

והנה בדברי שער הכוונות (דף סד ע"ב) מבואר דקודם שיתחיל יכוין להמשיך על עצמו תוספת נפש יתירה דבחינת ליל שב"ק, אולם במקומות אחרים מבואר דעתו דיש לכוין זה באמירת התיבות 'בואי כלה', לפיכך נהג רבינו לכוין כאן על התחלת קבלת הנפש, ובאמירת 'בואי כלה' על גמר קבלתה, ראה מה שהבאנו בזה להלן באמירת התיבות 'בואי כלה'. ולמעשה נהג לכוין בנוסח זה: "אני מתחיל להמשיך תוספת נפש יתירה עלי ועל כל ישראל" (מרשימות נכדו הרה"ג ר' יעקב וינוגרד שליט"א).

ואופן אמירתו, מבואר בשער הכוונות (דף סד ע"ג) שיאמרנו כולו 'בנעימה'.

16. בשער הכוונות (דף סד ע"ג) איתא דבעת אמירת סדר 'קבלת שבת' יסגור עיניו, ע"כ, אמנם

כי גם המה התאוות תאוה להמנות על ה'ממחרים לבוא' בהקדמת הכנותיהם לקראת שבת מלכתא, ובקבלת פניה כראוי במתינות וישוב הדעת.

13. בענין עטיפת הטלית לאמירת סדר קבלת שבת, ראה לעיל מה שהבאנו בזה. ובברכה על הט"ג נהג לפטור להט"ק שהחליף לכבוד שבת, וראה מה שהבאנו לעיל (פ"ג) הטעם להעדיף לפטור הט"ק בברכת הט"ג.

14. כן הוא בגמרא (שבת קט ע"א; ב"ק לב ע"א) על רבי חנינא דמתעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא ואמר 'בואו ונצא לקראת שבת המלכה', והובא ברמב"ם (פ"ל משבת הל"ב) שכן נהגו חכמים הראשונים, וכן הוא גם בדברי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סו ע"ד) דקודם שיצא לשדה יאמר 'בואו ונצא לקראת שבת מלכתא לחקל תפוחין קדישין'.

15. ענין אמירת הסדר הזה כשפניו למערב, מבואר בשער הכוונות (דף סד ע"ג), ובספר 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ז' ע"א, בנדמ"ח עמ' קיד) כתב רבינו בזה, וז"ל "והנה על פי דברי האריז"ל בשער הכוונות (שם) צריך לעמוד בכל הסדר קבלת שבת [מ'מזמור לדוד' עד סיום הסדר] עם פניו למערב מקום שהחמה שוקעת, אך בבתי הכנסת לא נהגו כן, וכן כתב בברכת אליהו מאני (עמ' קמב), וז"ל: ומודע לבינה סדר קבלת שבת בבית יעקב (בבבירון), לצאת השדה לעמוד דוקא

יח. באמירת 'בואי כלה', נהג לשחות מעט - פ"א לימינו פ"ב לשמאלו ופ"ג לאמצע¹⁷.

יט. בפעם השלישית סיים 'בואי כלה שבת מלכתא' והאריך בתיבת 'מלכתא' לבוין להמשיך תוספת 'נפש' יתירה דליל שב"ק עליו ועל כל ישראל, ולקבל על עצמו שב"ק וקיום מצוות תוספת שבת¹⁸.

❧ עקבי דרך ❧

סמך וכו', אך בסידורי רבינו הרש"ש ז"ל לא נזכר ענין חזרת הפנים לימין ולשמאל, ועכ"ז מנהג ישראל תורה הוא, ויש טעם וסמך למנהגם וכן ראוי לעשות, ע"כ, ובחמדת ימים (פ"ח משבת) כתב דהשוחה עצמו ב'בואי כלה' תועה מדרך השכל, וראוי לגעור בו, רק יטה ראשו מעט וכו', עכ"ד רבינו שם. ולמעשה ראינו לרבינו שנהג לשחות מעט, וכעין מה שכתב הרב חמדת ימים ז"ל.

18. על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סח ע"ד) ישנם ו' בחינות בקבלת הנשמה יתירה דשב"ק, והם נר"ן דליל שבת, ונר"ן דיום השבת, ולמעשה מקום קבלתם הוא בסדר התפילות דליל שבת ויום השבת כל אחד במקומו על פי הסוד [ונכמו שיבואר להלן אי"ה דבר דבור על אופן], ועיין בספר יסוד ושורש העבודה (שער העליון פ"ב ופ"ד) שהראה דדבר זה שנוי בזוה"ק שצריך האדם להכין עצמו להמשיך עליו נר"ן יתירה של שבת קודש יעו"ש [ולענין יוהכ"פ שחל בשבת, ראה לרבינו בספרו 'קצור הלכות מועדים' (ימים נוראים, בנדמ"ח עמ' רנא) משכ"ב].

והנה לענין קבלת ה'נפש' יתירה דבחינת ליל שב"ק, ישנה מבוכה בדעת האריז"ל איה מקום קבלתה, ובספר 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ז' ע"א בהוספה, בנדמ"ח עמ' קטז) הראה רבינו כמה לשונות בדעת האריז"ל, שבהם תלוי ענין זה, וז"ל שם: "וענין קבלת נפש יתירה דליל שבת תלוי ג"כ בגירסאות הנ"ל, ולכן גם בזה מצינו כמה סוגי לשונות: א' בהכנסת שבת [לא נתבאר איה] (פרע"ח פ"א); ב' לפני קבלת שבת (שעה"כ דף סד ע"ב); ג' בקבלת שבת בשדה (שעה"כ דף סח ע"ד); ד' ב'בואי כלה' (שעה"כ דף סד ע"ב, סו ע"א, ופרע"ח פרקים

אמר רבינו, דאם מדקדק לבוין עיניו לראות בסידור שלפניו, ג"כ שפיר דמי, וכמו שכתבו הפוסקים (משנ"ב סי' צה סק"ה) לענין עצירת עיניו בשמונה עשרה, וכעין זה בשמן ששון (דרוש נוסח התפילה דף סג ע"ד אות ה') לענין כיסוי העיניים בקריאת שמע (מהרה"ג ר' שי כפיר שליט"א).

17. בענין השחייה בכאן, כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ז' ע"א, בנדמ"ח עמ' קיד), וז"ל "ואם לכרוע לימין ושמאל ואמצע כשאומר 'בואי כלה', בספר 'ברכת אליהו' (מאני, עמ' קמב) כתב וז"ל: ועל אמירת בואי כלה לצד ימין ושמאל, דע שבכל סידורי רבינו הרש"ש זיע"א לא נזכר שיחזור פניו לימין ולשמאל לא באמירת השדה ולא בבית הכנסת בהקפות, שנראה שאין צריך, וכן העידו על הרב יצחק פרחי ז"ל והרב דב"ש ז"ל שלא היו מחזירים פניהם אנה ואנה, ומה שכתב בשער הכוונות (דף סז ע"א) ותאמר בואי כלה מימין וכו', הכוונה להמשיך מוח החכמה שהוא בימין וכו', ולא הכוונה שיחזור פניו מימין וכו', ומכל מקום כיון שהעולם נוהגים להחזיר פניהם על צד ימין שלהן להורות על מוח החכמה וכן לצד שמאל להורות על מוח הבינה וכו', והנה בבית יעקב (ביהכנ"ס של הגר"א מאני זצ"ל, שיסד בחברון) נהגו להחזיר פניהם, שלא מצינו טעם לעיכובא, ע"כ.

וכן כתב בבן איש חי (ש"ב פר' וירא אות ב'), וז"ל: והנה באמירת 'בואי כלה' נוהגים העולם לצדד פניהם לצד ימין שלהם ואומרים 'בואי כלה' הראשון, ואח"כ מצדדים פניהם לצד שמאל ואומרים 'בואי כלה' השני, ואח"כ נשארים זקופים כלפי מערב ואומרים בואי כלה וכו', ויש

סדר קבל"ש שבבית

ב. אחר הסדר שבחצר, נכנס לביתו וחזר על סדר קבלת שבת תוך כדי ב' הקפות סביב השולחן כשהחלות מונחות עליו¹⁹.

❧ עקבי דרך ❧

חשש בהנחת החלות על השולחן מצד עורכים לגד שולחן וכו', יעויין במשנה ברורה סי' קפ (סק"ד וסוף סק"ה), וכתב בכף החיים (שם) דמנהג חסידי בית א-ל יכב"ץ דסדר זה אומרים אותו בבית הכנסת בהקפת התיבה, במקום הקפת השולחן.

וכתב בזה רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ט' ע"א, בנדמ"ח עמ' קכא), וז"ל "ובענין סדר הקפות אלו, כתב בברכת אליהו מאני (עמ' קמב), וז"ל: ובהקפות התיבה מקיפים בבית יעקב בחברון פעם אחת ב'מזמור לדוד', ומקפידים לילך בכבדות עד שמסיימים המזמור עם ההקפה, ואומרים 'בואי כלה' כפי מה שזדמן לכל אחד היאך הוא עומד, וכו', ומקיפים פעם שניה ב'מזמור שיר ליום השבת', וגם מקפידים לילך מעט מעט עד שיגמרו עם ד' מלך בהקפה, אמנם בבית א-ל יכב"ץ שמעתי שאינם נוהגים כן, אלא מקיפים פעם ראשונה בב' פסוקים הראשונים של 'מזמור לדוד', ועומדים, וכן פעם שניה ב'מזמור שיר ליום השבת' ועומדים, ולא ידעתי טעמים וכו', ומכל מקום כשהייתי בירושלים בזמן קדמון והייתי מתפלל שם, היו נוהגים כמנהג בית יעקב בבידור, ועתה שינו המנהג, עכ"ד, ובפתח עינים (דף סב ע"א) כתב וז"ל: ומסבבים את התיבה שני פעמים, סיבוב אחד בהתחלת אמירת 'מזמור לדוד' עד אמירת 'עמו בשלום', והקפה שנית - באמירת 'בואי כלה' ומתחילים תכף לומר 'מזמור שיר' וכו', וגומרים הקפה שניה הנזכרת, ע"כ, והרי זה כמנהג הקדום בבית א-ל, וכמו שהעיד הגר"א מאני, עכ"ד דברי רבינו שם, וכן היה נוהג בעצמו.

והוסיף עוד (שם) אודות מה שכתב הגר"א מאני שבאמירת 'בואי כלה' שבהקפות היה מקפיד להחזיר פניו נגד ההיכל, ושכן היה מנהג הרב

ו' ח' - והנה במשנת חסידים (תוספת שבת ג, י) הכריע לכוין לפני קבלת שבת כניסת הפירקין וקבלת נפש יתירה, אך הרש"ש בסידור כאן הכריע בשניהם שהוא ב'בואי כלה', ועל כן כתבו כמה ספרים קדושים לכוין בזה התחלת קבלת נפש יתירה לפני קבלת שבת, וסוף הקבלה בבואי כלה, עכ"ד רבינו שם, וכן היה נוהג בעצמו. והתיבות 'בואי כלה' שבשלישית, יש לאמרו בלחש, וכדאיתא בשער הכוונות (דף סו ע"א) וסידור הרש"ש (דף ז' ע"ב) [ועיין להלן (פל"ג) בהנהגות ערבית דליל שב"ק, בענין הכוונה שלא לצאת ידי מ"ע דזכירת שבת עד מקומה על הכוס, ומש"כ בהערה שם].

והנה בספר 'יסוד ושורש העבודה' (שער העליון פ"ד) מצינו שכתב לענין קבלת בחינת ה'נשמה' יתירה באמירת 'ופרוש עלינו סוכת שלומך', דכשיחתום הפורש סוכת שלום עלינו 'ועל כל ישראל', יכוין להמשיך קבלת בחינת הנשמה על עצמו וגם על כל ישראל, ואף שלא נזכר זה בכתבי האריז"ל, מכל מקום החרד אל דבר ד' ראוי לזכות עמו גם אחרים מכלליות ישראל עם קדוש, ומאחר שהזכירו - ישפ"ר בשבחו, עכ"ד שם, וכן כתב עוד לעיל שם לענין קבלת בחינות הנפש (שם פ"ב) והרוח (שם רפ"ד) לכוין להמשיך גם על כל ישראל דייקא יעוי"ש. ולמעשה נהג רבינו לכוין כאן בנוסח זה: "אני מכוין להמשיך תוספת נפש יתירה עלי ועל כל ישראל" (מרשימות נכדו הרה"ג ר' יעקב וינוגרד שליט"א).

19. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סו ע"ד; סו ע"א), והובא בכף החיים (סי' רסא סק"ח), וכתב שם דהאמירה הראשונה היא בחינת אור פנימי, והשניה בחינת אור מקיף, שמטעם זה אומרים אותו בהקפה וכו' יעוי"ש [והטעם דאין

כא. במיום הסדר הנ"ל, נהג להסתכל על אור הנרות של שבת שבירך עליהם²⁰.

✧ עקבי דרך ✧

וכמו שכתב בסידור הרש"ש בהגה"ה למטה משם מנהגי בית א-ל", עכ"ד.

20. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סז ע"א) דאחר סדר קבלת שבת שבביתו יסתכל באור הנר אשר ברכו עליו ברכת להדליק נר שבת, יעוי"ש עניינו על פי הסוד.

דב"ש ז"ל, וכתב על זה רבינו "לדעתי עדיף טפי לצדד פניו כנגד מערב, וכמו בקבלת שבת הראשונה", ע"כ. ובהקפה השניה לא נהג בהטיית הראש לימין ושמאל באמירת 'בואי כלה'.

וכתב עוד (שם) וז"ל "ודע דגם בימים שאין מכוונים בהם, אומרים קבלת שבת פעמיים, ופעם שניה בהקפה, רק שאומרים פשוט בלי כוונה,

פרק לג - ערבית דליל שב"ק

התעטפות הש"ץ בטלית

א. ברדתו לפני התיבה לתפילה זו מעוטף בטלית גדול, הקפיד שלא לעטוף הראש בטלית כי אם בהנחה על כתיפיו.¹

צדקה קודם התפילה

ב. קודם התפילה היה מנרב במחשבה הפרומה שייחד מערב שבת עבור תפילה זו.²

'ברכו'

ג. בעניית "ברוך ד' המבורך לעולם ועד" היה מכוין להמשיך עליו תוספת בחינת ה'רוח' דליל שב"ק.³

ברכות קרי"ש

ד. הקפיד להקדים לבית הכנסת לתפילת ערבית באופן שיספיק לומר קריאת שמע

✽ עקבי דרך ✽

2. וכדכתב ב'עוד יוסף חי' (פר' ויגש אות יב), וראה מה שהבאנו בזה לעיל (פ"ה) בהנהגות הצדקה שקודם התפילה.

3. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סד ע"ב; סח ע"ד) ופרי עץ חיים (פרקים א, ו, ח, יא, יב, יד), וכבר נתבאר לעיל (לענין אמירת 'בואי בלה') הענין בזה, דעל פי הסוד קבלת שבת מתחלקת לג' שלבים בלילה וביום - נר"ן דליל שבת ונר"ן דיום השבת, וקבלת בחינת 'נפש' דליל שבת כבר נתבאר לעיל שהוא קודם סדר קבלת שבת ובאמירת 'בואי בלה', ואילו כאן הוא מקום קבלת בחינת ה'רוח' דליל שב"ק. והקבלה היא עליו ועל כל ישראל, וכמבואר לעיל לענין קבלת ה'נפש' דליל שב"ק. ועיין עוד להלן בסמוך לענין הכוונה באמירת 'ופרוש עלינו סוכת שלומך', אודות מי ששכח לכיין כאן קבלת ה'רוח' יתירה.

1. בשער הכוונות (דף נב ע"א וע"ד) איתא על רבינו האריז"ל, שהיה נוהר בתכלית שלא להיות מעוטף בטלית גדול בלילה, ושהיה חושש מאד בדבר הזה [זולת בליל יום הכפורים, וכדכתב להלן שם (דף ק' ע"א)], ע"כ, אמנם מבואר שם (דף נא ע"ד) דאם הסיר הטלית מראשו באופן שנשאר רק על כתיפיו - הוי כבר בבחינת טלית קטן ולית לן בה, ע"כ, והובא בשערי תשובה (סי' יח סק"א), ועפ"ז היה מקפיד רבינו בהתעטפו בטלית לתפילת ערבית דליל שבת ויו"ט, שלא לעטוף בה ראשו כי אם בהנחה על כתיפיו, ואילו כיסוי הראש לתפילה נתקיים על ידי המגבעת כרגיל [וכן בערבית של מוצאי יוה"כ, היה מדקדק להכין מראש המגבעת בבית הכנסת, כדי שיוכל להסיר הט"ג מעל ראשו עם חשיכה, וכדהעיר גם בספרו 'קצור הלכות מועדים' (ימים נוראים, בנדמ"ח פכ"ט הע' א)]. ועיין עוד בדברי רבינו בזה בקובץ 'ישורון' (כרך מ' עמ' תנט) במכתבו להגרי"ל זוסמן זצ"ל.

וברכותיה במתינות וישוב הדעת עד שלא יגיעו הציבור לתפילת העמידה, אולם נזהר שלא להתחיל עד שיעברו לפחות ל' רגעים אחר שקיעת החמה.⁴

ה. בברכת 'השכיבנו' של שבת ויו"ט, אחר 'ובצל כנפך תסתירנו' היה אומר מיד 'ופרוש עלינו סוכת שלומך' וחותם בא"י וכו' [ומדלג מתיבות 'כי א-ל שומרנו' עד 'ופרוש עלינו']⁵.

❧ עקבי דרך ❧

דבשבת אין צריך שמירה, אולם כתב אה"כ (סק"ח) דזה דלא כמנהגינו ושהאחרונים יישבו המנהג, ע"כ [עיין בלבוש (שם) שביאר דמה שאמרו ששבת אין צריך שמירה, היינו לענין שלא לחתום בשמירה מפני שאינה עיקר הברכה, אבל תוך הברכה אע"ג שהשבת הוא השומר אותנו, מכל מקום בשבת שכיחי מזיקים יותר מבחול, ע"כ, ובמגן אברהם (סק"ג) כתב על פי הזוה"ק דדוקא ציבור אין צריך שמירה אבל היחיד צריך, ולכן דוקא החתימה לא חותמים בשמירה היות ונוזכר שם 'עמו ישראל', אבל 'ושמור צאתינו' מדבר על כל יחיד ויחיד, דצריך שמירה, והט"ז (סק"א) כתב דהשבת שומר רק למי שמשמר אותה כראוי, ואנו יודעים שאין אנו בחזקת שומרי שבת כראוי, על כן צריכים להתפלל על השמירה, אלא דמכל מקום אין מסיימין בזה, עיי"ש].

אולם הב"ח (שם) כתב על המנהג שנהגו לאומרו, דברים כדרכונות, וז"ל "ואין לומר כי [אל] שומרנו וכו', וכן כתוב במנהגים, וכן נהגו קדמונינו מעולם כפי מה ששמענו וקיבלנו מרבותינו, אבל בדורות האלו נוהגים לאומרו, ולא ידענו מאין הגיע לנהוג היפך דברי רבינו והמנהגים, ולבי אומר לי כי דבר זה וכיוצא בו הגיע אלינו מהש"ץ שאינם מהוגנים, שמקבלין בכל קהלות בשביל שהם משוררים להם בקול נעים, אע"פ שאינן בקיאים ואינן יודעים הלכות תפילה, ויד העשירים תקפה על חכמי הדור גם בזה, אבל הגון הוא לחזור המנהג על כנו הראשון, וכבר נוהגין כן מקצת ש"ץ ההגונים והיודעים ורוב הלומדים ומודים על האמת", עכ"ד, ועיין גם בסידור רבי שבתי סופר (במבוא בח"א סי' יט) שצייד כדברי הב"ח.

4. ראה מה שהבאנו בזה לעיל (פכ"ז) בהנהגות ערבית דחול. והנה מתחילה בלילות שבת ויו"ט היה רבינו מתפלל בבית הכנסת הגדול 'תפארת ציון', ושם היה נאלץ להתחיל ברכות קריאת שמע כ-30 רגעים אחר השקיעה, כדי שיספיק להגיע עם הציבור לתפילת הלחש לכשיתפלל במתינות כדרכו [ומרן החזו"א זצ"ל בכל ליל שבת היה מתפלל עם הצבור תפילת העמידה ורק לאחר מ"כ קריאת שמע וברכותיה, מטעם כעין זה (דוה"ג פ"ט אות ט)], אבל בשנים האחרונות החל רבינו להתפלל גם ערבית דליל שבת ויו"ט במנין משלו, כדי שיוכל להתחיל ברכות קריאת שמע כרצונו 40 רגעים אחר השקיעה [שמעתי מרבינן].

5. הנה בטור (סו"ס רסז) כתב בשם ספר המנהיג (הל' שבת אות ד'), דבשבת אין לומר 'ושמור צאתינו' ובואינו לחיים ולשלום מעתה ועד עולם, והב"ח והדרישה (שם סק"ה) גרסו בדברי הטור דגם התיבות 'כי [אל] שומרנו ומצילנו אתה כי אל מלך חנון ורחום אתה' אין לאומרם, וכן הוא להדיא במנהיג (שם), והטעם לזה מבואר שם, דכל זה נתקן כדי להסמיק מעין חתימה לחתימת החול שאומרים 'שומר עמו ישראל לעד', אבל בשבת שחותמין הפורש סוכת שלום עלינו וכו', אין לומר 'ושמור צאתנו, עכ"ד, ובטור לפנ"כ מבואר טעם נוסף, מפני שבשבת אין צריכין שמירה, שהשבת שומר עלינו וכמבואר במדרש (זוה"ק פר' ויקהל דף רה ע"א), וכן הוא להדיא בזוה"ק פרשת בראשית (דף מח ע"א) דלכן אין חותמין בשמירה בשבת יעוי"ש.

וכן נפסק בשו"ע (סי' רסז ס"ג) דבשבת אין לומר זה, וכתב שם המשנה ברורה (סק"ז) דהטעם משום

ו. באמירת 'ופרוש עלינו סוכת שלומך' שלפני החתימה, נהג לעמוד ולהאריך בתיבת 'שלומך' לבוין להמשיך עליו תוספת בחינת ה'נשמה' יתירה דליל שב"ק.

✽ עקבי דרך ✽

עניינים דשוה בהן יו"ט לשבת, ואולי שייך זה גם למה שמצינו בכמה מקומות דיו"ט איקרי שבת (וכמ"ש וספרתם ממחרת השבת, דהיינו יו"ט דפסח, וראה גם רש"י ביצה דף ב' ע"ב, ובשבוטות טו ע"ב; קצור חרדים פ"ז מ"ע מה"ת התלויים בפה ובזמן, אות ג'; כנה"ג סי' נא בהג"ה אות ו').

6. שמעתי מרבינו, וכן כתב בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"ג דף ז' ע"א בהוספה, בנדמ"ח עמ' קטז) דקבלת נשמה יתירה באמירת 'ופרוש עלינו סוכת שלומך' וכמו שכתב בשער הכוונות (דף סד ע"ב, סח ע"ד, סט ע"א) ובפרי עץ חיים (פרקים א, ו, ח, יב), עכ"ד, וכתב בשערי תשובה (סי' נו סק"ד, וסי' רסז סק"ג) בשם מהרש"ו ז"ל דלכן צריך שיאמר זה מעומד, והובא גם בכף החיים (סי' רסא סוס"ק כח, וסי' רסח סקי"א), וכן הוא גם ביסוד ושוורש העבודה (שער העליון פ"ד) בשם האריז"ל. והקבלה היא עליו ועל כל ישראל, וכמבואר לעיל לענין קבלת תוספת ה'נפש' דליל שב"ק.

וכתב בשער הכוונות (דף ע' ע"א) בענין 'ברכו' בתרא דליל שבת, וז"ל 'והנה אם שכחת לקבל תוספת חלק הרוח דקדושת ליל שבת ב'ברכו' הראשון, או אם לא שמעת אותו, תכוין עתה בזה ה'ברכו' האחרון לקבל ביחד תוספת הרוח ותוספת הנשמה, לפי שאם לא קבלת תוספת הרוח ב'ברכו' הראשון, אי אפשר שקבלת תוספת הנשמה ב'ופרוש' עלינו סוכת שלום כנ"ל, ולכן עתה תכוין לקבל שניהם ביחד - תוספת הרוח והנשמה", ע"כ. ובספר 'פתח עינים החדש' (בכת"י, ח"ד דף לו ע"א) כתב רבינו, דצריך עיון למה לא יכוין שניהם באמירת 'ופרוש' שבברכת 'השכיבנו', ושכן נתקשה גם בספר 'באתי לגני' (ח"ד דף קו ע"א), ומסיים רבינו שם דנראה דאם מתפלל ביחיד שאין לו 'ברכו' אזי יכוין שניהם ב'ופרוש', ע"כ [ולמעשה מנהג אשכנזים פרושים באר"י שאין הש"ץ אומר 'ברכו' בתרא בליל שב"ק, ולפי זה בשכח תמיד יצטרך לבוין ב'ופרוש', ועיין].

וכתב על זה רבינו בספרו 'מאתך תהלתי' (בכת"י), וז"ל 'ולענ"ד העיקר כפשטות דברי הטור בשם המנהיג וכפסק מרן בזה וכדעת הב"ח בשם הקדמונים, והנה בסידורי הספרדים והתימנים וכן הוא בסידור הרש"ש איתא רק עד 'והגן בעדנו' ותכף 'ופרוש', וזה נוסח יותר מקוצר מנוסח הטור והשו"ע, ובספר 'דרכי חיים ושלום' מנהגי האדמו"ר ממונקאטש זצ"ל (אות שעה) כתב דהיה אומר רק עד 'והושיענו למען שמך' ולא אמר גם 'והגן בעדנו', ותכף 'ופרוש', וכתב שם דכן הוא על פי האבודרהם וסידור של"ה, וכו', ולענין מעשה נקוט מיהא אמצעיתא בידך, כפסק הטור והשו"ע והב"ח בשם הקדמונים לומר עד 'תסתירנו', דכן הוא העיקר, מיהו אם צריך לקצר כדי להתחיל שמונה עשרה עם הציבור, יכול לסמוך על נוסח האבודרהם או הספרדים לומר עד 'והושיענו' או 'והגן בעדנו', עכ"ד רבינו שם.

והנה אף שדברי הפוסקים הנ"ל מיירי לענין שבת, כבר כתב רבינו בספרו 'קצור הלכות מועדים' (ימים נוראים, בנדמ"ח, נספחים עמ' רנב) דהוא הדין והטעם לענין יום טוב, דהלוא בטור (שם) מבואר דבשבת חותמין ב'הפורש סוכת שלום' ולא בנוסח 'שומר עמו ישראל', משום דהשבת אין צריך שמירה, ובאמת גם ביום טוב אנו חותמים בנוסח זה, ומוכח דיום טוב בו ג"כ המעלה דאין צריך שמירה, וכן הוא באמת בכל מחזורי הספרדים הנוהגים לומר בכל שבת עד 'והגן בעדנו' וכו' ולא יותר, דגם ביום טוב אומרים כן [וכ"ה במחזורים היותר דווקניים, כאהלי יעקב, וחוקת עולם, ועוד], ולא חילקו כלל בין אם חל היו"ט בשבת או בימות החול, ומוכח דדין יו"ט שווה בזה לדין שבת, וזה דלא כמטה אפרים (סי' תריט סט"ו) שכתב לחלק לענין יום הכפורים בין אם חל בשבת או בימות החול יעו"ש [וצריך לחלק בין נידון זה, לבין מה המבואר ברמ"א (סי' קיא ס"א) לענין חיוב סמיכת גאול"ת לחלק בין יום טוב לשבת דלא מיקרי יום צרה יעו"ש], עכתו"ד רבינו שם, וראה גם בשלמי חגיגה (דף רג ע"א) כמה

ז. ברכת 'השכיבנו' השתדל לסיים ביחד עם הש"ץ שוה בשוה, ולענות 'אמן' אחר ברכת עצמו.⁷

תפילת הלחש

ח. קודם התחלת ברכת 'אתה קדשת', דקדק לכוין שאינו חפץ לצאת ידי המצוה דאורייתא של זכירת שבת עד ברכת הקידוש שיכרך על הכוס במקום סעודה.⁸

עקבי דרך

מרבבה (שם) שהסתפק אם איש שחיובו רק מדרבנן, כיון שכבר התפלל, אם יוכל להוציא אשה שחיובה מדאורייתא ע"ש, וממילא אם יכוין שלא לצאת בתפילה, א"כ גם הוא נשאר בחיוב דאורייתא, ופשוט", עכ"ד רבינו שם, וכן מבואר גם במשנה ברורה (שם סק"ב בתו"ד) דטוב יותר שיצא המ"ע דאורייתא על הכוס במקום סעודה, משיצא בתפילה ויהיה בלא כוס ושלא במקום סעודה יעו"ש.

ובאמת החתם סופר עצמו בתשובה (חאו"ח סי' כא) רצה לומר דאפילו לכוין על זה אין צריך, דבלאו הכי הוי כאילו לב חכמים מתנה שלא לצאת ידי חובה בתפילה נולפי"ז מה שכתב בגליון השו"ע דלא יכוין וכו', הכוונה רק שלא יכוין כן לצאת, אך לא שצריך כוונה מיוחדת שלא לצאת, ודו"ק, אלא דזה עכ"פ ודאי יהיה מבואר לנו מדברי המג"א ודעימיה שאין הדבר כן, וראה גם בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סי' לד) שתמה על החת"ס בזה מכמה מקומות והניחו בצע"ג, וממילא ראוי כן לכוין על זה להדיא שלא לצאת בתפילה כדי לקיים המצוה מן המובחר על הכוס במקום סעודה כתיקון חכמים [ובאמת אילו אכן נעשה הדבר כחוק קבוע דלב ביד מתנה שאין יוצאין בתפילה וכדברי החת"ס בתשובה, א"כ היינו נכנסים בזה לנידון אם היה מן הראוי כבר להקדים ברכת הקידוש שהיא דאורייתא לברכת היין, יעויין בסוגיא בברכות (רפ"ח) ובצל"ח ופנ"י ומצפ"א (שם), ובהערת בעל השואל ומשיב (בגליון הצל"ח), ובשו"ת שאגת אריה (סי' כב), ואכמ"ל].

והוסיף עוד רבינו (שם), וז"ל "ולפי מה שכתב החיד"א (מחבר"ר אות א') בשם תשובת הרשב"א

7. ראה מה שכתבנו בזה לעיל (פכ"ז) בהנהגות ערבית דחול.

8. הנה בעיקר הדבר אם שייך לצאת ידי קידוש דאורייתא בתפילה, שלא על הכוס, נחלקו בו הראשונים, דבתוס' בשתי מקומות (פסחים קו ע"א; שבועות כ' ע"ב ד"ה נשים) נחלקו התירוצים אם זכירת שבת דאורייתא בעינן על הכוס [או על פת] דוקא, ולמעשה בתוס' בסוכה (לח ע"א ד"ה מאי) והתורא"ש בברכות (כ' ע"ב) והתור"י בפסחים (שם) והרמב"ם (פכ"ט משבת הל"א והל"ו) הסכימו דהעיקר כהתירוץ הראשון (שם) דמן התורה יוצא ידי המצוה גם בלא יין — ועפ"י כתבו המגן אברהם (סי' רע"א סק"א, וסי' רס"ג סק"ח) והפרי חדש (סי' תרע"ח) דמן התורה יוצאין ידי חובת זכירת שבת דאורייתא במה שמזכירים השבת בתפילה בברכת 'מקדש השבת', והובאו דבריו בכמה אחרונים, וכן הוא דעת הצ"ח (רפ"ח דברכות), וכן הוא כבר להדיא בתור"י בפסחים (שם), ועד"ז כתב החיד"א במחזיק ברכה (סי' רע"א אות א') בשם תשובת הרשב"א כת"י (שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רצה) דמדאורייתא יוצא ידי חובת קידוש באמירת 'ויכול' או 'ושמרו', וכן כתב בביאור הלכה (סי' רע"א ס"א סוד"ה דאתקש) מסברא דנפשיה.

וכתב רבינו בספרו 'מאתך תהלתי' (בכת"י), וז"ל "בחידושי חתם סופר (סי' רע"א) כתב דיוכין שלא לצאת בתפילה ידי מצות עשה דאורייתא של 'זכור את יום השבת' וכו', כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המובחר במקום סעודה על הכוס וכתיקון חז"ל [ורק ביום הכיפורים יכוין לצאת בתפילה ידי זכירה], וכו', וכן יש לנהוג כמנהג החת"ס הזה לכוין שלא לצאת בתפילה מטעם הנ"ל, וגם ירויח עי"ז לצאת מחשש הדגול

❦ עקבי דרך ❦

ובאמת גם מדברי הגמרא בפסחים (דף ק"ז ע"ב) יוצא דעכ"פ לפי נוסח התפילה דילן א"א לצאת ידי זכירת שבת דאורייתא בתפילה, דבגמרא שם מבואר דצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש, והרי בנוסח שלנו אין הזכרת יציאת מצרים בערבית דליל שב"ק, ואמנם בנוסח התפילה המובא בכלבו (סי' לב) ובאורחות חיים (סי' יג) נזכר באמת יציאת מצרים בתפילה, וכן משמע גם מדברי הרשב"ם (שם ד"ה צריך) שכתב דהגמרא קאי גם על הקידוש שבתפילה, שכך היתה הגירסא אצלו, אבל עכ"פ לנוסח דילן שאין לנו הזכרת יציאת מצרים בתפילה, א"כ בלאו הכי נמי לא משכח"ל לצאת המצוה דאורייתא בתפילה (ועי"ע בהעמק שאילה סי' נד אות א'), ומהראשונים שכתבו דיוצא ידי חובה בלא כוס, אין ראייה, די"ל דהם מיירי באופן שהזכיר גם יציאת מצרים.

וכבר הרגישו בזה המנחת חינוך (מצוה לא, סק"ה) והמצפה איתן (ברכות נא ע"ב) והביאור הלכה (ר"ס רעא ד"ה מיד) דמזה מוכח דאין יוצאין ידי קידוש דאורייתא בהזכרה שבתפילה [ובביאור הלכה (שם) נדחק לומר אולי כוונת המג"א שיוצאין ידי חובה באמירת 'ושמרו' הסמוכה להזכרת יציאת מצרים שבקריאת שמע, אכן למנהג אשכנזים פרושים באר"י שאין אומרים 'ושמרו', גם זה ליתא].

אמנם למעשה מבואר במשנה ברורה שלא הסכים לדחות דברי המג"א מההלכה, ואף שלכתחילה כתב דיש לדון הקידוש שעל הכוס כדאורייתא ולצאת אותו מפי גדול בדוקא, מכל מקום במקום הצורך סמך על דברי המג"א שכבר יצא ידי המצוה דאורייתא בתפילה, וכגון מי שאינו תאב לאכול כעת שיוכל להמתין עם הקידוש והסעודה על סמך המג"א שכבר יצא בתפילה (שם סק"א), או לענין אכילה קודם קידוש על הכוס בשעת הדחק, וכגון באדם חלוש שאין לו על מה לקדש דלא יצטרך להמתין כ"כ עד שיביאו לו (סי' רפט סק"י), וכן במקום שיצטרף ספק נוסף, דאז חזי לאיצטרופי לצאת על ידי בן י"ג שנה שלא נבדק [ועיין גם בצ"ח ובפני יהושע (רפ"ח דברכות)] — ועכ"פ לכתחילה ודאי מן הראוי לצאת ידי חובה בהזכרה שבתפילה, וכמשנ"ת.

דמדאורייתא יוצא ידי חובת קידוש באמירת 'ויכולו' או 'ושמרו', א"כ צריך לכוין גם באמירת 'ושמרו' לפני שמונה עשרה ובאמירת 'ויכולו' דלאחר התפלה שלא לצאת עדיין, וכן אני נוהג גם ב'ויכולו' שבקידוש שאכוין שלא לצאת עד אמירת טופס הברכה של הקידוש, דכיון ד'ויכולו' שבקידוש אינו אלא מנהג, וכדכתב הרמב"ם (פכ"ט משבת הל"ז), אם כן מסתבר דעדיין לא נקרא זה על הכוס, וכדאי גוונא גם החזן באמירת ברכה אחת מעין שבע, עכ"ד רבינו שם נו"ש להעיר, דברשב"א שם מבואר דגם בכל דיבור המבטא קדושת השבת וחשיבותה יוצא ידי המ"ע מן התורה, ואפילו באמירת 'בואי כלה שבת מלכתא' שבסדר קבל"ש יוצא מן התורה יעו"ש, ואם כן ראוי לכוין על זה כבר מקודם קבלת השבת, ועיין].

האמנם בעיקר דברי המג"א ודעימיה דיוצאין ידי חובה המ"ע בהזכרה שבתפילה, עיין בט"ז (סי' תרעא סק"ב) ורעק"א (בגליון השו"ע סי' רעא) שהעירו דמדברי הרשב"א בשבת (כג ע"ב) והר"ן (שם י. מדפי הרי"ף) מוכח שנקטו כהתירוץ השני של התוס' שם, דמן התורה בעינן שיהא הקידוש על היין או על הפת דוקא [נסותר לכאורה לתשובת הרשב"א הנ"ל], ושכן הוא גם דעת הרא"ש והרבינו יונה (ה"ד בגליון הרעק"א על המג"א רסג סק"ד) — ומשמעות דבריהם ז"ל שחולקים על המג"א לדינא ושלדעתם העיקר הוא דאין יוצאין ידי זכירת שבת דאורייתא בתפילה, וא"כ לשיטתם בלאו הכי מתקיימת המצוה דאורייתא בקידוש שעל הכוס במקום סעודה.

[ובתוספות שבת (סק"ג) העיר עוד, דלמאי דקימא לן מצות צריכות כוונה, הרי בדרך כלל אין זכורים לקיים המצוה בתפילה, והביאו המשנה ברורה (סק"ב, ושע"צ סק"ד) — אכן בספר 'צפוני דודי' (למ"ז הג"ר בצלאל זאב פכטהלט שליט"א, ח"ג סי' כו) כתב ליישב סברת המג"א, דכיון שעכ"פ מכיון לקיים המצוה דרבנן לקדש השבת בתפילה, שפיר מהני כוונתו גם כלפי הדאורייתא, כיון שסוכ"ס תוכן המצוה הדרבנן שווה לדאורייתא, יעו"ש, וכעין זה איתא גם במחצית השקל (סי' רעא סק"ב) ובכף החיים (שם סק"ט)].

ט. אחר 'ויכולו' נהג לומר 'ישמחו במלכותך' עד 'זכר למעשה בראשית', והמשיך 'קדשנו במצוותיך' וכו'.⁹

י. דיוקים: קדשנו 'ב'מצוותיך, ותן חלקנו 'ב'תורתך, ושמחנו 'ב'ישועתך, לעבדך 'ב'אמת, ה'ב'ית רפויים על פי חוק יהו"א¹⁰; האות יו"ד של תיבת 'בישועתך', נעלמת במבטא.

'אלקי נצור'

יא. אחר חתימת 'המברך את עמו ישראל בשלום' אמר תכף 'יהיו לרצון' ופסע, ולא נהג לומר אלוקי נצור בשבת ויו"ט¹¹.

✧ עקבי דרך ✧

9. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"א) ד'ישמחו במלכותך' שייך לג' תפילות דשבת ערבית שחרית ומוסף (למעט מנחה), וכן נדפס בסידורי עדות המזרח. והיה אומר 'והשביעי' רצית בו, ולא 'ובשביעי', ראה מה שהבאנו בזה להלן (פל"ח) בהנהגות תפילת שחרית דשב"ק.

אמנם כבר איתא בירושלמי (שם) ובמדרש (שם) דהתחנונים המוזכרים בברכה רביעית של ברכת המזון 'רעינו זונינו' וכו', מותר לאומרם בשבת, משום ד'טופס ברכות כך הוא', ע"כ, ומבואר דהטופס ברכה הקבוע מיהא מותר לאומרו בשבת אף שיש בו תחנונים [ויש לחלק בין זה לבין ברכות אמצעיות דשמו"ע, דכאן אינן אלא בקשות כלליות, משא"כ שם שמוזכר הרבה עניינים בפרטות] — ובהגדרה מה נכלל בהיתר זה של 'טופס ברכה', מצינו ג' שיטות עיקריות בפוסקים, וכדלהלן.

שיטה א' - דכל דבר שהכל אומרים אותו בקביעות, אפילו אם הוא רק מנהג, חשיב נמי כ'טופס ברכות' ומותר לאומרו בשבת [כן מבואר מהאור זרוע (סי' פט אות ג'), ושבלי הלקט (סי' צד) בשם 'יש מוכיחין', והריקאנטי (סי' כט)]; שיטה ב' - דדוקא דברים שנקבעו כחלק מטופס הברכה ממש חשיבי 'טופס ברכות' לענין זה [וכמו רעינו זונינו הנ"ל שהזכירו הירושלמי והמדרש], אבל דברים שנוספו רק ממנהגא אינם בכלל 'טופס ברכות' ואסור לאומרם בשבת [כן כתב הבית יוסף (סי' קפח); שיטה ג' - דדבר שאומרים בתוך התפילה עצמה, אף שאינו מעיקר נוסח הברכה, חשיב כ'טופס ברכות', ואילו מה שאומרים מחוץ לתפילה אינו בכלל ההיתר הזה [כן מבואר

9. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"א) ד'ישמחו במלכותך' שייך לג' תפילות דשבת ערבית שחרית ומוסף (למעט מנחה), וכן נדפס בסידורי עדות המזרח. והיה אומר 'והשביעי' רצית בו, ולא 'ובשביעי', ראה מה שהבאנו בזה להלן (פל"ח) בהנהגות תפילת שחרית דשב"ק.

10. ועיין בדברי רבינו בזה בחיבורו 'חוק יהו"א ומבטליו' (עמ' ז' ועמ' כא).

11. בירושלמי בשבת (פט"ו הל"ג, הובא בטור סי' קפח) איתא דאסור לשאול צרכיו בשבת, וכתב המגן אברהם (סי' רצד סק"א, הובא במשנ"ב שם) דמטעם זה קבעו הבדלה בחונן הדעת, דאסור לתבוע צרכיו קודם הבדלה, ואיתא באבודרהם (אחר סדר מנחה דשבת) וסידור יעב"ץ (הנהגות לשב"ק אות י') וערוך השלחן (סי' רסח ס"א) דמהאי טעמא קיצרו חכמים נוסח שמונה עשרה בשבת, משום שיש בהם תחנונים יעוי"ש, וראה בנספחים לסידור 'אזור אליהו' שהראו כי דבר זה אינו רק איזה 'ענין' בעלמא, אלא איסור גמור מעיקר הדין יעוי"ש, ויסוד האיסור נזכר במדרש (ויק"ר סופל"ד) מקרא ד'ממצוא חפצך', ובאופן אחר איתא בכלבו (סי' לה) דהוא "פן יתעצב בה, ואסור לאדם שיהיה עצב בה, ולכך אין אומר אמצעיות שמא צריך לאחת מהן ויתעצב", ע"כ, וכל זה בין בשבת ובין ביום טוב, כמבואר בפרי מגדים (סי' רצג במש"ז) ומשנה ברורה (סק"א) [ועיין בשו"ת משיב דבר (ח"א

❦ עקבי דרך ❦

(שם) שאמר דתלוי אם הוא עוד לפני 'יהיו לרצון' או לאחריו.

ולמעשה מאחר וגם לדעת כל הראשונים הנ"ל שהסכימו לאמירת 'אלוקי נצור' בשבת, אכתי אין שום חיוב לאומרו בדוקא, א"כ היות ולדעת הבית יוסף יש איסור בזה משום תחנונים בשבת, וכן הוא גם לדעת רבינו הגר"א ז"ל ודעימיה אם רק אמר כבר 'יהיו לרצון' הראשון [וכבר נתבאר לעיל (פי"ג) דדעת גדולי הראשונים דהחיוב לומר 'יהיו לרצון' תכף בסיום שמונה עשרה], ממילא טוב לחוש לדעת האוסרים ולדקדק בדוקא שלא לומר זה בשבת.

ובלאו הכי נמי הדעת נותנת כן, וכמו שכתב רבינו בספרו 'זה השלחן' (ח"ג עמ' יח בהערה), דהשתא ברכות אמצעיות ביטלו מפני הטורח והעמידום על ברכה אחת (כשבת כא ע"א), כל שכן 'אלוקי נצור' שאינה חיוב כלל ורק נהגו בזה, דבודאי מסתבר טפי שאין לאומרה, וכן איתא בקונטרס 'תולדות אליהו' (תולדות הגר"א מקאליש, נדפס בסוף שו"ת יד אליהו, דף 57) דהגר"א מקאליש לא היה אומר 'אלוקי נצור' בשבת כלל, עכתו"ד רבינו שם – ואמנם כן נמצא כתוב להדיא גם משם הגר"א ז"ל במעשה רב כתי"י (מהדרי תקנ"ח), וז"ל "בשבת לא היה אומר אחר תפילת שמונה עשרה 'אלוקי נצור', אלא אחר 'המברך את עמו ישראל בשלום' היה אומר 'יהיו לרצון', וגם מדברי האמרי נועם עצמו הנ"ל נראה דלמעשה אין אומרים זה בשבת.

ולענין עיקר מניעת אמירת תחנונים בשבת, אף כי מנהג רבינו בזה בכללות היה כדעת הגר"א ז"ל שלא לומר שום תחנונים מחוץ לסדר התפילה עצמה [שעל כן לא היה אומר 'הרחמן' בברכה רביעית של ברכת המזון, ולא 'יהי רצון' שאחר המעביר שינה, וכן שאר תחנונים שבסדר הקרבנות, וכן 'יהי רצון' שאחרי שמונה עשרה, וכיוצא ב]. מכל מקום שמעתי מרבינו, דלמעשה הלכה זו רופפת בידינו וקשה לקבוע בה דברים ברורים, והלוא בהרבה מקומות אנו מוצאים מהקדמונים שסידרו תחנונים בשבת, וכמו התחנונים שאומרים בהוצאת הספר תורה בשבת שחרית [אב הרחמים היטיבה וכו', בריך שמיא],

בשו"ת הריב"ש (סי' תקיב), וכ"מ בקרבן העדה בירושלמי (שם) בטעם ההיתר שלא יתבלבל מרגילותו בימות החול, וכן עולה בדעת רבינו הגר"א ז"ל מהמובא בשמו ב'מעשה רב החדש' (אות יט), ובאמרי נועם בברכות (מח ע"ב) יעו"ש"ה].

ומעתה כשנבוא לדון לענין אמירת 'אלוקי נצור' בשבת, לשיטה הראשונה דכל שנאמר בקביעות הוי בכלל ההיתר של 'טופס ברכה' – פשוט דגם 'אלוקי נצור' בכלל היתר זה, וכן הוא להדיא בריקאנטי (שם), והוא הדין והטעם לענין אמירת 'הרחמן' בשבת, אחר שכבר התרגלו לאומרו בקביעות, וכן הוא להדיא באור זרוע ובשבלי הלקט (שם), והובא דבריהם בדרכי משה (סי' קפח סק"ד), וכן הוא משמעות בה"ג והרא"ש שהובאו בטור (סי' רכ) ובשו"ע (סי' רפח ס"ו) דהמתענה בשבת אומר 'עננו' באלוקי נצור, וכן כתב המאירי (בחידושי לברכות), וכעין זה בתוס' בתענית (יב ע"א ד"ה כל), וכן הסכים לדינא במשנה ברורה (שם סק"ט), וכן משמע גם בשערי תשובה (סי' רסח סק"ב), ועיין בשו"ת אז נדברו (חי"א סי' מח) שהחזיק מאד בשיטה זו לאמר 'אלוקי נצור' גם בשבת עי"ש.

אולם לשיטה השניה דדוקא דברים שהם מעיקר נוסח התפילה חשיבי טופס ברכה – א"כ אמירת 'אלוקי נצור' ודאי איננה בכלל זה, דמקורה רק ממנהג רבינא בגמרא בברכות (דף יז ע"א), ואינה מעיקר נוסח התפילה, וכמו"כ תחינות 'הרחמן' שאינם מעיקר נוסח ברכת המזון, יהיה אסור לאומרם בשבת משום איסור תחנונים בשבת, וכן כתב להדיא הבית יוסף (שם).

ולשיטה השלישית דהנאמר מיהא בתוך סדר התפילה הוי ג"כ בכלל ההיתר של 'טופס ברכה' – אזי לענין 'הרחמן' לכאורה אין היתר לאומרו בשבת, אולם לענין 'אלוקי נצור', לפי המבואר בדברי הגר"א באמרי נועם (שם) דעד אמירת 'יהיו לרצון' [הראשון] חשיב עדיין בתוך סדר התפילה, א"כ עד שיאמר 'יהיו לרצון' יהיה מותר להוסיף אמירת 'אלוקי נצור' – וכן איתא להדיא בשם הגר"א (במע"ר החדש שם) דאותם בקשות של 'הרחמן' המכילים תחנונים אין לאומרם בשבת, ומאידך לענין 'אלוקי נצור' מובא באמרי נועם

יב. ה'יהי רצון' שאחרי הפסיעות לא נהג לאומרו, משום תחנונים בשבת¹².

'ויכולו' שלאחר התפילה

יג. אם סיים תפילת הלחש אחר שכבר אמרו הציבור 'ויכולו', הקפיד להצטרף עם אחר לאומרו בשנים דוקא¹³.

❧ עקבי דרך ❧

הרגילים מימות החול, וכמשנ"ת [ועיין עוד להלן (פ"ט) בהנהגות 'יקום פורקן', מה שהבאנו בזה בהערה שם].

12. וכמבואר בהערה הקודמת, דלשיטת הגר"א כל דבר שמגיע לאחר נוסח התפילה העיקרי, אינו בכלל 'טופס ברכות' שהתירו, וממילא אין לאומרו משום איסור תחנונים בשבת, וכל שכן לדעת הבית יוסף דבעינן שיהא גם מעצם נוסח עיקר התפילה, וכמשנ"ת שם.

13. וכן כתב רבינו בספרו 'קצור הלכות מועדים' (ימים נוראים, פ"ט אות כג; פ"כ אות מב) וב'מנוחה שלימה' (עמ' כ' אות כב) דיש להצטרף עם אחר לאומרו בשנים דוקא, וכמו שכתב המשנה ברורה (סי' רסח סקי"ט), ובחיבורו 'מנהגי אשכנזים פרושים בארץ ישראל' (בכת"י) כתב רבינו דכן הוא גם מנהג כל המדקדקים בקרב האשכנזים פרושים באר"י.

ובענין זה האריך רבינו בשו"ת 'שומע ומוסיף' (בכת"י), דהנה יסוד אמירת 'ויכולו' בליל שבת, מבואר בגמרא בשבת (דף ק"ט ע"ב) דאפילו יחיד המתפלל צריך לומר 'ויכולו', ע"כ, ולפום ריהטא היה נראה דיהיה סגי לקיים זה באמירה בעלמא, אף שלא בתוך התפילה, אלא שמלשון הגמרא 'המתפלל צריך לומר ויכולו', למדו הראשונים דיש ענין מיוחד לאומרו בתוך התפילה דייקא, ועכ"פ לכתחילה, ועפ"י נקבע אמירתו בתוך תפילת הלחש של ליל שבת [ואפשר דאינו מעכב למי ששכח לאומרו שם, ובאמת בכמה ראשונים נראה דלא ס"ל כלל ענין זה להזכיר בתפילה דוקא].

ומכל מקום מבואר בראשונים שיש לחזור ולומר 'ויכולו' לאחר תפילת הלחש, והטעם לזה

ומי שבירך, וכן יקום פורקן ואב הרחמים שאחר קריאת התורה, 'יהי רצון' כשמברכים החודש, פזמון י-ה אלי וגואלי, במועדים, שמכל אלו יש דברים שנתייסדו על ידי קדמוני הקדמונים, וצריך עיון איך יתיישב זה עם דברי הירושלמי הנ"ל.

ואמנם מכח הקושיות בזה יצאו האחרונים בהצעה של כל מיני הגבלות באיסור זה, יש שכתבו דלא אסרו רק בקשת 'צרכיו' אבל בקשות על רוחניות מותר לבקש [והראה רבינו ראייה לזה מהזהר חדש (פר' בראשית) דר' יוסי בן פזי שיבח לאחר שהתפלל בליל שבת לזכות לזרע כשר וצדיק, אמנם מהפוסקים שהחמירו באמירת 'אלוקי נצור' בשבת לא משמע הכי, אא"כ נחלק דשם נזכר גם 'וכל החושבים' וכו'], ויש שכתבו דכל האיסור הוא רק להוסיף תחנונים מדעתו משא"כ בנוסח קבוע לית לן בה [כן משמע בפני משה שם וכ"ה במפרשי המדרש שם, וגם זה נסתר מהנ"ל, וגם מדברי האבודרהם שכתב דקיצרו את השמו"ע כדי לא להרבות בתחנונים, ומדברי הריב"ש שאסר אמירת אבינו מלכנו], ועיין עוד בתשובות והנהגות (ח"ג סי' צה) שהציע לומר דכל בקשה כללית הקבועה לרבים בדרך תפילה הוי בכלל ההיתר של טופס ברכה יעו"ש [וכעין זה בשו"ת הלק"ט (ח"א סי' סב)], וכבר כתב הריב"ש (סי' תקיב) על ענין זה שהוא דבר שרבו בו הסברות, והיות וגם אין איסורו חמור כ"כ הולכים בו אחר המנהג, ואין לשנות מפני המחלוקת יעו"ש.

ולמעשה בכל הדברים שבפרהסיא שאומרים הציבור, ראיתי לרבינו שלא שינה ממה שסידרו הקדמונים לומר בשבת, והיה אומר כל הדברים שהזכרנו לעיל, אבל במה שהתפלל לעצמו, בזה נהג לדקדק שלא לומר שום בקשות ותחנונים וכו'.

❧ עקבי דרך ❧

הצבור 'ויכולו', אם צריך להצטרף לאומרו בשנים או דסגי לאמר בפני עצמו, הרי שלשני הטעמים הראשונים שהביא הטור בסיבת מה שחוזרים לאומרו - ודאי אין צריך להצטרף עם אחר אלא יכול לאומרו גם בפני עצמו, אולם להטעם השלישי דחוזרים לאומרו משום עדות וכדי לצאת דעת תנא קמא דבעי שיעידו יחדיו - א"כ צריך לדקדק להצטרף עם אחר דייקא, דבלא זה אין כאן עדות [ואף דמשמע בט"ז (שם) דלטעם זה בעינן עשרה, פשוט דזהו רק לתוספת פרסום ולמעלת יתר, אך בעיקר הדין סגי לטעם זה בשנים], וכן כתב בפשיטות במשנה ברורה (סקי"ט) דאם כבר אמרו הצבור 'ויכולו' יראה מיהא להצטרף עם אחר לאומרו בשנים דייקא, וכמשנ"ת.

והנה בחזון איש (שם) כתב לענין יחיד שסיים אחר שכבר אמרו הצבור 'ויכולו', דנראה דאין להדר אחר שנים, דלא מצינו בפוסקים הידור של שנים, ויש לחוש דמחזי כמעמיד עדים על מעשה בראשית, ע"כ, ולכאורה דבריו צ"ב, דעצם הענין להדר אחר שנים, הלוא כן עולה בפשיטות מדברי המג"א והגר"א שכתבו דלטעם דעדות הוא חוזר לאומרו כדי לצאת שיטת תנא קמא דעדות יחד בעינן [ומה שלא נחתו הפוסקים הקדמונים להזכיר זה להדיא שיש הידור בשנים, דמעולם אין דרכם להאריך בפרטי פרטים, ובפרט בזה דאין עיקרו אלא מנהג ונוגע רק ליחיד שהתאחר].

ומה שכתב דמחזי כמעמיד עדים על מעשה בראשית, צ"ע מנין למד חשש כזה, והלוא לדברי השבלי הלקט והמאירי ודעימייהו, הרי מטעם זה דעדות נוסד כל עיקר הענין של מה שחוזרין לומר 'ויכולו' אחר הלחש, ואיך לא חששו להאי סברא דהוי כמעמיד עדים על מעשה בראשית - ועפי"ז מסיק רבינו שם, דהעיקר הוא כמו שכתב המשנה ברורה דגם אחר התפילה יש לדקדק לאומרו בשנים, וכמבואר במג"א והגר"א דהוא לצאת שיטת תנא קמא דעדות לא מיקרי אלא במעידין יחד, עכתי"ד.

מובא בטור (סי' רסח), וז"ל "משום יום טוב שחל להיות בשבת שאין אומרים אותו בתפילה, שמתפללין 'אתה בחרתנו', ואז צריך לאומרו מפני שלא אמרוהו בתפילה, ואגב זה תיקנו לומר אותו בכל השבתות; וגם להוציא מי שאינו יודע אותו; ויש אומרים שנהגו לומר אותו בקול רם ומעומד משום שהוא עדות להקב"ה על מעשה בראשית וכו' ולכן צריך שיעמדו ויאמרו אותו ביחד", עכ"ד, וכן נפסק בשו"ע (שם ס"ז).

והנה אף שבלשון הטור אפשר היה להבין דהטעם השלישי משום עדות, אינו טעם בפני עצמו, אלא רק מצטרף להני תרי טעמי להוסיף את ענין אמירתו בקול רם ומעומד, אבל באמת המעיין בשבלי הלקט והמאירי ועוד, יראה דהביאו טעם זה ד'עדות' בלחוד, ומבואר שהוא טעם בפני עצמו, וכן משמע גם מביאור הגר"א (שם ס"ח) והט"ז (סק"ה), וכן הוא להדיא בחזון איש (סו"ס לח) - ומעתה צריך להבין לפי טעם זה השלישי, מדוע הצריכו באמת לחזור ולאומרו לאחר הלחש, והרי הענין ד'עדות' נתקיים כבר באמירה שבתפילת הלחש.

ואמנם כבר הרגישו בזה המגן אברהם (סק"י) והגר"א (שם), וכתבו דהוא כדי לצאת ב' השיטות בהלכות עדות, יעויין סנהדרין (דף ל' ע"א) מחלוקת תנא קמא ור' נתן אם עדות בעי שיעידו שניהם כאחת או אפשר גם כל אחד בפני עצמו, ולכן מתחילה אומרים בתפילה [כדי לצאת הענין של אמירתו בתפילה], ואז הוי כל אחד לעצמו שבזה יוצאין רק לדעת ר' נתן דאין צריך עדות יחד, ואח"כ חוזרין לומר כולם כאחד בלא תפילה, כדי לצאת גם דעת תנא קמא דעדות בעינן שיעידו שניהם יחד בדוקא [ואף שבדיני ממונות נקטינן להקל כר' נתן (ח"מ סי' כח ס"ט), אעפ"כ לענין עדות על מעשה בראשית, שנוגע לכבודו ית', החמירו לצאת גם אליבא דתנא קמא (מחצה"ש ולבו"ש)].

וכתב רבינו (שם), דמעתה אם נבוא לדון להיכא דאיתרמי ליה שהאריך בתפילתו עד שכבר אמרו

ברכת מעין שבע

יד. הקפיד שלא לכרוע בברכה זו לא בתחילתה ולא בסופה, מחשש מוסיף על הכריעות שתיקנו חז"ל¹⁴.

טו. ברכת 'מגן אבות' אמר רק הש"י¹⁵.

החזרה מבית הכנסת

טז. בברכו את הקהל לאחר התפילה, הקפיד לומר בלשון הקודש 'שבת שלום' ולא 'גוט שבת'¹⁶.

✽ עקבי דרך ✽

עלמא, מה ענין יש לאמרה גם בעצמו עם הש"ץ, ואמנם בספר 'שלמי חגיגה' (סדר ליל שב"ק) כתב דהוא רק כדי שלא יעסקו הצבור או בשיחה בטלה שעונשו גדול כמובא בספרים יעו"ש, ואולי הוא בכדי שיהיו הכל בקיאים בנוסח הברכה להציל מחשש שמא יטה (יעו"ש משנ"ב סי' ערה סק"ט) — ואולם דעת רבינו הגר"א ז"ל במעשה רב (אות קטז) דברכה זו אין אומרה זולתי הש"ץ, ואילו העם שומעין אותה בשתיקה, ע"כ.

ויוש להעיר בזה, דהנה מדברי רבינו פרץ והכלבו מבואר דהמנהג היה שהצבור אומרים זה בלחש יחד עם השמיעה מהש"ץ, וכן מוכח להדיא מדברי השלמי חגיגה הנ"ל, אבל בזמנינו שהצבור התחילו לאומרה בקול רם עד שהש"ץ נאלץ להפסיק ולהמתין יסיימו אמירתם [שהרי החובה על הש"ץ להשמיע כל הברכה בקור, וכדהעיר במשנה ברורה (סקכ"ב)], נמצא כעת שהש"ץ עושה הפסקה באמצע הברכה שלא לצורך, ולפי מה שהביא בביאור הגר"א (שם) מהגאונים דיסוד תקנת הברכה היא להוציא הצבור שאיחר לתפילה [ולא כפרש"י בשבת (דף כד ע"ב) דהוא סתם כדי לעכב את הצבור בבית הכנסת], הרי שגם כלפיהם יש כאן הפסק שלא לצורך בשמיעת הברכה מהש"ץ, וזה לכאורה לא עלה על דעת רבינו פרץ, וצ"ע.

16. טעמו כדי שלא לדבר בשבת בלשון לע"ז, ראה להלן (פמ"ט) בהנהגות 'ידבר דבר' מה שהבאנו בזה. ויש להעיר, דמטעם נוסף היה מקום לבכר אמירת 'שבת שלום' על פני אמירת 'גוט שבת', שכן בנוסח 'שבת שלום' הרי כלול ממילא

14. דלא מצינו בשום מקום שתיקנו לכרוע בברכה זו, וגם אינו נכון לומר שהיא כמו חזרת הש"ץ גמורה שכורע בה [בתחילה, ואולי גם בסוף] מדין תפילה, ראה מה שהרחבנו בזה בנספחים שבסוף הספר (סי' ה').

15. הנה הראשונים נחלקו ביסוד ברכה זו אם נתקנה דוקא להש"ץ או דהיא גם ליחיד, לדעת הראב"ה והמרדכי והסמ"ג לא תיקונה אלא לש"ץ ולא ליחיד, ואילו דעת הגאונים שנתקנה בין לש"ץ ובין ליחיד [כנראה בתור 'לא פלוג'], ולהלכה הסכימו בטור ושו"ע (סי' רסח ס"ח) כדעת ראב"ה דאין אומרה אלא הש"ץ, אמנם כתב בדרכי משה (סק"ג) בשם האבודרהם דהרשות ליחיד להחמיר על עצמו לאומרה מיהא בלא פתיחה וחתימה, ע"כ.

והנה בדברי רבינו פרץ בהגהותיו על הסמ"ק (סי' יא, ובחלק דפוסים מופיע כדברי הסמ"ק גופיה) נמצא חידוש בענין זה, שכתב שם דגם בבית הכנסת ששומעין כולם הברכה מהש"ץ, מכל מקום נהגו העולם לומר עם החזן מ'מגן אבות בדברו' עד 'זכר למעשה בראשית', ע"כ, והובא משמו בכלבו (הל' תפילה סי' יא) ובשו"ת מהרי"ל (סי' קלה אות ב'), וכתב על זה ברמ"א (שם) ד'כן נוהגין', ואולם לא נתבאר בדבריהם מאיזה טעם יאמרו זה הצבור עם החזן, דבשלמא במתפלל ביחידות שכתב האבודרהם לאומרו בלא פתיחה וחתימה, היינו משום דאינו שומע זה מהש"ץ, לכן מהיות טוב לחוש קצת לדעת הגאונים דסברי דגם ליחיד נתקנה ברכה זו, אבל המתפלל בצבור ששומע הברכה מהש"ץ כעיקר תיקונה אליבא דכולי

יז. בחזרתו מבית הכנסת כליל שבת אחר התפילה, נזהר לילך ביראה ובכבוד ראש בדרך מי שמלאכים מלווין אותו לביתו¹⁷.

יח. אחר ערבית קודם הסעודה, נהג לומר פרק 'מומור לדוד ד' רועי' וגו'¹⁸.

✧ עקבי דרך ✧

ולכן בכדי להתאים את עצמינו למצב שאנחנו עומדים בו וכו', אזי כבר כליל שבת זה בל"ג כשנצא מבית הכנסת, נזהר לא להסיח דעתינו כל הדרך מהמלאכים המלווים אותנו, ונלך בכבוד ראש ויראה, ונדבר בדרך רק מענייני שבת או פרשת השבוע או שאר דברי תורה ויראה, ועי"ז נקיים ג"כ מצוות עשה של 'ובלכתך בדרך', עכ"ד רבינו שם.

ובספרו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) כתב רבינו, וז"ל "נראה דמי שהוצרך לנקביו בין מעריב לקידוש כליל שבת, צריך לומר 'התכבדו מכובדים' וכו', דלא שייך אז הטעם דיוהרא [וכעין זה כתב ב'עוד יוסף חי' (פר' ויצא) לגבי יום הכיפורים דרשאי כל אדם לאומרו ע"ש]", עכ"ד, והיינו היות ואז בלאו הכי כולם פונים למלאכים באמירת 'שלוש עליכם' ולא שייך אז הטעם דיוהרא וכו'. וראה גם במור וקציעה (ר"ס ג') משכ"ב. אמנם למעשה בשנים אלו לא ראינו לרבינו שנהג כן.

18. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ב), והנה מדבריו שם משמע שאומרים זה בסיום תפילת ערבית [קודם קדיש האחרון ו'ברכו' בתרא], וכן מצינו גם בסידורים נוסח עדות המזרח שאומרים שם מזמור זה [במקום המזמור שאומרים שם בימות החול], אמנם להלן שם (דף ע"א ע"ד) איתא דיאמר זה קודם התחלת הקידוש, וכן הוא גם בסדר סעודת שחרית (דף ע"ג), והובא בכף החיים (סי' רע"א סקס"ג), ויש שנהגו לאומרו פעמיים גם לאחר ערבית וגם קודם הקידוש, אמנם בסידור הרש"ש בחלק הקידוש לא נזכר אמירת מזמור זה — ולמעשה ראיתי לרבינו שהיה אומר זה לאחר ערבית בהיותו בבית הכנסת [כשהתעכב שם מעט בשהייה שאחר התפילה], ולפעמים אמר זה בדרך בחזרתו לביתו, אך לא דקדק שתהא האמירה קודם הקידוש דייקא [ואולי גם היה טעמו בזה שלא להטריח על בני ביתו וכו'].

גם קיום התקנה של שאלת שלום בשם ה', וראה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' מח) משכ"ב.

17. וכן עורר רבינו בדרשתו מיום כ"ה באלול תשד"מ (ונדפס בספרו 'לנפש תדרשנו' ח"א), וז"ל שם "לפעמים מחמת אי התבוננות, אנחנו נמצאים במצב שהנהגתינו לא מתאימה את המצב שאנחנו נמצאים בו, או את הדיבורים והבקשות שלנו, והיות וצריך להיות כל אדם בר לבב, תוכו כבדו, לכן צריך רק לשים מעט תשומת לב שמעשינו יתאימו לכל מצב שהננו בו אז. ולמשל חז"ל אמרו במסכת שבת (דף קיט ע"ב) שכליל שבת כשאדם יוצא מבית הכנסת שני מלאכי השרת מלווים אותו לביתו וכשמוצאים שבבית הכל מתוקן לכבוד שבת אז הם אומרים יה"ר שיהיה כן לשבת הבאה, ומטעם זה אנו אומרים 'שלוש עליכם מלאכי השרת' כשבאים הביתה כליל שבת.

והנה לפי זה היה צריך להיות, שמיד שיוצאים מבית הכנסת והולכים הביתה, היינו צריכים ללכת בהדרת קודש ביראה ובכבוד, כיאות ליודעים ומאמינים שיש לנו מלווים יקרים כאלה שמלווים אותנו הביתה בכדי לברך אותנו בבית, ולמעשה אנחנו רואים שהדרך הזאת הביתה אינה תואמת בדיוק את ההליכה עם המלווים היקרים האלה, אנחנו עפ"י שוכחים מהם, ומתעכבים בדרך, ולפעמים עומדים זמן רב לספר איזה סיפורים שאין בהם תורה ויראה, והלואי שלא יהיה בהן לשון הרע ורכילות ושאר איסורי דיבור, וגם עצם הסיפורים כשאין בהם לה"ר ורכילות, הלא אסור להרבות בשיחת חולין בשבת (סי' שז ס"א), ובפרט במעמד האורחים היקרים האלה שצריכים ג"כ להתעכב איתנו ולעמוד ולשמוע כל המעשיות האלה, וזה מאד מכאיב להם, כי הם לא יורדים מהשמים מגבהי מרומים בכדי לשמוע כאן דברי הבלים וכדומה.

פרק לד - קידוש ליל שבת

בתחילת הלילה

א. אחר התפילה הודרו לילך לביתו לקדש על היין.

הכניסה לבית

ב. בהיכנסו לביתו דקדק לומר 'שבת שלום ומבורך' בקול רם.

עקבי דרך

ובשמחה יתירה 'שבת שלום', כי הוא כחתן המקבל את הכלה בשמחה גדולה ובסבר פנים יפות, ע"כ, ואמנם בלשון האריז"ל נזכר לומר רק 'שבת שלום', אולם במשנת חסידים (מסכת ליל שב"ק פ"א הל"א) ובחמדת ימים (פ"ז אות ה') נוסף תיבת 'ומבורך', וכן הוא הנוסח בסידור היעב"ץ (במקומו), וכן נהג רבינו. ובשבת ויום טוב נהג לומר 'שבת שלום ומבורך ויום טוב'.

ובדרך כלל נהג לומר זה ג' פעמים, וטעמו על פי מה שכתב הרע"ב בשקלים (פ"ג מ"ג) שכן דרך חכמים להיות משולש, וכדמצינו במנחות (דף סה ע"א) מגל זו מגל זו וכו' קופה זו קופה זו וכו', וביבמות (דף קו ע"ב) חלוץ הנעל חלוץ הנעל וכו', ובירושלמי בשקלים (דף ט' ע"א) תרום תרום וכו', ועיין בבית יוסף (סי' תריט) בשם המרדכי דמטעם זה נהגו לומר ג' פעמים 'כל נדרי' [ובספרו 'זה השלחן' (על הל' נשי"ב, סי' קל ס"א) הציע רבינו לומר דמהאי טעמא נהגו לומר הרבש"ע להטבת חלום ג' פעמים עי"ש].

ובענין אמירתו כשהוא לבדו בביתו, כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"א עמ' ה'), וז"ל "ואפשר דהרב כתב לומר 'שבת שלום' בקול רם דוקא, דקול רם הוא בבינה (כשעה"כ מח ע"ג, טנת"א פ"א), וכפי שהיה הרב מגביה קולו בזמירות דתפילת שבת (כשעה"כ דף א' ע"ג), וזהו כעין הכנה לשפע שעתיד לימשך מהבינה לזו"ן בקידוש או בזמירות דתפילת שבת, ואם כן יש להקפיד לומר כן גם כשהוא לבדו בביתו", עכ"ד רבינו שם.

1. וכמו שכתב בשו"ע (סי' רע"א ס"א) דימהר לאכול מיד, והטעם במשנה ברורה (שם סק"א) כדי שיזכור את השבת בעת תחילת כניסתו, דכל כמה דמקדמין ליה טפי עדיף, וביתר ביאור בביאור הלכה (שם ד"ה מיד) דבלשון הברייתא 'זכרהו על היין בכניסתו' משמע תכף כשמתקדש היום, וכן משמע ברש"י בפסחים (קו ע"א), עכ"ד, ועיין גם במשנה ברורה (סי' ער סק"ב) לענין אמירת פרק במה מדליקין, דלדעת הב"ח אם לא אמר במה מדליקין קודם ערבית לא יאמר אותו לפני הקידוש, דעיולי יומא עדיף ומקדמין ליה, ע"כ, וכן כתב בבן איש חי (ש"ב פר' וירא אות יא) ד"אחר התפילה ילך לביתו תכף ומיד לקדש", וזה מלבד הענין של זריזים מקדימים למצוות, וכל שכן אם עדיין לא יצא המצוות זכירה דאורייתא בתפילה [וכמו שהובא לעיל מנהג רבינו לכיין שלא לצאת ידי חובה בתפילה], ועיין עוד במשנה ברורה (סי' רע"א סק"א). ולמעשה בדרך כלל היה לרבינו טעם נוסף לזריזות זו, לאור הנהגתו הקדושה להתענות בכל ערב שבת (וכמשנ"ת לעיל פ"ל), דממילא אינו מן הדין להתעכב בשבת כשהוא מעונה.

וכתב רבינו בחיבורו 'דיני זמני הלילה' (אות יא), וז"ל "לא נהוג בארץ ישראל להחמיר שלא לקדש בליל שבת בשעה הראשונה (עיין באה"ט ר"ס רע"א). ולהמחמירים בזה, נראה דדי להם לחשוב שעה זאת כשעה פשוטה אחר השקיעה, ועל פי רוב בלאו הכי אין מקדשין אז", עכ"ד.

2. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ב) דבכניסתו לבית יאמר בקול רם

ג. נבואו לחדר האכילה דקדק להסתכל בנרות השבת בהתכוונו על שנים מהם אחד כנגד 'זכור' ואחד כנגד 'שמור'³.

'שלום עליכם'

ד. דיוקים: 'מלך' מלכי המלכים הקב"ה [ולא 'ממלך']⁴.

ה. הפסקאות 'ברכוני לשלום' ו'צאתכם לשלום', לא נהג לאומרם⁵.

ו. פרק 'אשת חיל' נהג לומר במיושב⁶.

❧ עקבי דרך ❧

'שלום עליכם' כדי לא לשנות המנהג מכל וכל יעוי"ש.

ובתוספת שבת (סי' רסב סק"א) הביא ג"כ לגאון אחד זצ"ל שמחק הפסקא 'צאתכם לשלום' מהאי טעמא, וכתב דהדין עמו, אלא שקשה לשבש הנוסחא המקובלת בידינו מקדמונינו יעוי"ש, ואמנם כבר נדחקו האחרונים ביישוב הדבר, יעויין במחצית השקל (שם) שכתב דאף שאין יציאת המלאכים עתה, מכל מקום אומר 'צאתכם לשלום' על זמן היציאה כשתהיה, ועל דרך ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, ע"כ, ובמחזיק ברכה (שם סק"ב) כתב דנוסח שלהם הוא 'בצאתכם' לשלום, וקאי אדלעיל מיניה שאמר ברכוני לשלום בצאתכם, וכעין זה כתב בכף החיים (שם סקט"ז), ועיין בסידור יעב"ץ (שם) שכתב על זה דהוא נוסח משובש ולא יצדק כלל בלשון, ובאמת לדברי כולם נראה דמי שאינו אומר הפסקא 'ברכוני לשלום' ממילא גם אין לו מקום לאמירת 'צאתכם לשלום'.

ולמעשה נהג רבינו לומר רק הפסקאות 'שלום עליכם' ו'בואכם לשלום', וכדכתב בחיבורו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) שכן הוא על פי היעב"ץ ומהר"ח מוואלאז'ין הנ"ל, וכן היה מנהג מרן החזן איש זצ"ל.

6. כן כתב בחמדת ימים (ח"א פ"ז, בנדמ"ח אות ט') דעל פי הסוד ראוי לאומרו במיושב דוקא יעוי"ש.

3. כן הוא בכף החיים (סי' רסב סק"ז) על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף סז ע"א וע"ב), והעיר לזה רבינו גם בחיבורו 'סכותה לראשי' (אות כז).

4. כן כתב הגריעב"ץ זצ"ל בסידורו (הנהגות לשב"ק אות י') דהאומרים 'ממלך' שיבוש הוא בידם, שאין לו כל הבנה וקשר, ע"כ, וכן הוא בסידורי עדות המזרח 'מלך' מלכי המלכים.

5. בכתר ראש (אות צג) מובא בשם מהר"ח מוואלאז'ין זצ"ל, דאין לומר למלאכים 'ברכוני לשלום', דאין להם כח לברך מאומה כי אם הכל בהכרח, וכאשר אדם זוכה מוכרחים הם לברכו יעוי"ש, ועיין גם להגריעב"ץ ז"ל בסידורו (הנהגת לשב"ק אות י') שפקפק בפזמון זה, ובפרט בענין הבקשה מהמלאכים דיש בו גם חששא כדאמרו רז"ל לא תצווה לא למיכאל ולא לגבריאל וכו', וביותר מזה הפסקא 'צאתכם לשלום', דיש להפליא על מה זה שלח המלאכים ופטרם לשלום, הלוא טוב שיתעכבו יותר וישמחו גם הם בסעודה אם היא כתקנה וכראוי לה, ובוודאי תרב שמחתם ויוסיפו לו בברכתם ולמה ימהר לשלחם מזה [ובאמת בדרכי משה (סי' רסב) ומגן אברהם (שם סק"א) מבואר דהמלאך נשאר בביתו כל יום השבת עי"ש], וכתב שם, דלמעשה אביו בעל חכם צבי זצ"ל לא נהג לומר כל פזמון זה, ושהוא נהג לעצמו לומר מיהא הפסקא

הקפות השולחן

ז. קודם הקידוש נעמד על יד השולחן במקום שיאכל בו, ואמר "דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין", ודקדק לומר זה בקול רם.

ח. לאחר מכן נהג בעשיית ב' הקפות סביב השולחן [וההקפה השניה עם הדסים בידיו], ובדלהלן⁸.

✧ עקבי דרך ✧

שזה מרומז בראשי תיבות בפסוק "ב'יום ק'דשי ו'קראת ל'שבת עונג" (ישעיה נח, יג), ראשי תיבות 'בקול', 'עכ"ד רבינו שם.

8. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ג וע"ד). והנה בבן איש חי (ש"ב פר' בראשית אות כט) וכף החיים (סי' רסב סק"ח) כתבו דההקפות יעשה מיד כשיבוא מבית הכנסת לביתו, קודם אמירת 'שלוש עליכם' וכו', אולם למעשה נהג רבינו לעשות זה לאחר אמירת 'שלוש עליכם' ו'אשת חיל', וכן הוא הסדר בחמדת ימים (ח"א פ"ז בנדמ"ח אות יג), והטעם כנראה דמן הראוי לקבל מקודם פני המלאכים שבאו לביתו.

וענין ההדסים בכאן, מבואר בשער הכוונות (שם ע"ד), ויסודו כבר בדברי הגמרא בשבת (דף לג ע"ב) בהוא גברא דהוה רהיט ובידיה תרין מדאני אסא וכו' יעו"ש, וגם יש בזה עוד ענין מצד אחר, להשלמת מאה ברכות בשבת, וכמו שכתב בהגהות וביאורים על שער הכוונות (שם) — והנה בשער הכוונות (שם) איתא שיהיו ההדסים בשתי אגודות, ובכף החיים (סי' רסב סק"ה) מבואר שצריך גם שיהא בכל אגודה ג' בדין, וגם שיהיו משולשים כדין, ובחמדת ימים (שבת פ"ד, בנדמ"ח אות צו-צט) החמיר מאד בזה דבאין לו ג' בדין משולשים כדין אזי טוב ההעדר יעו"ש, אולם שמעתי מרבינו דאם אפשר בקל ראוי לדקדק על זה, אבל עיקר הענין הוא בעצם הברכה על ההדסים וקיום ההקפות, ע"כ, ובאמת ענין השילוש לא נזכר בשער הכוונות (שם), ואדרבה מדבריו לעיל (דף סי' ע"ב) משמע דלגבי ענין ליל שבת אין צריך משולשים בדוקא, ועיין גם בספר 'שיבת ציון' (שבת ח"א סי' ז') מה שכתב בזה [אמנם

7. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ג), ויסודו בדברי הזוה"ק פרשת יתרו (דף פח ע"א). והיה אומר רק עד תיבות 'דחקל תפוחין קדישין' ומבלי להוסיף גם בחינת ע"ק וז"א של שחרית ומנחה, וכלשון שער הכוונות (שם) ופרי עץ חיים (שער השבת פי"ד) וסידור הרש"ש (דף כג ע"א) דליתא לזה, ואף דבלשון שער הכוונות להלן (דף עב ע"א) מובא הזכרת בחינות שחרית ומנחה גם בלילה, וכמו"כ בשאר סעודות להזכיר ג' הבחינות יעו"ש, כבר הראה רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"א עמ' ז') לדברי ה'בן איש חי' (ש"ב בראשית אות ל', וכ"ה ברב פעלים ח"ד סוד ישרים סי' יג) והגר"א מאני ז"ל (ברכת אליהו, מהדו"ק ריש עמ' קמב; מכתב מאליהו, נדפס ב'מקבציאל' חלק כא) ושערי רחמים (ח"ב סי' רלא) שכתבו דבסידורי הרש"ש ליתא להוספה זו, ושכפי הנראה כל הקטע בשעה"כ שם אינו מדברי מהרח"ו ז"ל אלא מזולתו וכו', ואף שבסידורי הרש"ש שבידינו יש כן הוספה זו, אבל ידוע כי לפניהם היו סידורי הרש"ש מדויקים וכו', ועלייהו קא סמכינן, ושב ואל תעשה עדיף, ולכן העיקר לומר בכל סעודה את הבחינה שלה, ובלי לומר רק 'דחקל תפוחין קדישין', ותו לא, עכתו"ד רבינו שם.

וכל זה יש לומר בקול רם דייקא, וכדכתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (שם עמ' ח'), וז"ל "עייין בשרף פרי עץ חיים (שער ליל שבת פ"ד, בהג"ה של ד"ה ותעמוד) שהביא מעץ חיים (שער מיעוט הירח, ולפנינו ליתא) משם הרב ז"ל, שיאמר כל זה בקול רם, ובאמת כן הוא בשער הכוונות (דף ע' סוף ע"ב) שכתב לומר 'שבת שלום' בקול רם ובשמחה יתירה, ובהמשך כתב שם (דף ע' ע"ג) לומר בפיו 'דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין', רק שבשרף פרי עץ חיים הנ"ל הוסיף בשם הרב ז"ל,

ז. סדר ההקפות: ממקום עומדו הנ"ל פנה לימינו והקיף השולחן פעם אחת בשתיקה הקפה שלמה; לאחמ"כ נמל בידיו ההדסים, תחילה בשתי ידיו, ושוב העמידם בימינו לבד לברכת 'בורא עצי בשמים', ואח"כ חזר ואחזם בשתי ידיו והקיף השולחן בשנית⁹.

י. אחר ההרחה בהדסים ואחיזתם בין שתי ידיו, נהג לומר 'ריח ניחוח אשה לשם', 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו'¹⁰.

✧ עקבי דרך ✧

וראה עוד להלן בסמוך במי שאין לו הדסים דמכל מקום יעשה ההקפה השניה.

10. בשער הכוונות (דף ע' ע"ד) איתא דאחר שיריח בהם יאמר תכף 'זכור ושמור בדבור אחד נאמרו', וכן הוא בסידור הרש"ש (דף כד ע"ב) דתכף שיריח יחברם יחד ויאמר כן [ואיתא שם דבסעודת היום יאמר בסדר הפוך 'שמור וזכור', וראה להלן (פמ"ג) מה שהבאנו בזה], אבל אמירת 'ריח ניחוח' וכו' לא נזכר שם, אמנם זאת מצאנו בדברי שער הכוונות להלן (דף עב ע"ד) דכוונת הריח מיוסדת על ד' תיבות "אשה ריח ניחוח לד'" [שסדרן כפי הכוונה הוא "ריח ניחוח אשה לד'"], וכבר העיר רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' יג) לדברי החמדת ימים (פ"ז משבת, בנדמ"ח אות יד) והבן איש חי (ש"ב פר' בראשית אות כט) שכתבו לומר גם זה בפירוש, וכתב דאפשר שזה תלוי במי שמכוין או לא מכוין, אבל למעשה לעצמו נהג לומר כן אף שלא היה מכוין [ואמירות אלו הרבה פעמים היו כבר תוך כדי ההקפה, אף דבלשון שער הכוונות (שם) איתא דהקפה שניה היא בשתיקה].

והנה בבן איש חי (שם) נראה דמקודם יאמר 'זכור ושמור' ולאחמ"כ 'ריח ניחוח', אבל רבינו נהג לומר מקודם 'ריח ניחוח' ורק לאחמ"כ 'זכור ושמור', וכנראה היות וכן משמע בסידור הרש"ש שסידר מקודם כוונת הריח ורק לאחמ"כ אמירת 'זכור ושמור', וכן מבואר גם מדברי החמדת ימים (שם אות יג-יד) דאמירת 'ריח ניחוח' היא בשעת ההרחה קודם אמירת 'זכור ושמור' יעוי"ש.

[ומתחילה נהג רבינו לומר תיבת 'להוי"ה' בהזכרת השם בפירוש, אולם שוב התעורר אולי

בתקופות מסויימות היה מי שדאג להביא לרבינו הדסים אגודים ומשולשים כראוי].

ובמועדים ובשבת חול המועד, שהם כוונות אחרות, בדרך כלל לא נהג בקיום ההקפות, רק בירך אז על ההדסים [אם היו לו] כדי להשלים למאה ברכות.

9. כן הוא על פי המבואר בשער הכוונות (דף ע' ע"ג וע"ד). אמנם באופן אחיזת ההדסים בידיו, הנה בלשון שער הכוונות (דף ע' ע"ד) וסידור הרש"ש (דף כג ע"ב) איתא דיקח ההדס בין שתי ידיו ימנית ושמאלית וכו' ויברך ויריח בהם, ע"כ, וכתב על זה רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' יב), וז"ל "וצריך עיון בזה, כי הלוא כל דבר שמברכים עליו צריך להחזיקו בימין (כשור"ע אור"ח סי' רו ס"ד), ואין לשמאל לסייע (וכדאיתא בסי' קפג ס"ד), אמנם בחמדת הימים (פ"ז משבת) כתב וז"ל: ויטול ב' אגודות של הדס אחד ביד ימין ואחד ביד שמאל ויחברם יחד ויברך עליהם, ע"כ, וממילא אין כאן קושיא", עכ"ד רבינו שם, והיינו דלא מיירי על זמן הברכה גופא רק על צורת האחיזה מלכתחילה, ואין הכי נמי בשעת הברכה יאחז רק בימין, וכן נהג רבינו ליטול ההדסים מתחילה בשתי ידיו [והיינו תכף בשתי ידיו, ולא דקדק שיהא א' בימין וא' בשמאל ולחברם], ולאחמ"כ העמידם בימינו לבד ובירך.

ולאחמ"כ בשעת ההקפה חזר ואחזם בין שתי ידיו, וכמבואר בסידור הרש"ש (שם) וז"ל "ותכף אחר שיריח בהם יחברם יחד וכו', ויחזור להקיף את השולחן פעם שנית", ע"כ, ובבן איש חי (ש"ב פר' בראשית אות כט) כתב דאף שאינו מעכב שיהיה בין שתי ידיו אבל טוב ונכון לעשות כן, ע"כ.

יא. גם כשלא היו הדסים לברך עליהם, נהג לקיים ההקפה השניה מבלי להדסים¹¹, וכן כשהיה הדס רק שאינו מריח באופן שאפשר לברך עליו, דקיים עמו ההקפה השניה בשתיקה¹².

מיץ ענבים

יב. נהג לקדש על מיץ ענבים, והקפיד שלא להשתמש במיץ שעבר פיסטור בגפרית¹³.

✽ עקבי דרך ✽

על זה בשמן ששון (בביאורו לשם אות לו) שפשיטא ליה שיעשה הקפה, כי ההדס אינו רק רמז בעלמא, ואם כן כל שכן הוא שאם יש לו הדס רק שאינו מריח, שיעשה איתו הקפה השניה, עכ"ד רבינו שם.

אמנם העיר רבינו (שם), דאם אינו ראוי כלל לריח, ובפרט אם יבש לגמרי, יש לדון אולי כבר יש בו דין מוקצה, ועכ"פ נראה שהכנה מועילה בזה, עכ"ד, ולכאורה היה מקום לדון, דאם אכן יש ענין להקיף עם ההדס גם כשהוא יבש [ואפילו אם רק מספק נקטינן הכין], הרי שאינו נעשה מוקצה היות ועדיין יש לו שימוש, וזה לא דמי לאבן וכיוצ"ב דבעי הכנה, דשם הוא דבר שבעצם אין לו שום שימוש רק על ידי הכנה, אבל הדס הוא דבר שיש לו שימוש, ואין לקבוע שבטלו ממנו לגמרי כל השימושים כל זמן שעוד יש לו איזה שימוש, וכמו לענין שברי כלים (סי' שח ס"ו), ויש לפלפל בזה – ולמעשה כשהדס היה יבש לגמרי, נהג רבינו לעשות ההקפה השניה בלא הדס כלל.

ובדרך כלל אם ההדסים לא היו טריים כ"כ, אזי קודם הברכה היה מריח בהם משהו לברר שהם אכן מריחים באופן הראוי לברכה, וכשהיה מוצא בהם ריח מועט, אזי היה משפשף אותם זה בזה להגביר ריחם (בסי' שכב ס"ה), אבל כשלא היה בהם ריח כלל, נזהר שלא למוללם משום מוליד ריחא (כמג"א ס"ס תקיא ומשנ"ב שכב סקי"ח).

13. בענין מיץ ענבים, כידוע המיץ שבבקבוקים עובר תהליך של פיסטור כדי שלא יתסוס, והדרך הרגילה היא שמשרים אותו עם גפרית

יש בזה משום פסוקא דלא פסקיה משה, ולכן התחיל לומר 'לשם' בלא הזכרת השם להדיא. וכמו כן מתחילה נהג לומר "אשה ריח ניחוח לד" – שהוא כפי סדר התיבות הנזכר בשער הכוונות (דף עב ע"ד), אולם אח"כ התחיל לומר "ריח ניחוח אשה לד" – שהוא כפי סדר הכוונה שביאר שם, וכן הוא גם לשון האמירה הנזכרת בחמדת ימים ובבן איש חי (הנ"ל), ובסידור הרש"ש (דף כד ע"א) משמע דגם המכוון הוא באמת לפסוק זה של "ריח ניחוח אשה לד", וכן הוא להדיא בהגהות וביאורים לשער הכוונות (דף ע' ע"ב, אות ו'), ועיין[.

11. בענין זה כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' טו), וז"ל "הנה בשער הכוונות שם (דף ע' ע"ד) כתב להקיף עם ההדסים בידו, וכאן בסידור הרש"ש (דף כד ע"ב) כשכתב שיחזור להקיף, נשמט מה שכתב להקיף עם ההדסים, ועיין בהגהות וביאורים לשער הכוונות (שם אות ו') דנשתפק אם אין לו הדסים אם יחזור ויקיף (עי"ש ע' ע"א), אבל בכף החיים (סי' רסב אות ח') כתב דיקיף אז בלי הדס, וכן כתב בן איש חי (שנה ב', פר' בראשית, אות ל'), עכ"ד רבינו שם, וכן נהג בעצמו. ועי"ע מה שהבאנו בהערה הבאה.

12. בסידור הרש"ש (דף כג ע"ב) משמע קצת דההקפה צריכה להיות דוקא אם בירך על הדס, שכתב "ואם יש בהם ריח וראויים לברכה וכו'", אולם בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' יב) כתב רבינו בזה, וז"ל "בשער הכוונות לא כתב פרט זה שאם אין בו ריח וכו', אמנם בהגהות וביאורים (אות א') כתב: אמר מאיר, שאם אין לו הדס, הוא מסופק אם יעשה הקפה שניה, וכתב

יג. הירד שלא יהא יין על השולחן בעת שקידש על מיין ענבים¹⁴.

קידוש מיושב

יד. הקידוש כולו מיושב [כולל באמירת 'ויכולו'], בין המקדש ובין השומעים¹⁵.

כוס של ברכה

טו. הכוס נהג למלאה רק עד סמוך לשפתה, ולא עד בכלל¹⁶.

✽ עקבי דרך ✽

יישבו בשעת הקידוש, ומסיק דיש לזוהר בזה לכתחילה, ע"כ, וכן נהגו אצל רבינו, דבין המקדש ובין המסובים ישבו בשעת הקידוש.

והנה ברמ"א (שם) הוסיף בזה, דנוהגים לעמוד מיהא בשעה שאומר 'יום השישי ויכולו השמים' לכבוד שם הוי"ה הרמוז בו, אבל מסתימת הדברים במעשה רב (שם) נראה שהגר"א ז"ל היה אומר הכל מיושב, וכן נהגו מרן החזון איש זצ"ל (דוה"נ פ"י אות ב') והגרי"מ חרל"פ זצ"ל (בינו שנות דור ודור, עמ' ס') והגרי"ש אלישיב זצ"ל (אשרי האי"ש ח"ב עמ' סג) לומר כל הקידוש מיושב כולל 'ויכולו', והוא כנראה בעקבות דברי הכלבו (סי' מא, הו"ד בב"י שם) שכתב דיש חסרון בקביעות של קידוש במקום סעודה במה שיהא עומד ויושב, דדמי כחוכא ואיטלולא יעו"ש, ועיין עוד בספר 'הלכות שבת בשבת' (ח"א עמ' שסה) מה שכתב בזה.

16. בגמרא בברכות (דף נא ע"א) איתא, עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה וכו', ואחד מהם שיהא 'מלא', ונפסק בשו"ע (סי' רעא ס"ג), והנה הרמ"א (סי' קפג ס"ב) מפרש ד'מלא' היינו ש'ימלאנו שיהא מלא על כל גדותיו', ואף שרגיל להשפך קצת עי"ז לארץ, אולם במשנה ברורה (שם סק"ט) כתב בשם הט"ז (סוף סק"ד) ואליה רבה (סק"ד) ושאר אחרונים דיש שבדוקא אין ממלאין אותו כל כך באופן שישפך עי"ז, ואפילו הכי שם 'מלא' עליו, עכ"ד.

וכבר הראה בשער הציון (שם סק"ח) דכן מבואר ברא"ש בברכות (פ"ז סי' לה) בשיטת רבינו תם דמוזג הכוס בברכת הארץ, ומוכח דגם כשחצר קצת מיקרי 'מלא', ע"כ, ובספר 'ימלא פי תהלתך' להגראי"ל שטינמן זצ"ל (ברכהמ"ז, ד"ה כוס מלא, עמ'

איזה זמן, ואח"כ מוציאים אותה על ידי וואקום, ובוזה יש מערערים דכשהיה עם הגפרית נתבטל ממנו שם יין, אבל יש אופן אחר שעושים על ידי הקפאה חזקה, ורבינו הקפיד לקחת דוקא ממיץ כזה [שמעתי מרבינו, והוסיף דשמע כי הגר"ח גריינמן זצ"ל פקפק גם באופן זה, והביא איזה ראייה לזה וכו', ע"כ, ואפשר גם דתלוי בנידון אם הפשרה של קרח הוי 'נולד' או לא, דלמ"ד שהוא נולד אולי גם לענין זה ייחשב כדבר חדש].

14. טעמו על פי מה שכתב הטור (סי' רעא) בטעם כיסוי הפת בשעת הקידוש, כדי שלא יתבייש שמקדימים לו ברכת היין שהוא חשוב ממנו עי"ש, ועל דרך זה נהג להדר כאן, שלא לברך על מיין ענבים בפני יין, היות שהיין משובח ממנו [ואם היין גם חביב טפי מהמיץ, אזי יהיה בזה טעם נוסף להסירו כדי שלא יכנס לשאלת חיוב הקדמתו מדין חביב, ועיין בזה בתשובות והנהגות (ח"ג סי' פז)].

15. בשו"ע (סי' רעא ס"י) כתב ד'ויכולו' שהוא עדות יאמר מעומד, ועל פי האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ד) גם ברכת הקידוש יש לומר מעומד, אבל הרמ"א (שם) כתב דיותר טוב לישוב, דבכהאי גוונא מיקרי טפי קידוש במקום סעודה כיון שיושב במקום סעודתו בעת הקידוש, וכן היא דעת רבינו הגר"א ז"ל בביאורו (סי' רעא סק"ד) ובמעשה רב (אות קכא), אך מטעם אחר, דסבירא ליה דהיכא שפוטר את חבריו בעינן קביעות טפי, ובישיבה מיקרי קביעות שפיר [ובשער הציון (סקנ"א) נסתפק בכוונת הגר"א אולי זה מעכב מדינא דבעינן ישיבה דייקא], וכתב במשנה ברורה (סקמ"ו) דלפי טעם זה השומעים גם כן

מזו. קבלת הכוס בשתי ידיו משתי ידי אחר, ולאחר מכן העמידה על ימינו בלחוד¹⁷.

יז. הנחת הכוס על אצבעות יד ימינו כשהן פשוטות¹⁸.

עקבי דרך

ולדעת הגר"א בעינן שש כוסות דוקא (מע"ר אות פו ואות קיט) וגם שיהיו מלאים יין (בביאורו לתיקון דף פו ע"ב), וטריחא ליה מילתא בזה, בשגם עשוי להשפך ולקלקל הסעודה, וגם לרוב אין מצוי לו מי שישתה כוסות אלו, והרי סוכ"ס ענין העיטור ליתא בטור וש"ע (סי' קפג), וגם לדעת הגר"א (סק"ז, ובמע"ר שם ושם) אינו אלא למצוה בעלמא, לפיכך מכיון שיתקיים זה עכ"פ לדעת ה'יש מפרשים' שהביאו הפוסקים (סי' קפג במג"א וט"ז סק"ד) דסברי דשפת הכוס הוא כעיטור מלמעלה על מילוי שבתוכה, אף שלקושטא דמילתא המג"א והט"ז (שם) מיאנו בפירוש זה, ע"כ, ועיין שולחן הטהור (קאמרנא, שם ס"ד).

17. נטילת הכוס בשתי ידיו - הוא מדינא דגמרא בברכות (דף נא ע"א) וש"ע (סי' קפג ס"ד) דנטולו בשתי ידיו ונתנו בימינו, ע"כ, וקבלת הכוס מאחר ושיהא משתי ידיו דוקא - הוא מדברי הוזה"ק פרשת תרומה (דף קנו ע"ב), וכן הוא בדברי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע' ע"ד) וסידור הרש"ש (דף כה ע"א), והובא בכף החיים (סי' רסב סק"ט) ובן איש חי (ש"א פר' שלח אות טז).

18. וכן כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' כ-כא), וז"ל "אופן החזקת הכוס, צריך שיהיה מעל גבי ראשי אצבעותיו, וכמו שכתב הרב בשער המצוות (פר' עקב, וכ"ה בטעמי המצוות שם), ומקורו בזה"ק (בראשית א, ע"א) ותקוני זהר (תיקון מז דף פה ע"א), ויש שנהגו להחזיקו בתוך חלל אצבעות ידיו על גבי כף היד, ואפשר דזהו על פי הוזה"ק (בראשית, שם) שמשווה החזקת הכוס לכנסת ישראל 'כשושנה בין החוחים', וכמו שהשושנה מוקפת מכל צדדיה בכל גובהה כך הכוס בין אצבעות ידיו, ודרך ראשונה עיקר וכמו שכתב הרב ז"ל, עכ"ד רבינו שם, וזה גם דלא כדברי השמן ששון (שהובא בכה"ח סי' קפג סק"ב) שכתב דיש להחזיקן בגובהן של האצבעות, ולא כשהן פשוטות. ובכוס העומדת על רגל, נהג

שיד) הוסיף להוכיח כן ממה שמצינו בפסוק בפרשת שמיני (ויקרא ט, יז) 'וימלא כפו ממנה', ולדעת רש"י במנחות (דף יא ע"א) עושים קמיצה רק בג' אצבעות, הרי שאין כפו מלאה, ואפילו הכי הכתוב קורא לזה 'וימלא' כפו, וחזינן דגם היכא שחסר קצת אכתי הוי בכלל 'מלא', ע"כ, ועוד מובא בשמו לדייק כן מדברי התוס' בשבועות (מג ע"א ד"ה אלא אמר) לענין 'בית זה מלא', שכתבו שם דבשארין חסירה אלא מעט מקריא 'מלאה', ע"כ, וכן דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בספר 'שלחן שלמה' (שבת ח"א עמ' רד), וז"ל "אמר מרן זללה"ה, דמעיקר הדין אין צריך למלא כוס של ברכה על גדותיה עד שאפילו בתנועה קלה עם היד ישפך קצת מן היין, והביא ראיה לדבריו, מהא דאמרין בגמרא (ברכות מב.) לענין כוס של ברכה - 'ניצוצות לא שכיח', על כרחך שלא מילאו אותו באופן זה", ע"כ [וכן נהגו בעצמם הגרש"ז אויערבאך והגר"ש אלישיב זצ"ל (מהגר"י שוב שליט"א)].

ובאמת היכא שנשפך מן היין על ידיו, גם חששא איכא במילתא, וכדמצינו בהקדמת הוזה"ק (דף י' ע"ב) דאסיר לברכא בידים מסואבות ומזוהמות, וכן כל שעתא, ע"כ, וביותר מזה בזה"ק פרשת בלק (דף קפו ע"א) דמאן דברך בידים מזוהמות חייב מיתה, ע"כ, וכבר הראה רבינו בחיבורו 'כתר בצלאל' (שם) ציונים לדברי הפוסקים שהקפידו מלברך בידים שאינן נקיות (רמ"א סי' קנח ס"ה ומשנ"ב סק"ג; סי' קפב שעה"צ סק"ב), וכן שנתנו מקום להדר לרחוץ ולטהר ידיו בכל גוונא קודם שמברך (סי' קנח משנ"ב סק"ג; סי' תלב משנ"ב סק"ב), ומסיים שם בזה"ל "ויש להסתפק בעושה קידוש או הבדלה או שבע ברכות, ונשפך מהכוס המלא על ידיו, אם מותר לברך", ע"כ.

ולמעשה נהג רבינו למלא הכוס באופן שהיה משער שלא יישפך ממנה בשעת הקידוש וכמשנ"ת [אמנם כשאירע שנשפך לא דקדק לנגבן מיד], והוסיף רבינו, דמאחר ואינו נוהג בהנחת עיטור של כוסות סביב הכוס של ברכה [היות

יח. דקדק ליתן עיניו בכוס קודם שהתחיל באמירת הקידוש¹⁹.

ו'יכולו'

יט. באמירת 'ויכולו' דקדק לכוין שלא לצאת עדיין ידי חובת המצוה דאורייתא של זכירת שבת²⁰.

כ. בהתחלת 'ויכולו' הקפיד ליתן עיניו בנרות²¹.

כא. פסוקי 'ויכולו' דקדק לאמרם מתוך הכתב²².

❧ עקבי דרך ❧

מצוות קידוש עד הברכה גופה, ובפרט אם בכוונתו להוציא ידי חובה אשה שלא התפללה ערבית, דמן הראוי להיות עדיין מחוייב מן התורה בברכת הקידוש כדי שיוכל לפטור אותה אליבא דכולי עלמא – וראה מה שהבאנו בכל זה לעיל (פל"ג) לענין ברכת 'מקדש השבת' שבתפילת ערבית.

21. כמבואר ברמ"א (סי' רע"א ס"י), וכתב במשנה ברורה (שם סקמ"ח) בשם אליה רבה, דהוא סגולת רפואה לעינים שכהו על ידי פסיעה גסה, מיהו אין מדקדקין בזה כל כך, עכ"ד, אבל רבינו הקפיד לקיים כמו שכתוב ברמ"א [ופעם אמר רבינו, דבג' מקומות יש להסתכל על הנרות ליל שבת: א' לאחר אמירת סדר קבלת שבת (כדלעיל פל"ב); ב' בבואו לביתו מביהכ"נ אחר ערבית (לעיל בתחילת הפרק); ג' קודם שיתחיל הקידוש – רשימו"ת].

22. דקיימא לן דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה (או"ח סי' מט), ואף דבשו"ע מבואר דדברים השגורים בפי הכל מותר לאומרם על פה, וכגון קריאת שמע [ופסוקי דזמרה (משנ"ב סק"ה)] וברכת כהנים ופרשת התמיד וכדו', כבר כתב במשנה ברורה (שם סק"ו) דלמעשה אין להקל רק באותם שנזכרו בפוסקים בפירוש להיתר יעו"ש, ופסוקי 'ויכולו' אינם מהנזכרים שם להיתר, וגם לדעת הסוברים דהאיסור דוקא במוציא אחרים ידי חובתן, הלוא כאן אמירת 'ויכולו' היא כדי להוציא בניו ובני ביתו, וכמבואר

להחזיק מהרגל ולא מהבית קיבול [והיה נעזר אז באצבע האגודל כדי לייצב את הכוס על מקומה כראוי].

19. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע"א ע"ד). ובאמת ענין זה של נתינת עיניו בכוס, מבואר כבר בגמרא בברכות (דף נ"א ע"א) דהוא אחד מעשרה דברים שנאמרו בכוס של ברכה שיתן בו עיניו כל משך הברכה, ונזכר גם בדברי האריז"ל בשער המצוות (פרק עקב), אלא דלפי הנגלה הענין בזה הוא כדי שלא יסיח דעתו בשעת הברכה, וכדאיתא בגמרא שם (דף נ"א ע"ב), וזה בזמנינו ניתן לקיים גם באמירת הברכה מתוך הסידור (כמשנ"ב סי' קפ"ה סק"א), אבל על פי הסוד צריך בדוקא שיתן עיניו בכוס היין של הקידוש, וכמבואר בשער הכוונות (שם) ובסידור הרש"ש (דף כ"ז ע"א). אמנם כשפתח באמירת 'ויכולו' היה נותן עיניו בנרות של שבת ותכף לאחמ"כ מסתכל בסידור, וכדלהלן בסמוך.

20. דבחתם סופר (גליון השו"ע ר"ס רע"א) מבואר שלכתחילה יש לצאת ידי קידוש דאורייתא מצוה מן המובחר על הכוס כתיקון חכמים, ובמחזיק ברכה (סי' רע"א סק"א) הביא משו"ת הרשב"א כת"י דמן התורה יוצא ידי חובת קידוש באמירת 'ושמרו' או 'ויכולו', וכתב רבינו בספרו 'מאתך תהלת' (בכת"י) דכיון ד'ויכולו' שבקידוש אינו אלא מנהג, וכדכתב הרמב"ם (פכ"ט משבת הל"ז), א"כ מסתבר דעדיין לא נקרא זה 'על הכוס', עכ"ד, ולכן נהג לכוין שלא לצאת בזה עדיין ידי

כוונה למצוה

כב. קודם ברכת 'בורא פרי הגפן' שהה מעט כדי לכוין שרוצה בעת לקיים המצוה דאורייתא של 'זכור את יום השבת לקדשו' וכדרשו חז"ל 'זכרהו על היין'²³, ולכוין להוציא גם השומעים ידי חובת קידוש²⁴.

✽ עקבי דרך ✽

אמנם שמעתי מרבינו, דבאמת נעשה זה שלא מדעתו, כי לכתחילה היה ראוי להמנע מכך, דהא קי"ל דאין כותבין מגילות בפני עצמן (יו"ד סי' רפג ס"ב), וגם מצד התועלת שבזה לצאת דעת המחמירים הנ"ל, אינו ברור דמגילה בפני עצמה מהני לזה, דבפשטות הם מצריכים ספר הכתוב כהלכתו, ובכלל זה שיהיה גם ספר שלם ולא מגילה בפני עצמה, ע"כ [וכ"ה להדיא בחזון איש שם].

23. דקיימא לן (סי' ס' ס"ד) מצוות צריכות כוונה, וכבר כתב במשנה ברורה (שם סק"י) דאף לדברי החיי אדם דאם ניכר מתוך מעשיו שעושה מחמת המצוה יצא ידי חובתו, מכל מקום לכתחילה ודאי צריך לזהר לכוין קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה, עכ"ד, וכן העיר כאן גם בסידור הרש"ש (דף כט ע"א) לזהר לכוין על זה, וכן הוא במשנה ברורה לענין קידוש דליל הסדר (ר"ס תעג), וכתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' כב), וז"ל "כתב הרש"ש בכמה מקומות, דעל ידי שמכוין לקיים את המצות עשה דאורייתא וכו', זה בעצמו מוסיף לה כח ועוצמה להעלות הברורים אחר כך", עכ"ד. וכוונה זו היה מכוין קודם ברכת 'בורא פרי הגפן' [אחר 'ויכולו'], כנראה כדי שלא להפסיק אח"כ בין ברכת היין לברכת הקידוש.

24. ועיין במשנה ברורה (סי' רעא סק"ה) שכתב כאן בזה"ל "ודע, דכשאחד מוציא לחבירו ידי קידוש, צריך לכוין להוציאו והשומע צריך לכוין לצאת, לכן מהנכון שיזכיר בעל הבית לבני ביתו שיכוונו לצאת", ע"כ, ולמעשה אצל רבינו היתה שהייתו בשתיקה כאן, כדיבורו.

בתוס' בפסחים (דף קו ע"א), ולכן יש לדקדק לאמרה מתוך הכתב דייקא, וכן העירו בספר 'שמירת שבת כהלכתה' (ח"ב פמ"ז אות לא והע' קנב) ובסידור אזור אליהו (במקומו).

[ועיין בספר 'הלכות שבת בשבת' (ח"א פ"ז אות ט') שצידד לומר דלדעת הסוברים דהאיסור הוא דוקא במוציא אחרים ידי חובתו, היינו דוקא במוציא 'צבור', וכפשטות הגמרא בתענית (דף כח ע"א) שציין אליה הגר"א בביאורו, אבל להוציא יחידים בעלמא אינו בכלל האיסור לשיטתם, ודלשון הראשונים והפוסקים מוציא 'אחרים' ידי חובתו, לאו דוקא הוא יעו"ש, אכן גם לדבריו ראוי להחמיר בזה עכ"פ להסוברים דהאיסור הוא בכל גוונא ולא רק במוציא רבים ידי חובתו, ועי"ש שהביא דכן הקפיד גם הגרי"ש אלישיב זצ"ל].

ולפני כמה שנים הביאו לרבינו נוסח של 'ויכולו' בכתב אשורית על הקלף ובדיו, כדי שיוכל לצאת דעת הסוברים דלא חשיב אמירה מן הכתב אלא מהכתוב בספר ובדיו בכתב אשורית [וכנראה לכאורה מפשטות הסוגיא בתענית (שם) יעו"ש, ועיין גם בחזון איש (או"ח סי' ס' סוף סק"ט) שכתב לדייק כן מדברי התוס' בשבת (קטו ע"א ד"ה לא) דקריאה בלשוה"ק מתוך ספר שאינו כתוב כהלכתו אית ביה משום קורא על פה, אמנם מסיים (שם) דאפשר למסקנא סברי דכל שקורא מהכתב אינו בכלל 'על פה' יעו"ש, ועיין גם באליה רבה (סי' קמט סק"ה) שהניח ענין זה בצריך עיון, אמנם הגר"ז (סי' רפד ס"ד) מצדד להקל בזה דבכל גוונא חשיב כקורא מן הכתב דהא אין מצוי ספר תורה לכאור"א וכו'] — ולמעשה רבינו נהג לומר מתוך הקלף הזה.

כג. בברכת 'בורא פרי הגפן' דקדק לבוין לפטור בזה כל היינות והמשקאות שישתה בסעודה²⁵.

(לענין אמירת 'לשם יחוד' קודם המצוה, ראה לעיל סוף פרק א').

בנוסח הקידוש

כד. ההתחלה בתיבות 'יום השישי' ויכולו השמים והארץ וגו'²⁶.

כה. לפני הברכה אמר רק 'סברי מרנן'²⁷.

כו. ברכת הקידוש בנוסח הגר"א - ברילוג התיבות 'כי הוא יום' ובאמירת 'כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים'²⁸.

✽ עקבי דרך ✽

שמוסיפים רק מחמת דרוצים לרמוז שם הוי"ה בראשי תיבות, ואי אפשר זה בענין אחר נדלהתחיל מתחילת הפסוק שם לא ניחא, היות ודרשו חז"ל 'טוב מאד' זה המות], הלכך אין לחוש, עכתו"ד, ובכף החיים (סי' רע"א סק"ו) כתב בשם פתח הדביר, דלא אסרו אלא כשאומר בדרך קריאת פסוקים, אבל כשאומר בדרך תפילה מותר ע"ש, ועיין עוד במהר"ם שיק (חאו"ח סי' קכד) מה שכתב בזה.

27. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע"א ע"ד), וכן הוא בסידור הרש"ש (דף לא ע"א), וכן הוא גם בשו"ע הגר"ז (שער הכולל פ"ח) דאין צריך לומר תיבות 'ורבנן ורבותי' יעו"ש, ויסודו בדברי התקוני זהר (תיקון כד).

28. בענין אמירת התיבות 'כי הוא יום', מצינו מחלוקת בראשונים, דבסדר רע"ג (במקומו) וברמב"ם (פכ"ט משבת הל"ב) ובאבודרהם (במקומו) ליתא לתיבות אלו, ומאידך בלשון רש"י (כתובות ז' ע"ב ד"ה מידי, וברכות מו ע"א רד"ה כדתיא) ותוס' (בפסחים קד ע"ב סוד"ה חוץ) מבואר שכן גרסו תיבות 'כי הוא יום' בנוסח הברכה, וכן הוא גם בראבי"ה (סי' תקח) ובמחזור ויטרי (סי' קנז) ובמהרי"ל (הל' שבת סי' ב'), ועיין במגן אברהם (סקכ"ב) ובערוך השלחן (סכ"ה) דמסקי דאין לשנות שום מנהג יעו"ש.

אמנם למעשה הסכמת רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע"א ע"ב) וכן הגר"א ז"ל בביאורו (שם

25. דכדי לפטור יין שישתה אח"כ בתוך הסעודה צריך שיכוין עליו בשעת ברכה (סי' קעד משנ"ב סק"ו ושעה"צ שם), וכמו"כ שאר משקאות שנפטרים בברכת היין, היכא שהמשקין אינם לפניו בשעת הברכה אינם נפטרים בברכת היין אא"כ היה דעתו עליהם בשעה שבירך (משנ"ב שם סק"ג), ורבינו נהג תמיד לחוש לשיטת האומרים דמשקין לא חשיב באין מחמת סעודה (ראה שו"ע שם ס"ז), ולכן רבינו הקפיד לבוין להדיא לפטור כולם בברכת היין דבזה יצא מידי כל חשש, וכן העיר גם בספרו 'קצור הלכות מועדים' (סוכות, פ"ג הע' ט'; פי"ז אות מו).

26. וכמו שכתב הרמ"א (סי' רע"א ס"י) שבוה נרמז שם הוי"ה בראשי תיבות, וכן משמע בביאור הגר"א (שם), וכן הוא גם על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף ע"א ע"ב) וסידור הרש"ש (דף כט ע"ב) כדי לבוין מנין התיבות כנגד שם ע"ב, והובא במגן אברהם (סקכ"ב), ומה שהעיר בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' י' ד"ה ושם) דתיבות אלו אין להם הבנה בפני עצמם, כבר נתבאר בביאור הגר"א (שם) על פי מה דאיתא במדרש רבה (בראשית פ"ט) דתיבות אלו על תוספת שבת נאמרו יעו"ש [ואמר רבינו, דלכתחילה ראוי לבוין את ראשי התיבות הללו של שם הוי"ה (מרשימות נכדו הרה"ג ר' יעקב וינוגרד שליט"א)].

ובענין מה דחששו בזה לפסוקא דלא פסקיה משה, כתב בשו"ת חתם סופר (שם) דכיון

כו. דיוקים: אשר קדשנו 'במצוותיו', הבי"ת רפויה על פי חוק יהו"א²⁹.

שתיית הכוס וטעימת המסובים

כח. שתיית הכוס של ברכה הקפיד שתהיה בבת אחת³⁰.

עקבי דרך

בורא 'פרי' הגפן, נהג לבטאה רפויה, ראה מה שהבאנו בזה לעיל (פכ"ד) בהנהגות ברכות הנהנין.

30. הנה הטור (סו"ס תריב) הביא מחלוקת הראשונים לענין שתיה בהפסקות בינתיים, עד איזה שיעור מצטרפת, דעת הראב"ד שהוא כמו לגבי אכילה דמצטרף עד כדי אכילת פרס, ואילו דעת הרמב"ם דבשתיה השיעור הוא כדי שתיית רביעית נ"ל מהתחלת השתיה לסופה כולל ההפסקות שבינתיים (ביאור"ל שם) – ולדינא בשו"ע (סי' תריב ס"י) סתם כהרמב"ם דהשיעור הוא כדי שתיית רביעית [ודעת הראב"ד הביא שם בתור 'יש אומרים'], וכתב במשנה ברורה (שם סק"א) דהפרי חדש והגר"א הסכימו כהראב"ד דגם בשתיה השיעור הוא עד כדי אכילת פרס, ע"כ, ומכל מקום למעשה היכא שיצא מזה קולא, הורה במשנה ברורה (סי' רע"א סק"ח) להחמיר כהרמב"ם שיהיה בכדי שתיית רביעית, ועכ"פ בתוך כדי שתיית רביעית שפיר דמי לכולי עלמא.

אולם למעשה מבואר בדברי הגר"א ז"ל בביאורו, דלכתחילה מיהא לכולי עלמא יש לשתות בבת אחת דייקא [ועכ"פ לענין כוס של ברכה], דהנה מצינו ברמ"א בהלכות פסח (סי' תעב סט"ו) דאין ליקח כוס שפיו צר לארבע כוסות, והטעם מפני שלא יוכל לשתות רביעית כאחד [והוא הדין לכוס של ברכת המזון או של קידוש, וכמבואר מדבריו שם וכן מדרכ"מ סי' קפג סק"ה ומג"א שם], ע"כ, וכתב על זה בביאור הגר"א (שם) בזה"ל "שלכתחילה צריך לשתות בבת אחת, וכמו שכתוב במצה בסימן תעה סעיף א'", והיינו מה דאיתא בשו"ע שם דיאכל הכזית 'ביחד', והראה על זה הגר"א (שם) גמרא ערוכה בפסחים (דף קיד ע"ב) דאכלן לחצאין יצא רק בדיעבד יעו"ש.

סק"ה) ובמעשה רב (אות קכא) דהעיקר כדעת הרמב"ם ודעימיה דליתא להני ג' תיבות, וביאר הגר"ה הלוי זצ"ל (על המע"ר שם) דגם על פי הפשט הם נראין כמיותרים [שהרי 'תחילה למקראי קודש' אין זה נתינת טעם], וכן בשל"ה (שבת, פר' תורה אור אות ל') בסוד נוסח הקידוש ליתא לתיבות אלו, וכן נהג מרן החזון איש זצ"ל (דוה"נ פ"י אות ב').

והנה לדעת האריז"ל בשער הכוונות (שם) ופרי עץ חיים (שער השבת פט"ו) גם אין אומרים התיבות 'כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים', וכתב שם דעל פי הזוה"ק (פר' ויקהל, דף רז ע"ב) יש רק ע' תיבות בסדר הקידוש, והיינו ל"ה במנין 'ויכול' ועוד ל"ה בברכת הקידוש, וזה לא יתכן עם הזכרת תיבות אלו, וכתב דמטבע זו היא מנוסח הקידוש של יום טוב, ובטעות נשתרבבו לקידוש של שבת יעו"ש, והובא בכף החיים (סי' רע"א סוס"ק סג), וכן הסכים גם השל"ה (שם).

אולם באמת מטבע זו בברכת הקידוש של שבת מופיע להדיא בכל הראשונים הנ"ל, וכבר כתב רבינו הגר"א ז"ל בביאורו (שם) דאין לחוש במה שמוסיף על מנין התיבות שעל פי הסוד, וכדמצינו גם ב' קרואים שבקריאת התורה דשבת, שמכוונים כנגד ז' רואי פני המלך (כמגילה כג ע"א), ואעפ"כ מותר להוסיף עליהן (שם כא ע"א), וכן הוא להדיא בר"ן בראש השנה (דף ח' ע"ב מדפדפ"ר) והרא"ש (שם פ"ד סי' ג') בשם ראב"ה, וכן הוא להדיא ברמ"א (סי' רסג ס"א) דאפשר להוסיף על דבר המכוון נגד דבר מסויים ובלבד שלא יפחות, ע"כ, ולמעשה מסיק הגר"א (שם) ובמעשה רב החדש (סי' לא) דהעיקר כנוסח הרמב"ם לדלג תיבות 'כי הוא יום' ושלא לדלג תיבות 'כי בנו בחרת' וכו', וכן נהג רבינו.

29. ראה מה שהבאנו בזה לעיל (פ"ב) לענין ברכת 'על נטילת ידיים'. וכמו כן האות פ' של תיבת

כט. עבור טעימת המסובים נהג לשפוך מעט מהיין לכוס אחרת קודם שתייתו, כדי שיקיימו הטעימה מיין שאינו פגום [והקפיד שלא יחלקו להם עד אחר שתיית המקדש]³¹.

✧ עקבי דרך ✧

גרגרנות (סי' קע שם), מכל מקום למעשה גם שיעור הקולא של הפסקה זו קשה לשער, כך שעכ"פ כדי לצאת ידי כל חשש טוב יהיה לשנות בבת אחת [או כמעט בבת אחת] – ובפרט דלקושטא דמילתא קרוב לומר דעיקר קולא זו של השעה"צ לא שייכא ביין דידן [ועכ"פ במקדש על מיץ ענבים], דהלוא מבואר במשנה ברורה (שם סקכ"ב) דהשיעור של שני פעמים הוא דוקא לאדם בינוני ולסתם יין, אבל במי שכריסו רחבה או ביין מתוק [וכן שר שלנו שאינו חזק] – נשתנה השיעור ומותר אפילו רביעית ויותר מזה בבת אחת יעו"ש, ולפי זה צריך לצאת איפוא, דגם הקולא שכתב לענין שיעור שתיית רביעית [שכוללת גם ההפסקה הנצרכת] – לא יהא קיים באופנים אלו שאין מצריכים הפסקה, ואזי יחזור שיעורם להיות בבת אחת ממש, ואף את"ל דאדם משונה שכריסו רחבה בטל הוא אצל כל אדם [שאינו גרגרן] שאין רגיל לשנות רביעית בבת אחת, אבל עכ"פ הדין של יין מתוק או שר שלנו, דהוא שווה בכל אדם, בזה ודאי מקום גדול לומר דיחזור שיעור שתיית רביעית שלו להיות בבת אחת ממש – באופן שאם נבוא לדון לענין יינות שלנו שאינם חזקים, וכל שכן מיץ ענבים, אזי יהיה שיעור ההפסק בהם אליבא דהרמב"ם והשו"ע כדי שתיית רביעית בבת אחת, ועיין].

31. בשו"ע (סי' קפב ס"ד; רעא סי"ז) כתב דלכתחילה מצוה שגם המסובין יטעמו מיין שאינו פגום, ושמטעם זה אם יש בכוס שלפניהם יין פגום, אזי ישפוך המברך מכוסו לכוסם כדי שיוכלו לקיים הטעימה מיין שאינו פגום, ע"כ, ומבואר ברא"ש (הו"ד בבי' שם) דצריך שתהיה השפיכה הזו לכוסם מקודם שישתה הוא, דאילו אחר ששתה, כבר נפגם יינו ושוב לא יוכל לתקן על ידו את היין שבכוסם, והעתיקוהו הפוסקים להלכה – ומבואר מזה דשתיית המברך מהכוס פוגמת את היין, וא"כ אם החפץ שיקיימו

ומבואר מזה, דאף שמדינא דעת הגר"א כשיטת הראב"ד דשתיה מצטרפת עד כדי אכילת פרס, מכל מקום לכתחילה כולי עלמא מודו דכוס של ברכה מיהא יש לשנות בבת אחת, וכדמצינו לענין אכילת מצת מצוה – ובאמת כבר מצינו כן במגן אברהם (שם סקי"א) ואליה רבה (סקט"ו) ללמוד מההיא דמצה, והובא גם במשנה ברורה (סוף סקל"ד) דלכתחילה נכון לשנות השיעור דרוב רביעית בבת אחת [אך יל"ע מדוע לא הזכיר זה המשנ"ב גם בהלכות קידוש (סי' רעא סקס"ח) דלכתחילה ישתה בבת אחת ממש].

והא דלא קפדינן בזה על מה דאיתא בשו"ע (סי' קע ס"ח) דשתיה בבת אחת הוא דרך גרגרנות, יש לומר על פי מה שכתב בכף החיים (סי' קפג סקל"ז) בשם התוספת שבת והבית מאיר דזה דוקא בשתיה בעלמא, אבל בשתייה של מצוה כמו בכוס של ברכה – לית לן בה, וכבר מצינו כעין זה במגן אברהם (שם סקי"ד) בשם האגודה לענין אכילת שום ובצל מראשו, דבשבת לא חיישינן בזה לרעבתנותא, וכן בשו"ע (סי' רעד ס"ב) לענין בציצה על פרוסה גדולה, דבשבת לא חיישינן למחזי כרעבתנותא, דאדרבה משום חביבות המצוה הוא עושה יעו"ש.

[ובעיקר קפידא זו לשנות הכוס בבת אחת, נראה טעם נוסף לדקדוק זה שתהיה השתיה עכ"פ בלא שהייה בינתיים, דמאחר ולדעת הרמב"ם והשו"ע שיעור הצירוף הוא בכדי שתיית רביעית, דהוא שיעור מועט מאד, הרי אם יעשה הפסק כל שהוא בעת שתיית הכמלוא לוגמיו, כבר יכנס לחשש אולי עבר את השיעור של כדי שתיית רביעית.

ואף דבשער הציון (סי' רי סקי"א) צידד לומר דשיעור זה של כדי שתיית רביעית כולל גם איזה הפסקה בינתיים, וטעמו דמסתמא השיעור הוא כדרך שתיית בני אדם דשותים בשני פעמים, שהרי על השותה בפעם אחת אמרו דהוא דרך

עקבי דרך

לאחר ששתה המקדש, ואפילו באופן שישפוך מכוסו לכוסם.

ואמנם כבר מצינו בשער הציון (סי' רע"א סקפ"ט) שכתב דברי הרא"ש דאחר שישתה מהכוס נעשה היין פגום, היינו דוקא שם ששופך לכוס אחרת שבידם, אבל כששותים כולם מכוס המברך לא מיקרי פגום מחמת מה ששתה המברך מתחילה, דכולם חשובים כהמקדש גופה יעו"ש, אלא שלא נחת לבאר איך יהיה הדין כשכוסם היא ריקנית, ולהמבואר יש לומר דכוס ריקנית שלהם הוי כמו כוס המברך עצמה, דלעולם לא קפדינן אלא באופן שבא לתקן יין פגום שבכוסם, וכדמיירי הרא"ש שם, וכן הבין גם בספר 'חוט שני' (ח"ד פרק פה סק"ז) בפשיטות יעו"ש – וכתב רבינו (שם) דלפי זה אתי שפיר מנהג העולם ששופכים לכוס המסובים הריקנית אחר ששתו בעצמם, דזה לא חשיב פגום, ודלא כדברי הט"ז והגר"ז הנזכרים, עכ"ד.

והוסיף עוד שם, דגם לקושטא דמילתא, עיקר שיטתם דגם באותה הכוס הוי היין פגום אחר ששתה ממנו המקדש, צריכה תלמוד: א' דמבואר בשו"ע (סי' קפ"ג ס"ד) דכוס של ברכה משגרו לאשתו, והוא מדינא דגמרא בברכות, וסתימת הדברים הוא דאחר ששותה בעצמו משגרו לאשתו, ותמוה לומר דכל זה מדובר בעצם ביין פגום; ב' דברמב"ם (פכ"ט משבת הל"ז) כתב דמשקה לכל החבורה, ובפשטות משמע דשותים מכוסו גופה, ולדבריהם יצא דהרמב"ם סבירא ליה כהשיטה השניה דלמסובים אין צריך שאינו פגום, וזה לא נראה מסתימת השו"ע להחמיר בזה – אכן להמבואר מדברי הרא"ש בפסחים דטעימתו אינה פוגמת את היין כלפי שאר המסובים שישתו לאחמ"כ, ממילא הכל אתי שפיר.

אמנם למעשה נהג רבינו לחוש לשיטת הט"ז והגר"ז דגם על ידי שתיית המקדש נעשה היין לפגום, ולכן דקדק לשפוך לכוס אחרת עבור טעימת המסובים מקודם ששתה בעצמו, והיה נזהר להכין מקודם איזה כוס ריקנית בסמוך לו, כדי שלא יצטרך להפסיק עבור זה רק רגע כמימרא נהיות ובכחאי גוונא עלול לצאת מכשול שישתו המסובים מהיין קודם שישתה

המסובים הטעימה מיין שאינו פגום, אזי צריך לדקדק תמיד שישפוך המברך כדי טעימת המסובים לכוס אחרת קודם שישתה הוא, ולאחר ששתה כבר נעשה היין פגום.

וכן איתא להדיא בט"ז (סי' קפ"ב סק"ד) ובשו"ע הגר"ז (סי' קצ"ה) דלעולם צריך שישפוך לכוסם הריקנית קודם שישתה בעצמו, כדי שיקיימו המסובים הטעימה מיין שאינו פגום נזולת אם היה לפנייהם יין שאינו פגום, שאז אינם זקוקים לכוסו כלל, וכדאיתא בשו"ע שם – ועפ"ז כתב רבינו בספרו 'זה השלחן' (ח"ב סי' קצ"א) דמה שנוהגים העולם לשפוך לכוס המסובים אחר ששתו הם, אתי שפיר להסוברים (הו"ד בשו"ע סי' קפ"ב ס"ד) דלגבי המסובים סגי בטעימה מיין פגום, אבל להסוברים דגם טעימת המסובים צריך שתהיה מיין שאינו פגום, וכדסתם השו"ע לדינא (שם, ובסי' רע"א סי"ז), אזי יש להקפיד שישפוך לכוסם קודם שישתה בעצמו.

אלא דשוב כתב רבינו בשו"ת 'שומע ומוסיף' (בכת"י), דנראה כי יש מקום לחלק בין הציור של הרא"ש הנ"ל דמיירי בבא לתקן יין פגום, לבין היכא שבא לעשות רק שפיכה בעלמא מכוס המקדש לכוס אחרת, וכפי שנוכל ללמוד לכאורה מדברי הרא"ש עצמו במקום אחר, דהנה בגמרא בפסחים (דף ק"ו ע"א) מובא על רב אשי שבירך 'בורא פרי הגפן' בקידוש של שבת שחרית, ומקודם ששתה כבר היה ההוא סבא דגחין ושתי, וכתב על זה הרא"ש (שם סי' טז) דמכאן ראייה דכשיש לפני המסובים יין שאינו פגום דאין צריכים הם לכוס המברך, דהא חזינן לההוא סבא ששתה מכוסו אע"פ שלא שתה המברך ושפך מכוס ברכה לשלו, ע"כ, ומשמע מדברי הרא"ש, דלדידהו שהצריכו כן שפיכה מכוסו לכוסם, היה שייך לעשות כן גם אחר שכבר שתה המברך מהכוס, ומעתה אם איתא דאחר ששתה המברך הוי היין פגום, אטו סבר הרא"ש דהיה עדיף לרב אשי לשנות מהיין של המברך הפגום יותר מאשר היין שבכוסו שלא היה פגום, אלא ודאי דהיכא שאינו בא לשם תיקון רק לשם טעימה מכוס של ברכה, בזה אין קפידא שישתו המסובים

✽ עקבי דרך ✽

לשתיה בחינם, ומשמע דרצה בדוקא לשתות כעת קודם שיטעם המברך כדי שלא יהיה פגום, דעכ"פ כששופך לכוס אחרת יש לדון דחשיב כפגום, ועיין.

נמצא מכל זה, דלדעת ה"ז והגר"ז - לכתחילה לעולם צריך לשפוך עבור טעימת המסובים מקודם שישתה בעצמו [דבלא זה תהיה שתייתם מיין פגום], ולדעת השעה"צ - היכא שיטעמו מכוס המברך גופה ודאי לא חשיב פגום, והיכא ששופך לכוס אחרת ריקנית, יש מקום לדון אם חשיב פגום לגביהו או לא וכמשנ"ת - ועכ"פ היכא ששופך לכוס אחרת מקודם ששתה בעצמו יצא מידי כל ספק.

והנה באמת היה באפשרות להתנהג באופן אחר בענין זה, והיינו לתקן היין הפגום אחר שתיית המקדש, וזה יתכן בשני אופנים: א' להוסיף בו מעט יין שאינו פגום (סי' קפב ס"ו), ב' לשפוך היין הפגום לתוך יין שאינו פגום, דקמא קמא בטיל ונתקן כל היין (שם ס"ה), ובמשנה ברורה (סקכ"ז ושעה"צ סקכ"ד) כתב דאין לנהוג לכתחילה בביטול, ולמעשה מסיק שם דאחר שיתקן על ידי הוספת מעט יין, יקיים גם התיקון של ביטול קמא קמא, לחוש לדעת מהר"ם מרוטנבורג דהוספת יין לא מהניא יעו"ש, אמנם מדברי הגר"א ז"ל בביאורו (שם סק"ז) ובתוספת מעשה רב (אות ל') נראה דסבירא ליה כמנהג צרפת שהובא במרדכי דסברי דאין מועיל שום תיקון לכוס פגום, ולשיטתו נמצא דאין עצה כזו של תיקון היין הפגום, וזלתי לדאוג מעיקרא שלא יפגם היין המיועד עבור שתיית המסובים, וכמשנ"ת.

נולמעשה בשנים קודמות נהג רבינו ליתן למסובים לשתות מאותה הכוס, והיו שותים בזה אחר זה אחר קינוח מקום נשיקת הפה (כבשו"ע סי' קע סכ"ב), והוא כדעת השער הציון הנ"ל דבאותה כוס ודאי לא חשיב פגום, ובדרך כלל היה זה גם בצירוף תיקון על ידי הוספת יין מהבקבוק, לחוש לדעת ה"ז והגר"ז, אולם מאוחר יותר התחיל לדקדק לנהוג כמו שכתבנו בפנים שישתו מכוס אחר ששפך אליה קודם ששתה בעצמו, שבוה הרויח דעת ה"ז והגר"ז אליבא דכולי עלמא,

המקדש, בעוד שמדינא אסורים לשתות לפניו היות והם זקוקים לכוסו (כבשו"ע סי' רעא סט"ז), לכן הרגיל שלא לחלק את היין להמסובים עד אחר שכבר שתה בעצמו.

ויש להעיר, דגם לקושטא דמילתא היה מקום לדון להחמיר בזה דחשיב פגום אחר שתייתו [ועכ"פ בשופך לכוס אחרת], דמצינו בשו"ע (סי' קצ ס"א; רעא סקט"ז) ובמשנה ברורה (סי' קצ סק"ד) שציירו אופן של מברך על הכוס ששופך מכוסו לכוסם הריקנית מקודם ששותה יעו"ש, ומעתה אם איתא דאין שתיית המברך פוגמת את היין כלפי טעימת המסובים, א"כ מהיכי תיתי להפסיק בשפיכה זו בין ברכה לשתיה, אבל אם ננקוט דבשתייתו נפגם היין [ועכ"פ כלפי שפיכה לכוס אחרת], אזי מובן מה ששופך מקודם שישתה היות וצריך שיטעמו גם המסובים מיין שאינו פגום, ויש ללמוד מזה דלכל הפחות לענין שפיכה לכוס אחרת חשיב פגום אחר שתייתו, אף אם לענין אותה הכוס גופה ננקוט כדברי השער הציון הנ"ל דלא חשיב פגום לגביהו - וחילוק זה בין אותה כוס לבין כוסות חלוקות, מוכח לכאורה גם מדברי המשנה ברורה (סי' קפב סקכ"ד) כי היכי דלא יסתרו דבריו אהרדי יעו"ש.

והראיה מדברי הרא"ש בפסחים דגם בכוס אחרת ריקנית לא חשיב פגום [דאל"כ איך יתכן שהעדיף ההוא סבא יין פגום מכוס המקדש על פני יין שאינו פגום שבכוס], יתכן לדחות, דאולי באמת לדעת המצריכים לעולם טעימה מכוס המקדש דוקא אף שיש לפניהם יין שאינו פגום, אזי באמת יש מעלה יותר ליין פגום מכוס המברך על פני יין שאינו פגום שבכוסם, ויש קצת לדייק לזה גם מהמשך דברי הרא"ש שם, שהציע לדחות הראיה הנ"ל מההוא סבא שכביכול רצה לשתות מהכוס שלפניו בלא להמתין לכוס המקדש, דאולי באמת ה'גחין ושתי' אין המכוון שבא לשתות מהכוס שלפניו, אלא הכוונה שהגביה כוסו לעבר רב אשי להושיט לו כדי שישפוך ממנה לכוסו, ע"כ, והנה הלוא ה'גחין ושתי' שם היה עוד לפני ששתה רב אשי, וכמבואר בגמרא להדיא, וא"כ מהיכי תיתי יושיט לו ההוא סבא כוסו קודם ששתה לגרום לו הפסק בין ברכה

ל. מי שמניח לאחר לשתות הכוס של הקידוש, יותר טוב שלא יטעום ממנה בעצמו כלל עד אחר שישתה השותה השיעור דכמלוא לוגמיו³².

לא. נהג לשייר מעט מהיין בכוס הקידוש, ולהשאיר זה על השולחן עד למחרת³³.

קידוש במקום סעודה

לב. נמילת ידיו לסעודה נהג לקיים ליד הכיור בחדר אחר [שאין רואה מקומו], וכדי לחוש לדעת הפוסקים המחמירים ביציאה כזו בין קידוש לסעודה, היה מהדר לשתות רביעית יין קודם שיצא מהחדר שקידש בו³⁴.

✽ עקבי דרך ✽

[ועכ"פ באינו רואה מקומו], ובשינוי מחדר לחדר באותו בית - כתב ד"ש אומרים' דכל שהיה דעתו לזה מעיקרא שפיר דמי [דסבירא להו דדעתו מהניא להחשיב הכל כמקום אחד], ע"כ, וכתב על זה הרמ"א (שם, ובסי' קעח ס"א) דכן עיקר להקל בזה.

ומכל מקום כתב המגן אברהם (סק"א), דלכתחילה מיהא לא יעשה כן אם לא בשעת הדחק, דיש לחוש לדעת הר"ן (פסחים כ' ע"א מדפ"ה^ר) דסבירא ליה דבכל גוונא הוי שינוי מקום, אפילו מפינה לפינה ואפילו בהיה דעתו לזה מעיקרא יעו"ש, ולמעשה מצדד בביאור הלכה (שם ד"ה וכן עיקר) דבשינוי מחדר לחדר מיהא יש להחמיר כדברי המג"א, וזולת אם גם רואה מקומו, שאז מצטרף דעת ה'יש אומרים' שהביא השו"ע דברואה מקומו לעולם חשיב קידוש במקום סעודה, ושפיר דמי להקל בזה אף לכתחילה, עכתו"ד, ונמצא דביציאה לחדר אחר שאין רואה מקומו יש לחוש דאין זה קידוש במקום סעודה.

אלא שבאמת כל זה מיירי ביוצא ממקום שקידש למקום אחר לאכול סעודתו שם, אבל ביציאה בין קידוש לסעודה באופן שחוזר אח"כ לאכול במקומו, נחלקו הפוסקים אם בכלל דבר זה חשיב 'שינוי מקום' לענין קידוש במקום סעודה, שהרי סוכ"ס מקיים העונג במקום קריאה, ובביאור הלכה (סי' רעג ס"ג ד"ה לאלתר) הביא דעת השכנה"ג והיד מלאכי דכל שחוזר למקומו הוי שפיר קידוש במקום סעודה, ואילו לדעת הנחלת צבי וה'פתח דבר' גם זה חשיב שינוי מקום, ומסיק שם (בביאור"ל, ובמשנ"ב סקי"ב) דלכתחילה בודאי יש

וכפי הנראה אחד הטעמים לזה היה גם מחשש בהלכות דרך ארץ בסעודה (עיין סי' קע ס"ז), כאשר הבחין באיזה אורחים שהקפידו על זה גם בכוס של ברכה].

32. דיש לחוש כי טעימתו מהכוס עלולה לגרום שהשתיה העיקרית של שיעור הכמלוא לוגמיו על ידי האחר, תהיה כבר מכוס פגום, ראה מה שהבאנו בזה להלן (פמ"ז) אודות שתיית כוס ההבדלה, ולכן יטעם רק אחר ששתו כבר השיעור דמלוא לוגמיו [אמנם לכתחילה אין נכון להניח לאחר לשתות השיעור דמלוא לוגמיו של הקידוש, שהרי דעת הגאונים דאם לא שתה המקדש בעצמו מכוס הקידוש לא יצא, ובשו"ע (סי' רעא ס"ד) כתב דראוי לחוש לדבריהם, והיינו דבעינן שישתה הוא השיעור דייקא, וכביאור הלכה שם].

33. ראה מה שהבאנו בזה להלן (פל"ה) בסוף הנהגות הסעודה.

34. הנה מדינא דגמרא בפסחים (דף קא ע"א) צריך שיהא הקידוש במקום הסעודה, דכתיב 'וקראת לשבת עונג' במקום קריאה שם תהא עונג, ולא שישנה מקומו בין הקידוש לסעודה, ע"כ, ונחלקו הראשונים בהיה דעתו לזה מעיקרא, אי שפיר דמי לשנות מקומו, ולהלכה הכריע בשו"ע (סי' רעג ס"א) דתלוי באיזה 'שינוי מקום' מדובר, דשינוי מפינה לפינה באותו חדר - לא הוי שינוי מקום כלל, ושינוי מבית לבית ממש - הוי שינוי מקום אפילו אם היה דעתו לזה מתחילה

❦ עקבי דרך ❦

קא ע"א) [וראה בבית יוסף ובתוספת שבת כמה שנדחקו לנסות לקיים דבריהם עם הגאונים].

ולמעשה סתימת השו"ע ורמ"א (סי' רעג ס"ה) להקל כדעת הגאונים דגם יין מהני, ובמשנה ברורה (סקכ"ה) מסיק דאין לסמוך על זה אלא במקום הדחק, אולם מאחר וכל הנידון כאן הוא רק לענין הידור לכתחילה לחוש לדעת הר"ן ואלבא דהנחלת צבי והפתח דבר וכמשנ"ת, הלכך נהג רבינו להקל לענין זה אף לכתחילה לסמוך על שיטת הגאונים והשו"ע דיוצא ידי חובת קידוש במקום סעודה גם ברביעית יין – ושמעתי מרבינו, דהנהגה זו ראה אצל הג"ר רפאל סלוביז'צ'יק זצ"ל, ואפשר שראה זאת כבר אצל אביו מרן הרב מבריסק זצ"ל, ע"כ.

והנה בספר 'הצדיק רבי שלמה' (עמ' קג) כתב דאצל הגה"ק החפץ חיים זצ"ל היו מביאים מתחילה דליי מים לחדר שקידשו שם, והיו נוטלים ידיהם באותו חדר, ע"כ, וכן נהגו אצל מרן החזון איש זצ"ל (דוה"צ פ"י אות ג'), אולם רבינו ז"ל לא הוה ניחא ליה להתנהג בזה, היות ולנטילת ידים כדין צריך ריבוי של מים ומקום מרווח וכו', וקשה לקיים דבר זה כשנוטלים לתוך דלי, והוסיף דגם מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל נמנע מזה מהאי טעמא, ע"כ [וזכרני בחג הסוכות באחת השנים, שהביאו לרבינו מתקן מיוחד שיוכל ליטול ידיו בסוכה, ואחר כמה נסיונות מיאן להמשיך להשתמש בזה מהטעם הנ"ל, ומהאי טעמא גם בליל הסדר היה נוהג לילך ליטול ידיו בעצמו אצל הכיור. ולמעשה בסוכות היה נוהג ליטול ידים קודם הקידוש, ואכ"מ].

וענין עוד בשו"ת רבינו יוסף מסלוצק (סו"ס ז') חידוש בשם הגר"ח מוואלאז'ין זצ"ל, דבהניח מקצת חברים לא חשיב שינוי מקום וכמו לענין אמצע סעודה בסימן קעח סעיף ב' יעו"ש [ועיין בשבות יצחק (הל' הפסח פ"ז אות ב' עמ' עו) שנשתפק אם זה דוקא בקידוש מיושב או גם בקידוש מעומד], ואמר רבינו, דמי שבידו לדקדק גם בזה להניח מקצת חברים במקום הקידוש, ודאי מהיות טוב וכו' (מרשימות הגר"י שוב שליט"א).

ליזהר בזה מאד, אך בדיעבד אם יצא וחזר למקומו לא יחזור ויקדש, היות ולדעת השכנה"ג לא חשיב הפסק וא"כ הוי לדידיה ברכה לבטלה, ובפרט אם היתה היציאה בכדי לעשיית צרכיו, דהוא הפסק לצרכי הסעודה דקיל טפי, דודאי אין להחמיר לקדש שנית, עכתו"ד.

נמצא איפוא, דלפי מה דנקטינן להחמיר כדעת הנחלת צבי והפתח דבר דגם בחזור למקומו הוי שינוי מקום לענין קידוש במקום סעודה, ולדעת המג"א והסכמת הביאור"ל [עכ"פ ביציאה מחדר לחדר] לחוש לדעת הר"ן דאפילו דעתו מעיקרא לא מהניא בזה, א"כ יש מקום להחמיר ביציאה ליטול ידיו בחדר אחר בין קידוש לסעודה [ועכ"פ כשאין רואה מקומו], וכן העיר בתהלה לדוד (סק"א), ואף שמצד הדין היה אפשר להקל בזה דיש כאן כמה צדדים להיתר, ובפרט ביציאה כזו לנטילת ידים שהיא לצורך הסעודה ממש (וכמשנ"ב סק"ב וסק"ד), מכל מקום לרווחא דמילתא נהג רבינו להדר לשתות עוד רביעית מיץ ענבים מיד אחר הקידוש לפני שיצא מהחדר, לקיים בזה הענין של קידוש במקום סעודה גם לשיטות אלו.

והנה בהגדרת 'מקום סעודה' מצינו בפוסקים ג' שיטות עיקריות: א) דעת הגאונים שהובאה בטור (סי' רעג) דאפילו רק שתה כוס יין שחייב עליו ברכה מיקרי קידוש במקום סעודה, וכתב המג"א (סק"א) דלפי זה כל שכן באכל מיני תרגימא דהוי קביעות טפי מיין [ודעת שלטה"ג דאפילו פירות מהני לשיטה זו, אך במג"א כתב דהעיקר כטור ושו"ע דדוקא יין]; ב) ברעק"א (בגליון השו"ע) צידד דלהסוברים דיין אין טעון ברכה במקומו (וכ"נ הכרעת השו"ע ורמ"א סי' קעח ס"ה, וכ"ד הגר"א בביאורו שם), אזי גם לא מועיל לקידוש במקום סעודה, וא"כ שיטת הגאונים משכחת לה לדידן רק במיני תרגימא; ג) דעת רבינו הגר"א ז"ל במעשה רב (אות קכב) דלא מיקרי 'מקום סעודה' אלא בסעודה גמורה של פת, וכן הוא פשטות התר"י בברכות (לו ע"ב מדפי הרי"ף, והו"ד בתו"ש סי' רעג ס"ה וברעק"א בגליון המג"א סק"א), וכן פשטות התוס' בפסחים (קא ע"ב ד"ה טעימו וד"ה בקידושא) והרא"ש (שם פ"י סי' ה') דפת דוקא בעינן, וראה גם באוצר הגאונים (שם

לג. שיעור הרביעית הנ"ל דקדק שיהיה מלבד כוס הקידוש³⁵, וגם דקדק שתהיה השתיה בלא הפסק באופן המצטרף לחיוב ברכה אחרונה³⁶.

לד. רביעית זו היה מקיל לקיים גם בשתיית מיץ ענבים³⁷.

הבאת הפת לסעודה

לה. החלות ושאר מאכלי הסעודה היו מביאים לשלחן רק לאחר הקידוש כי היכי דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא [והמגש עם החלות מסודר מקודם לכן על איזה שלחן סמוך]³⁸.

✧ עקבי דרך ✧

ונראה שלעצמו החמיר כדעת הרמב"ם והשו"ע (שם) דשיעור הצירוף הוא רק עד כדי שתיית רביעית.

37. בענין זה כידוע נחלקו פוסקי זמנינו אם מיץ ענבים יש לו חשיבות יין, דדעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל דמיץ ענבים אינו בכלל יין לענין זה, ואילו דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל דאין חילוק בין יין למיץ ענבים, וכן צידד גם רבינו בספרו 'קצור הלכות מועדים' (ימים נוראים, בדיני מילה ב"ה, פ"ב אות ד') להקל בזה, וכן מסיק גם בתשובות והנהגות (ח"ז סי' כז אות ז'), וכל שכן בנידוד שאינו אלא לחומרא בעלמא, וכמשנ"ת לעיל [ולמעשה באופן זה שמקיים ע"י מיץ ענבים ולא יין, ניצול לכאורה מהערת המהרש"ם בדעת תורה (סי' רעג ס"ה) דיין טובא גריר ולא סעיד, ועיין].

38. מעיקר הדין היה צריך להביא הסעודה רק אחר הקידוש, וכדאיתא בברייתא בפסחים (דף ק' ע"ב) אין מביאין את השולחן א"כ קידש, ע"כ, ורק אם כבר הביא השולחן מקודם שקידש, איתא שם דפורס מפה ומקדש [שעי"ז חשיב בדיעבד כאילו השולחן איננו], והטעם מבואר ברשב"ם (שם) בשם השאלות דבעינן דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא, דהיינו לאחר שכבר קידש השבת בדברים על הכוס.

ואולם כבר הקשו על זה התוס' (שם ד"ה שאין), מהא דאיתא בשבת (דף קט ע"ב) שני מלאכי השרת מלווין לו לאדם בערב שבת וכו' מצא שולחן ערוך, ע"כ, ומבואר שהשולחן ערוך עוד קודם הקידוש, וכתבו דצריך לומר דערוך הוא במקום

35. הנה בשיטת הגאונים הנ"ל דגם שתיית רביעית יין מהני לקידוש במקום סעודה, נחלקו הפוסקים אם בעינן שתהא רביעית זו מלבד כוס הקידוש, דדעת הרמ"א (סי' רעג ס"ה) דשיעור מלוא לוגמיו ששתה מכוס הקידוש יכול להצטרף לשיעור הרביעית הזה, ואילו במשנה ברורה (שם סקכ"ז) הביא דעת הלבוש ועוד פוסקים דכוס הקידוש אינו מצטרף לזה, וצריך איפוא לשותות רביעית נוסף מלבד מה ששתה עבור הקידוש – ולהלכה נקטינן להחמיר בזה לכתחילה, אולם היכא שאין לו יין כ"כ, מצדד בשער הציון (שם סקכ"ט) דלענין קידוש היום אפשר להקל אך לא לענין קידוש הלילה, ולענין הקידוש בבית הכנסת משמע במשנה ברורה (סי' רסט סק"א) שהסכים להקל בזה גם בקידוש הלילה יעו"ש, ולמעשה נהג רבינו להחמיר בזה בשתיית רביעית מיוחדת בלבד כוס הקידוש, וכמנהג הג"ר רפאל סולובייצ'ק זצ"ל.

36. בענין זה כתב רבינו (בכת"י), דלקושטא דמילתא יש מקום להסתפק בכוונת השו"ע (סי' רעג ס"ה) דבשתה כוס יין 'שחייב עליו ברכה' מיקרי קידוש במקום סעודה, אם הכוונה רק לענין השיעור שיהיה רביעית שבעלמא חייב עליו ברכה, או הכוונה גם לצורת השתיה בפועל שיהיה באופן המחייב ברכה אחרונה בלא הפסקה בינתיים, ומסיק שם דאיך שלא יהיה נראה דעכ"פ אפשר להקל בזה כדעת הראב"ד והגר"א (סי' תריב ס"י) דשיעור הצירוף הוא עד כדי אכילת פרס, ע"כ, אמנם למעשה ראינו לרבינו שהיה מדקדק בזה לשותות בלא הפסק בינתיים,

השלמת מאה ברכות

לו. לאחר הקידוש קודם שנמל ידיו לסעודה, נהג לברך על מיני מזונות ו'שהכל' כדי להשלים למאה ברכות³⁹.

❧ עקבי דרך ❧

נוהג בעצמו נואם חוששים שלא יהא הפסק גדול בין קידוש לסעודה כשימתינו גם עם שאר המאכלים עד אחר הקידוש, אזי אפשר להביאם מאוחר יותר, אחר שיברכו 'המוציא' ויטעמו כזית, וכן היה המנהג אצל רבינו להביא הכל לאחר טעימת כזית מהפת.

והנה לעיל (פל"ב) הבאנו מנהג רבינו בסדר קבלת שבת על פי האריז"ל, לומר קבלת שבת בב' הקפות סביב השולחן כשהחלות מונחות עליו יעו"ש, והיות ורצה כעת לקיים דעת הגר"א ז"ל דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא, הלכך מאוחר יותר היו חוזרים ומסירים הפת מהשולחן עד אחר הקידוש, וכמשנ"ת כאן.

39. וכדמצינו באור זרוע (הל' ער"ש סי' כא) דערב שבת לאחר שקידש על היין, היו מביאים גירמזי"לי לפני רבינו קלונימוס ולפני הזקנים, והיו מברכים עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש וכו', כדי להרבות ולהשלים מאה ברכות, ולאחמ"כ היו אוכלים הסעודה, ע"כ, והובא בדרכי משה (סי' רמט סק"ב), ועיין להגאון האדר"ת זצ"ל בחיבורו 'זהב שבא' (על התוס' שאנץ בפסחים צט ע"ב) שכתב ד'כן מנהגנו, יעויין מה שהרחבנו בזה בנספחים שבסוף הספר (סי' ו'). וראה להלן (פמ"ג) הנהגתו בענין השלמת 'מאה ברכות' בפרטות.

ולמעשה בדרך כלל היה רבינו אוכל רק מעט, ומהאי טעמא לא הועיל לו עבור קידוש במקום סעודה, ונצרך לשתות עוד כוס מיץ ענבים, וכמו שכתבנו לעיל, ובכל גוונא לא היה מברך אח"כ ברכה אחרונה רק מכיון בברכת המזון לפטור מה שאכל קודם הקידוש, יעויין במשנה ברורה (סי' קעו סק"ב) וביאור הלכה (שם).

אחר עד אחר הקידוש ואז מביאים אותו למקום הסעודה, ועפי"ז כתבו התוס', דבזמנינו שהשולחנות שאוכלים עליהם גדולים, וקשה להביאם אחר קידוש כדי שלא להפסיק כ"כ בין קידוש לסעודה, הלכך אנו נוהגים לסדר השולחן במקומו קודם הקידוש, וסמכין לכתחילה על הא דפורס מפה ומקדש, ע"כ, וכן נפסק בשו"ע (סי' רעא ס"ט).

אבל במעשה רב (אות קיח) מבואר דרבינו הגר"א ז"ל דקדק שלא יהא הלחם על השולחן בשעת הקידוש, ע"כ, וכתב על זה רבינו בביאוריו שם (נדפס ב'ישורון' כרך מ' עמ' תקט), וז"ל "משמע דסבירא ליה להגר"א דאין טענת התוס' עומדת, דהרי נהי דאינו יכול להביא השולחן אחר כך, מכל מקום הלוא החלות יכול להביא אח"כ, שאין שום טרחא בהבאתם, והוא כמו שלחן דזמן הגמרא, ולכן פסק כן", עכ"ד, וקיום ענין 'מצא שלחנו ערוך' לפי דעת הגר"א ז"ל, כתב רבינו (ספר זכרון 'שבת לישראל' אמסלם, עמ' שסט) דיקויים זה על ידי הסדרת המגש עם החלות על שלחן אחר, וכפי שהיה בזמן הגמרא [וסברת התוס' היא דשלחן שאין אוכלים עליו הסעודה אין מעלה בסידור הפת עליו], ע"כ, ובאופן אחר שמעתי מרבינו, דזה יתקיים במה שערך הוא במפה המיוחדת ובכלי הסעודה, ע"כ.

עוד כתב רבינו (שם, עמ' שע) בענין שאר המאכלים, וז"ל "ולא טוב בעיני מה שיש עורכים השולחן כבר לפני הקידוש בשאר מאכלים [כמו סלטים וכדו'], דגם על שאר מאכלים יש להקפיד 'כי היכי דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא' והסעודה כוללת כל המאכלים, ואם הביאו לפני הקידוש, יש לכסות אותם, כמו הפת, ולכתחילה אין להביאם עד אחר הקידוש", עכ"ד, וכן היה

פרק לה - סעודת ליל שבת

כבוד הסעודה

לז. סעודות השבת הקפיד לאכול כשהוא עמור במגבעת ועטוף במלבוש עליון¹.

נטילת ידיים

לח. ברכת 'על נטילת ידיים' עם ההגבהה והשפשוף, נהג לברך בחדר שאכל בו הסעודה, ולא בחדר שנטל שם ידיו².

לז. כשהיו רבים מסובים על שלחננו, דקדק ליטול ידיו באחרונה³.

(הנהגות נטילת ידיים בפרטות, נתבארו לעיל פרק כ').

❧ עקבי דרך ❧

וראינו לרבינו כמה היה חרד שלא לבטל הנהגה קדושה זו, וגם אם נאלץ לפעמים להסיר הכובע באמצע הסעודה מפני החום או מאיזה סיבה, אבל לעולם לא אכל בלא המעיל, והיה לו חלוק מיוחד שלבש בביתו בסעודות השבת [למעט בעת הקידוש בליל שב"ק, שאז דקדק בלבישת החליפה דוקא לכבוד המצוה], ואף לעת זקנתו וחולשתו הגדולה בשנה האחרונה, לא הסכים בשום אופן לקיים סעודת שבת בלא עיטוף למרות שהדבר היה כרוך עבורו במאמץ רב, ופעם התבטא רבינו, דמי שאוכל סעודות השבת בלא מלבוש עליון, וכל דיבורו על השולחן בדברים בטלים, לא עליו אמרו חז"ל (שבת ק"ח ע"א) כל המקיים ג' סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות וכו' [וכמו כן שבת אחת באחרית ימיו ששכב על המטה לרוב חולשתו, מיאן בכל תוקף שיביאו לו הסעודה לחדרו, ובשארית כוחותיו טרח ובא לאכול הסעודה בחדר האכילה כראוי לכבוד השבת].

2. ראה מה שהבאנו בזה לעיל (פ"כ) בהנהגות נטילת ידיים דחול. ובענין קיום הקידוש במקום סעודה, ראה מה שהבאנו לעיל (פל"ד) בסוף הנהגות הקידוש.

3. מדינא דגמרא בברכות (דף מו ע"ב) אם המסובים מרובים מתחילין מן הגדול, אולם דעת

1. דהוא כבוד שבת וכבוד הסעודה להבדילה מימות החול, ועי"ז כל הסעודה נעשית מרוממת יותר, ובענין זה כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' ד'), וז"ל "בבואו הביתה יעשה סעודתו כיושב לפני ד', ולא ישמעו ח"ו דברים בטלים על שולחנו מצד מי שהוא, וביותר ישתדל לישב במעיל וכובע כל זמן הסעודה, וכמו שכתב בספר רחמי האב (ערך שבת, בדפוי" דף נא) ובחמדת הימים (שבת פ"ח, בדפוי" ח"א דף נה ע"א ד"ה וכתב, ובסעודת פורים, ובסעודת ליל ר"ה, ועי"ע בשו"ת צי"א חי"ג סי' יג), ובזוה"ק פרשת בלק (דף קפו ע"ב) איתא "בגין דבשעתא דבר נש יתיב על פתורא, שכינתא קיימא תמן" וכו', עי"ש, והנה לגבי חולה איתא בנדרים (דף מ' ע"א) דהנכנס לבקרו מתעטף ויושב לפניו כי שכינתא למעלה מראשותיו, ואם כן גם בשולחנו צריך לישב מעוטף כל הסעודה כי שכינתא קיימא שם, ואם אי אפשר בימי החול, עכ"פ בשבת ויו"ט בודאי מחוייבים בל"נ להקפיד, וכמו שכתבו רחמי האב וחמדת הימים (שם) דישוב מעוטף וכובע ישועה בראשו, ועיין עוד בספר 'מעיל שמואל' (מהדו' תשע"א בסופו, בקונטרס הדרת המעיל עמ' כ') שכן נהג ידידי הגה"צ רבי שמואל אהרן יודלביץ' זצ"ל שהקפיד ללבוש כובע ומעיל עליון בשעת האכילה, ואף בימי חליו, על פי הספרים הק' שכתבו דיש בזה ענין גדול, עכ"ד רבינו שם.

החלות לסעודה

מ. בסעודות השבת נהג לברך על שתי חלות [ולבצוע שתיהן בכל סעודה]⁴.

✽ עקבי דרך ✽

העליונות ובצוע הימנית יעוי"ש, ולדרכו גם כוונת הזוה"ק בפרשת פנחס הנ"ל שהן י"ב חלות שית באתגלייא ושית באתכסייא, יתפרש באופן זה דשש העליונות המכסות את שש התחתונות [אך יל"ע איך יפרש ענין ה'ארבע ככרות' הנזכר שם], ועיין בכף החיים (סי' רסב סק"ג) שכתב דמי שאין לו י"ב ככרות לא יפחות עכ"פ מארבע ככרות, וכנזכר בזוה"ק בפרשת פנחס הנ"ל.

אולם רבינו הגר"א ז"ל בביאוריו לתקוני זהר (שם) כתב לכיון דברי הזוה"ק עם דברי הגמרא, דמה שאמרו שלוקח ארבע ככרות שהן י"ב חלות ודהווי שית באתגלייא ושית באתכסייא, הכוונה היא שלוקח שתי חלות, וכדאיתא בגמרא, ורק על ידי שבצוע שתיהן נמצאו ארבע חלות, ו'שית באתגלייא' הן ששת החלות שבצוע עליהם בצירוף ג' הסעודות יחד, ועל ידי שבצוע שתיהן בכל סעודה נמצאו יחד מנין י"ב חלות, וענין ה'שית באתכסייא' שאמרו שם, יתכן לפרש לפי דרכו בשני אופנים: א' דהן שש החצאין הנוסף על ידי הבציעה, שהוא נעלם מתחילה קודם שבצע (באר יצחק להגרי"א חבר ז"ל, וכ"מ מדברי רבי אברהם בן הגר"א בכת"י הנדפס ב'ישורון' ח"ד עמ' תפב); ב' דהכוונה אל שש חלות רוחניות המכוונות כנגד שש החלות הגשמיות (רבינו בביאוריו למע"ר, נדפס ב'ישורון' כרך מ' עמ' תקט), וכתב הגר"א (שם) דעפי"ז יש לפרש גם כוונת התקוני זהר שכתב דהן שית מהאי סטרא ושית מהאי סטרא עי"ש.

ולפי דרכו של הגר"א ז"ל הרי נמצאו הדברים מכוונים כמין חומר בנגלה ובנסתר, דבין לפי סוגיית הגמרא ובין לדברי הזוה"ק והתיקונים יקח שתי חלות ויבצע את שתיהן בכל סעודה וכמשנ"ת, וכן נהג רבינו. ובענין הבציעה על שתי החלות דייקא, ראה גם להלן בסמוך בהנהגות בציעת הפת.

הרא"ש (והובא בשו"ע סי' קסה ס"ב) דהני מילי בזמנם שהיה לכל אחד שלחן בפני עצמו והיה מקיים תכף לנטילה בציעה, אבל כעת שכולם סמוכים על ברכת הבצוע, יותר טוב להמתין להיות אחרון כדי למעט בהפסק בין נטילה לבציעה, ולכן היה רגיל הוא ז"ל ליטול ידיו באחרונה, ע"כ, והנה במשנה ברורה (שם סק"ה) כתב דלמעשה היותר טוב לדקדק שיברך כל אחד לעצמו ואזי לא יצטרכו לשהות כלל וגם הגדול יטול בראשונה כדינא דגמרא, אבל בסעודות השבת דעל כרחך הכל סמוכים על ברכת בעל הבית כדי לקיים לחם משנה, אזי נהג רבינו לדקדק ליטול ידיו באחרונה כמנהג הרא"ש.

4. הנה כפי פשטות הגמרא והראשונים בברכות (דף לט ע"ב) ובשבת (דף ק"ז ע"ב) אין צריך יותר מב' חלות לכל אחת מסעודות השבת [ונחלקו רק אי בציעת כולן בעינן או בציעת אחת מהן סגי], אולם מדברי הזוה"ק והתיקונים עולה לכאורה מנין אחר בזה, דברעיא מהימנא פרשת פנחס (דף רמד ע"ב) איתא, דבעי לתקנא ולסדרא על פתוריה ארבע ככרות בכל סעודתא דשבת, לתלת סעודתי - תריסר אנפין, ואיתא שם דהן שית באתכסייא ושית באתגלייא, ע"כ, ופשטות הדברים כמו שנקט הרמ"ק בפירושו 'אור יקר' (שם, סי' ז') דצריך ליקח ארבע ככרות בכל סעודה, ורק שהבציעה היא על שתיים מהן [ומפרש דאלו השתיים שבוצע בכל סעודה, הן ה'שית באתגלייא', והשתיים שאין בוצע עליהן הן ה'שית באתכסייא'].

ומאידך מצינו בתקוני זהר (תיקון מז, דף פד ע"א) דצריך שיהיו שית נהמין מהאי סטרא ושית נהמין מהאי סטרא, ע"כ, ומזה למד רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף עב ע"א) דצריך לסדר שש חלות לכל אחת מסעודות השבת, שש על גבי שש, וכתב שם דבשעת ברכה אוחז שתי האמצעיות

מא. דקדק להניח מפית מיוחדת על המגש שהחלות עליו [תחת החלות], מלבד המפה הפרוסה על פניה⁵.

ברכת 'המוציא'

מב. לא נהג לרשום בסכין על הפת קודם הברכה⁶.

מג. ברכת 'המוציא' בדרך בלא נטילת רשות⁷.

מד. הסרת הכיסוי מעל גבי החלות רק אחר ברכת 'המוציא'⁸.

❧ עקבי דרך ❧

5. דבשו"ע (סי' רע"א ס"ט) מבואר שצריך שיהיו החלות בין שתי מפות, כדי לעשות זכר למן שהיה מונח בקופסא טל למעלה וטל למטה (משנ"ב שם סקמ"א), והנה מדברי החיי אדם (כלל ה' אות ז') מבואר דהמפה הפרוסה על השולחן מהני לענין הכיסוי מלמטה, וצריך רק להוסיף עוד מפה אחת מלמעלה [וכן משמע בתוס' בפסחים (דף ק' ע"ב סוד"ה שאין) ובסמ"ג (עשין, מצוה ל') יעו"ש], אבל דעת רבינו דזה דוקא כשהחלות מונחות על המפה בלא חציצה, אבל כשהן מונחות על גבי מגש מיוחד, אזי המגש חוצץ, וממילא יש לדקדק לפרוס מפה נוספת על המגש תחת הפת, כדי שיימצאו החלות בין שתי מפות (מהר"ג ר' יעקב קארפ שליט"א). והטעם שאין המגש מועיל לזה, כנראה משום דנעשה כמעשה קרקע בעלמא, ואינו מתקבל ככיסוי של הפת, ועיין.

6. בשו"ע (סי' קס"א) כתב דקודם שיברך 'המוציא' יש להתחיל מעט מחיתוך הפת [באופן שעדין יהיה בגדר 'שלם'], כדי למעט מה שאפשר מהשהייה שבין הברכה לאכילה, ע"כ, וכתב הרמ"א (שם, ובסי' רע"א ס"א) דבשבת מיהא לא יחתוך כלום עד אחר הברכה, דשמא יחתוך יותר מידי ויפסיד ענין הלחם משנה (משנ"ב שם סק"ה), אולם הב"ח (סי' קס"ב) כתב בשם מהרש"ל, דהמדקדקים נוהגין מיהא לרשום בסכין קודם הברכה, והוא כדי למעט בכל זאת מההפסק מה שאפשר, שעל ידי הרשימה כבר מוכן לו מקום הבציעה ועד כמה יבצע וכו' (מחצה"ש ולבו"ש סי' רעד סק"א, ועי"ע בתו"ח בסנהדרין קב ע"ב שכתב טעם אחר לזה

אולם בספר אמרי נועם (ברכות לט ע"א) הביא בשם הגר"א ז"ל, שהכריע כדעת הראשונים דסברי דגם בחול אין צריך לחתוך כלום קודם הברכה, אלא מברך ואח"כ מתחיל לחתוך, ושכן נהג הלכה למעשה, ע"כ, ולפי זה ממילא אין עוד מקום גם לדקדוק עשיית רישום על הפת [וכן היא גם סתימת הדברים שם דהגר"א לא נהג בזה], ועיין גם בכף החיים (סי' קס"א) שהביא בשם כמה אחרונים דהיותר טוב שלא לרשום כלל, וכן נהג רבינו.

7. ברמ"א (סי' קס"ד) כתב דלפני שיברך יאמר 'ברשות מורי ורבותי', אולם לדעת רבינו הגר"א ז"ל במעשה רב (אות עח) אינו נכון לומר זה בין נטילה לברכת 'המוציא', משום הפסק, ולכן יברך מיד בלא נטילת רשות, רק ירמוז למסובים שמתחיל לברך כדי שיכוונו לבם לברכתו, ועיין בתוספת מעשה רב (סקכ"ב) שכן נהג גם הגר"ח מוואלאזין זצ"ל.

8. וכדכתב במשנה ברורה (סי' רע"א סקמ"א) על פי משמעות דברי החיי אדם (כלל ו' אות יג) דלטעם דזכר למן יש ענין שיהיו מכוסות גם בעת ברכת 'המוציא', וכן כתב גם בערוך השולחן (שם אות כב) יעו"ש [אולם צ"ע מדברי החיי אדם עצמו (כלל ה' אות ז') שכתב דהכיסוי רק עד אחר הקידוש, וכן נראה גם בסמ"ג (עשין, מצוה ל') ובתוס' (פסחים ק' ע"ב סוד"ה שאין) ועוד ראשונים, דגם לטעם של זכר למן הכיסוי הוא רק עד אחר הקידוש, וכבר

מה. אחיזת החלות בשעת הברכה כשהן באויר בין שתי ידיו, אחת בימין ואחת בשמאל, ומחוברות גב אל גב.⁹

מו. בענין הגבהת החלות בתיבת 'המוציא' בשב"ק, ראה בהערה¹⁰.

✧ עקבי דרך ✧

עץ חיים (פי"ז משבת) דמנהג האריז"ל היה כשבירך על י"ב חלות, להגביה השתי חלות בשתי ידיו מעט מן התחתונים ורווח ביניהם, ע"כ, ולא נתפרש אם הכוונה להגבהה מיוחדת כמו בתיבת 'המוציא' בחול, או רק לבאר אופן האחיזה שיהיה מוגבה מעט וינתן רווח בין ב' העליונים לב' התחתונים, ולמעשה בסידור היר"א (הדאיה, ח"ב עמ' 330) וכף החיים (סי' קסז סק"ב) נקטו דיש להגביה בתיבת 'המוציא' גם בשבת.

אולם מסתימת הדברים בשער הכוונות (דף עב ע"ב) ובסידור הרש"ש (שם) משמע דאין הגבהה זו נוהגת בשבת, וכן הוא בסידור היר"א (נה"ש, ח"ב עמ' 299), וכן משמע גם בהגהת הצמח (בפע"ח פט"ז) שהביא ממנהר"ש ויטאל ז"ל, דאביו מהר"ו ז"ל היה לוקח ב' הככרות העליונים והיה מדביק אותם אב"א ולא היה נוגע בשתי ככרות התחתונים, ע"כ, ומשמע דרק לא היה נוגע אבל לא שהיתה הגבהה מיוחדת בתיבת 'המוציא', והטעם יש לפרש על פי מה שכתב בשער המצוות (פר' עקב) לענין סעודת שבת, בזה"ל "ולכן אל תגביהם למעלה ותרחיקם משתי ככרות התחתונות, כדי שישפיעו הי"ד והוא"ו, ואחר כך תבצע", ע"כ, וכן משמע דעת הרב 'בן איש חי' ז"ל, דלענין ימות החול (ש"א פר' אמור אות ו') כתב דיגביה הפת בתיבת 'המוציא', ולענין סעודת שבת (ש"ב פר' וירא אות טו) כתב רק דיהיו מונחות בידיו הככרות העליונות כנגד התחתונות, והיינו 'כנגד' ורווח ביניהם לתחתונים, אבל לא יגביהם, עכתו"ד רבינו שם.

אמנם למעשה כל זה מיירי במי שנוהג להעמיד י"ב חלות כמנהג האריז"ל, דאז יש ענין בדוקא שלא להרחיק ב' העליונות מב' התחתונות (וכדברי שער המצוות הנ"ל), אבל הנהגה כמנהג הגר"א ז"ל לברך על שתי חלות בלחוד, לכאורה אין טעם למנוע ההגבהה בתיבת 'המוציא' בשבת,

הרגיש בזה במשנ"ב ובשעה"צ שם, ואולי הם מיירי לענין שיכול להסיר, אבל אכתי יש מקום לדקדק שיהיה מכוסה עד אחר 'המוציא', או דגם לדידהו בעת ברכת 'המוציא' חוזר ומכסה, ועיין].

9. אחיזת החלות בין בשתי ידיו, מבואר בשו"ע (סי' קסז ס"ד) דיש ליתן עשר אצבעותיו על הפת בשעת הברכה, וכן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף עב ע"ב) ובשער המצוות (פר' עקב), וראה עוד לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה מה שהבאנו בזה.

ובאופן עמידת ב' החלות, מדברי השו"ע ורמ"א (סי' רעד ס"א) שדנו אם בוצע התחתונה או העליונה [לשו"ע - תמיד התחתונה, ולרמ"א - בלילה התחתונה ובבוקר ובליל יו"ט העליונה], מבואר איפוא דהחלות שוכבות אחת על גבי חברתה, אולם על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף עב ע"ב) אופן החזקת החלות היא כשהן בין שתי ידיו, והיינו לחבר שניהם בשתי ידיו, וב' שולי הלחמים יהיו דבוקים זה בזה ושתי פנים שלהם יהיו פן זה מצד ימין ופן זה מצד שמאל, ואז יתראה כאילו שני לחמים אלו נעשו לחם אחד ובו שתי פנים משני צדדיו, ויהיה כדמיון לחם הפנים שבמקדש וכו', ואזי יבצע מן הלחם הימני, ע"כ, וכתב על זה רבינו בשו"ת 'שומע ומוסיף' (בכת"י), דכיון דדברי השו"ע ורמ"א בעליונה ותחתונה וכו', הם על פי הקבלה, הרי דלגבי דברי קבלה עדיף טפי לתפוס קבלת והנהגת האריז"ל שהורה להחזיק שתי החלות זה אצל זה, ולבצוע על הימנית [והוסיף דאם ירצה לצאת גם דעת הרמ"א, יוכל להשפיל מעט הימנית בליל שבת ובשאר פעמים להגביהה מעט], עכ"ד רבינו שם, אמנם למעשה לעצמו נהג כדעת הגר"א לבצוע שניהם יחד, וכמבואר להלן.

10. בענין זה האריך רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' לד, לדף לו ע"א), דמצינו בפרי

בציעת הפת

מז. הבציעה על שתי החלות כאחת, ודקדק לחתוך פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה [ועיין הערה]11.

מח. מהפרוסה הגדולה היה חוזר וחותך לעצמו כזית, ותכף עם התחלת הלעיסה התחיל לחתוך ממנה עבור שאר הסועדים וליתן לכל אחד ואחד חלקו12.

✽ עקבי דרך ✽

וכמו' שכן דקדק גם רבינו ז"ל להגביה החלות גם בשבת [וכמו'כ להגביה מעט בהזכרת השם, וכמבואר לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה דחול].

11. בגמרא בברכות (דף לט ע"ב) ובשבת (דף ק"ז ע"ב) איתא, א"ר אבא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת, דכתיב 'לחם משנה', ואמר רב אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא, 'לקטו' כתיב [דמשמע אחיזה, אבל בציעה לא כתיב 'משנה' (רש"י)], רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא, ע"כ.

וכבר כתבו הב"ח (סק"ב) והכף החיים (שם סקט"ז) דראוי לנהוג כשני הפירושים, גם לחתוך שתי החלות, וגם לדקדק לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה, וכן נהג רבינו – והיינו כפי המבואר להלן בסמוך דסיום החיתוך של הפת היה מקיים בידיו [ולא ע"י הסכין], והיה מתחיל החיתוך בסכין קרוב לסוף החלה, ולסיום מושך בידו את החלק הגדול יותר המכוון כלפיו [והחלק הקטן תפוס על מקומו בידו השניה], דבזה נקבע שזו היא ה'פרוסה' הגדולה, וממנה גם היה מחלק אח"כ לשאר המסובים כדי שיקבלו כולם מפרוסת הבציעה הגדולה.

12. בדברי האריז"ל בשער הכוונות (דף עב ע"ב) כתב דתחילה יבצע מן הלחם שיעור כזית לעצמו ויאכלנו, ושוב יבצע כביצה לאשתו ויתן לה, ואח"כ יבצע לשאר הסועדים עמו, ע"כ, אלא שבאמת בשו"ע (סי' רעד ס"ב) מבואר דיש לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה, וכבר עמד על זה בכף החיים (סקט"ז), וכתב דלמעשה יוכל לקיים שניהם, דמתחילה יבצע רק כזית לעצמו וכביצה לאשתו וכו', כדברי האריז"ל, ולאחמ"כ יחזור ויחתוך פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה, אולם רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' לז) כתב דיותר נראה לעשות להיפך

וכמו' שכן דקדק גם רבינו ז"ל להגביה החלות גם בשבת [וכמו'כ להגביה מעט בהזכרת השם, וכמבואר לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה דחול].

11. בגמרא בברכות (דף לט ע"ב) ובשבת (דף ק"ז ע"ב) איתא, א"ר אבא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת, דכתיב 'לחם משנה', ואמר רב אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא, 'לקטו' כתיב [דמשמע אחיזה, אבל בציעה לא כתיב 'משנה' (רש"י)], רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא, ע"כ.

ומבואר מדברי רב כהנא דסבירא ליה דענין ה'שתי ככרות' בשבת שהזכיר רבי אבא, הוא דין רק באחיזת הפת בשעת הברכה, אבל הבציעה יוכל לקיים על אחת מהן בלחוד, אולם בהנהגת ר' זירא [דהוא בתראה דהלכתא כוותיה] דהוה בצע אכולא שירותא, נחלקו הראשונים: לרה"ג והרשב"א – כוונתו לחלוק על רב כהנא, ולדידיה בעינן דגם הבציעה בפועל תהיה על שתי הככרות שלפניו, וכפשטות לשון רבי אבא 'לבצוע על שתי ככרות', ולרש"י והרמב"ם – רבי זירא לא מיירי כלל ממנין החלות לומר שיצטרך בציעת כולן דייקא, אלא קאי על גודל פרוסת הבציעה, שצריך שתהיה פרוסה גדולה שיהא די בה לכל הסעודה, ומר אמר חדא וכו' ולא פליגי.

ולמעשה בשו"ע (סי' רעד ס"ב) פסק כרש"י והרמב"ם דיחתוך פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה, ובמשנה ברורה (סק"ד) הביא דרש"ל ושל"ה נהגו לחתוך שניהם כפירוש הרשב"א, וכן דעת רבינו הגר"א ז"ל בביאורו (שם) ובמעשה רב (אות קכג), וכמו שהבאנו לעיל (הע' 4) שלדעתו הוא מכוון היטב גם על פי הזוה"ק והתיקונים דבוצע שתייהן בכל סעודה דעולים יחד למנין י"ב חלות

מט. תחילת החיתוך על ידי הסכין, וסיומו נהג לחתוך בידיו¹³.

נ. גם בסעודה זו הקפיד שיהא מלח על השולחן, ודקדק לטבול בו פרוסת 'המוציא' ג' פעמים¹⁴.

✧ עקבי דרך ✧

והעולה משם הוא, דאיכא ג' עניינים בהמלח בשעת הסעודה: א' להגן מן הפורעניות מצד 'ברית מלח'; ב' דהשולחן דומה למזבח והאכילה כקרבן ונאמר 'על כל שלחן תקריב מלח'; ג' על פי הסוד כדי למתק הגבורות בחסדים – ויש נפק"מ למעשה ביניהם, דלטעם של ברית מלח – סגי במה שיהא המלח על השולחן, ולטעם זכר למליחת הקרבנות – יש לדקדק גם להניח מלח על הפת דומיא דמליחה, ולטעם של מיתוק הגבורות בחסדים – אזי צריך לטבול הלחם במלח ג' פעמים.

והנה בספר 'מנהגי החתם סופר' (פ"ה אות יב) איתא, דמין החת"ס זצ"ל לא נהג להביא מלח על השולחן בליל שב"ק, וטעמו מבואר שם, כי הענין שכתב הרמ"א דהאכילה היא כקרבן, זה אינו שייך בליל שבת, שהרי אין הקטר חלבים ואימורים אז, עכתו"ד, והוסיף על זה רבינו בשו"ת 'שומע ומוסיף' (בכת"י), וז"ל "ולפי זה גם בליל יו"ט לא הטביל מאותו טעם גופא [חוץ מליל יו"ט שחל במוצאי שבת, דהא איברי שבת נקטרים ביום טוב], וכן בליל ב' דר"ה שחל בחול ג"כ לא הטביל, דממה נפשך, דאם נהגו קודש בבית המקדש יום שני דר"ה [דהוא משום דלא באו או לא קיבלו העדים מבעו"י] – אם כן נתגלה למפרע דיום ראשון דר"ה היה חול, ואזי לא הקטירו איברי תמיד שלו בליל שני דר"ה שהיה קודש, וגם בכל שאר לילי יו"ט שני בחוץ לארץ שחלו בימי החול – י"ל גם כן דאין להטביל, דהוי כיו"ט ראשון, והרי אומרים במוסף קרבנות דיום טוב ראשון", עכ"ד רבינו שם.

אלא שבעיקר הנהגת החת"ס בזה, העיר רבינו (שם), דהלוא גם בלילי שבת ויו"ט שאין הטעם של הקרבנות, נהי דאין שייך אז הענין של פיזור המלח על הפת [שהוא מגיע רק מצד זכר למליחת הקרבנות], אבל עכ"פ איכא הטעם של

להקדים דין השו"ע, ולכן יבצע תכף לאחר הברכה פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה, וממנה יחזור ויחתוך הכזית וכו', עכתו"ד, וכנראה טעמו כדי שענין הפרוסה הגדולה תתקיים כבר בפריסה הראשונה של 'המוציא'.

והחלוקה לשאר המסובים התחיל תכף עם תחילת הלעיסה של עצמו, דאף דבלשון שער הכוונות (דף עב ע"ב) איתא דיחתוך לעצמו הכזית 'ויאכלנו' ואח"כ יחתוך כביצה עבור אשתו וכו', ע"כ, כבר כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' לו) וז"ל "נראה דאין רצונו לומר שיאכלנו 'כולו', דאם כן הוי הפסק גדול בין הברכה לטעימת אשתו, אלא ר"ל ששימנו בתוך הפה, ובשעת הלעיסה יבצע לאשתו כביצה", עכ"ד.

והיה חותך ונותן לכל אחד ואחד חלקו, וכדאיתא בתוספת מעשה רב (תרנ"ו, אות לא). והיכא שהיה כהן על שולחנו, נזהר תמיד ליתן לו ראשון לקיים בזה מצות עשה של 'וקדשתו' (כשו"ע סי' קסז סי"ד), ובכלל זה אם היה לוי, שנהג להקדימו וליתן לו ראשון (כמשנ"ב סי' רא סקי"ג).

13. כנראה על פי מה שכתב בתוספת מעשה רב (תרנ"ו, אות לא) על רבינו הגר"א ז"ל, דפרס פרוסת 'המוציא' ביד, ע"כ, ולכאורה הטעם לזה בתור חביבות המצוה, היפך ממה שאמרו בעלמא (רמ"א סי' קע ס"ט) דבכהאי גוונא מיחזי כרעבתנותא [והשייכות של הנ"ל עם המשך דברי התומע"ר שם, צריכה תלמוד, ואכמ"ל], אמנם תחילת החיתוך היה מקיים באמצעות הסכין, והוא כנראה בתור היכי תימצוי להיטיב את החיתוך. וראה עוד מה שכתבנו בזה לעיל בסמוך, דטעם החיתוך ביד היה גם כדי לקיים עי"ז הענין של חתיכת פרוסה גדולה שתספיק לכל הסעודה.

14. בעיקר ענין המלח בסעודה והטבילה בו, כבר הארכנו לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה דחול,

נא. הטבילה במלח והאכילה נהג לעשות משתי החלות שבצע עליהן¹⁵.

הנהגות הסעודה

נב. אחר הבציעה והטעימה כזית, נהג לומר "אתקינו סעודתא דמהימנותא שלימתא חרוותא דמלכא קדישא, אתקינו סעודתא דמלכא, דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין"¹⁶.

✽ עקבי דרך ✽

להגן מפני הפורענות וכן הטעם שעל פי הסוד למתק הגבורות בחסדים, וצריך עיון מדוע לא חשש החת"ס לכל זה, והנה בהגהות (שם) כתב דהטעם להגן מן הפורעניות ג"כ אינו שייך בשבת דאין צריך שמירה, אבל גם הוא הסכים דעכ"פ ענין מיתוק הגבורות איכא בכל גוונא, והביא שכן הוא להדיא בספר 'נגיד ומצוה' לטבול גם בליל שבת למתק הגבורות, ע"כ, ואולי החת"ס סבר דגם מיתוק הגבורות אין בלילי שבת ויו"ט, וכמו שאומרים באמת בפזמון 'אסדר בשבחין' שחיבר האריז"ל לסעודת ליל שבת (בשעה"כ דף עב ע"ג) "שביתין ושביתין מסאבין דרחיקין" וכו', ועיין.

15. דמאחר ומצוות הבציעה מתקיימת בשתי החלות, אפשר דבעינן ג"כ שיטבול משתייהן במלח ויאכל, ובסעודת היום גם בהשלכת המלח על שתייהן, וכן כתב רבינו בהערותיו על ספר 'מעשה רב' מהגר"א (הגש"פ מחשבת בצלאל, עמ' רנא) דמחמת הספק נהג לטעום עכ"פ כל דהו משתייהן יעו"ש. אמנם עם החלה השניה היה ממתין עד אחר חלוקת החלות לשאר הסועדים וכו', משום הפסק דידהו, ופשוט. והטבילה והשלכת המלח נהגו לעשות אצלו גם המסובים כל אחד ואחד על פרוסתו.

16. בשער הכוונות (דף עב ע"א) איתא, דמלבד מה שאומרים קודם ההקפות 'דא היא סעודתא' וכו', יש לומר שוב קודם הנטילה לסעודה 'אתקינו סעודתא' וכו', ע"כ, אולם שמעתי מרבינו, מאחר וכפי הנראה כל הקטע שם אינו מדברי מהרח"ו ז"ל עצמו אלא מזולתו (ראה משכ"ב ב'פתח עינים החדש' ח"א עמ' ז'), הלכך לא ראה לדקדק בזה כ"כ, אלא היה מקיל לאומרו רק אחר הבציעה, וסוכ"ס הוא עדיין קודם הסעודה ואולי מהני האמירה אז [וכנראה היות והקפיד ליפנות קודם הסעודה (כדלעיל פ"ב), שוב לא יכל לומר דברים שבקדושה עד שיטול ידיו, וממילא נדחה זה לאחר הבציעה. אמנם נזהר לאומרו רק אחר אכילת כזית מהפת, וכמו שכתבנו לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה דחול, שהקפיד שלא לדבר קודם לכן יעו"ש].

להגן מפני הפורענות וכן הטעם שעל פי הסוד למתק הגבורות בחסדים, וצריך עיון מדוע לא חשש החת"ס לכל זה, והנה בהגהות (שם) כתב דהטעם להגן מן הפורעניות ג"כ אינו שייך בשבת דאין צריך שמירה, אבל גם הוא הסכים דעכ"פ ענין מיתוק הגבורות איכא בכל גוונא, והביא שכן הוא להדיא בספר 'נגיד ומצוה' לטבול גם בליל שבת למתק הגבורות, ע"כ, ואולי החת"ס סבר דגם מיתוק הגבורות אין בלילי שבת ויו"ט, וכמו שאומרים באמת בפזמון 'אסדר בשבחין' שחיבר האריז"ל לסעודת ליל שבת (בשעה"כ דף עב ע"ג) "שביתין ושביתין מסאבין דרחיקין" וכו', ועיין.

ובמקום אחר הוסיף רבינו בזה (לענין מלח בליל הסדר, בכת"י), דגם עיקר דברי החת"ס דטעמא דקרבנות אינו שייך בלילי שבת ויו"ט, לכאורה אינו מוכרח, דאפשר דגם לולא הטעם של להגן מן הפורענות יהיה ענין בהבאת מלח על השלחן, דבעיקר הטעם שכתב הרמ"א דשולחן דומה למזבח והאכילה לקרבן, ישנם לכאורה שני חלקים: א' דשולחן דומה למזבח, ב' האכילה היא כקרבן, ונראה איפוא, דאף אם בלילי שבת ויו"ט אין הענין שהאוכל דומה לקרבן, היות ואין אז קרבנות למלוח, אבל הענין הראשון שהשלחן דומה למזבח יתכן גם בלילי שבת ויו"ט, דהא סוכ"ס היה מלח על המזבח אז ע"י איברי התמיד שנמלחו מבעוד יום, ואף אם אין לנו אז זכר קרבנות, אכתי זכר מזבח יש לנו, ודבר זה אפשר לעשות גם בשלחן על ידי שיהיה עליו מלח [מבלי למלוח הפת], עכתו"ד.

ולמעשה מסיק רבינו (שם), דגם בלילי שבת ויו"ט יש להקפיד על הבאת המלח לשולחן וכמשנ"ת, וכן לדקדק לטבול הפת במלח ג'

נג. הפזמון 'אזמר בשבחין' שחיבר האריז"ל לסעודה זו, נהג לאומרו באמצע הסעודה [ודקדק לאמרו בניגון]¹⁷.

נד. באופן שהיה איזה ענין הנזכר בפזמון שלא התקיים אצלו כאותה שבת, היה מדלג על הזכרתו¹⁸.

✽ עקבי דרך ✽

ישועות ישראל כתב לאומרו לאחר 'המוציא', וכן המנהג אצל חלק מהחסידים (עי' סידור תורת חכם, ים החכמה, חלק שולחן שבת עמ' ס' סק"א), וכן המנהג אצלי כל השנים, וגם בבן איש חי (שם) כתב דמנהגינו לפעמים כשיש סיבה למחר הקידוש, כגון בימי העומר וכדו', שנאמר הפזמון הנזכר בתוך הסעודה, עכ"ד.

ושמעתי מרבינו, דהיות ויש בזה שיטות אם לאומרו קודם האכילה או לאחר האכילה, הלכך בתור פשרה נהג לאומרו באמצע האכילה, שעיי"ז נמצא שהוא גם קודם אכילה וגם לאחר אכילה, ע"כ.

ובספרו 'זה השלחן' (ח"ב סי' רפט ס"א) כתב רבינו, וז"ל "כתב הרוקח (סי' נד) דלאחר שאכל התבשיל יש מזמרים וזמירות ושבח בשבת להקב"ה, ע"כ, ובאמת הוא מפורש בגמרא במגילה (דף יב ע"ב) שבת היה שישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ובדברי תשבחות", עכ"ד, ובחיבורו 'מאתך תהלתי' (בכת"י) הוסיף רבינו בזה, דלכן יש לדקדק לומר מקודם דברי תורה או ללמוד ורק אח"כ הזמירות, וכפי הסדר הנזכר בגמרא הנ"ל, ומסיים שם "ואתי שפיר מה שמבואר בשער הכוונות (דף עב ע"ב) דהאריז"ל היה אומר הפזמונים שחיבר בסוף הסעודה, ודהיינו לאחר הדברי תורה", עכ"ד.

18. וכמו שכתב בשו"ת תורה לשמה (סי' פ'), וכגון אם לא בירך על ההדסים - דילג התיבות 'ומדני אסא', וכשהנרות לא עמדו בדרום - דילג על 'אסדר לדרומא'. אמנם הפסקא 'למבצע על ריפתא' נהג לאומרה, אף שלא היה מברך על י"ב חלות, ואמר היות ועל פי הגר"א שבוצעין שתינה איכא נמי בחינת י"ב חלות עכ"פ באיתכסייא.

והנה בלשון שער הכוונות (שם) איתא להזכיר בזה גם בחינות שחרית ומנחה, דהיינו בלילה לומר אתקינו וכו' דא היא סעודתא "דחקל תפוחין קדישין וזעיר אנפין ועתיקא קדישא אתיין לסעדא בהדה", ובשחרית "דעתיקא קדישא וזעיר אנפין וחקל תפוחין קדישין" אתיין וכו', ובמנחה "דזעיר אנפין ועתיקא קדישא וחקל תפוחין קדישין" אתיין וכו', אבל כבר כתבנו לעיל (פ"ד) לענין אמירת 'דא היא סעודתא' שקודם ההקפות, דרבינו לא נהג באמירת הוספות אלו, יעוי"ש הטעם לזה.

17. הפזמון 'אזמר בשבחין' מקורו בשער הכוונות (דף עב ע"ג), ונתחבר על ידי רבינו האריז"ל במיוחד לסעודה זו, וכתב שם לאומרו 'בקול נעים', ובפרי עץ חיים (סוף פ"ז) כתוב 'ותאמר אותו בניגון', ועיין עוד בסידור ישועות ישראל (במקומו) מה שהביא בזה. ונוסח הפזמון נהג לומר כלשון שער הכוונות, ודלא כנדפס בסידורים בהרבה שינויים, כמו"כ נהג לומר מיד אחריו 'למבצע על ריפתא' עד 'בגו האי הלולא דחקל תפוחין קדישין'.

ובענין מקום אמירתו אם קודם או אחר הסעודה, כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (ח"א עמ' ח', במוסגר), וז"ל "הנה בענין הזמר גופא, אף שבשער הכוונות (דף עב ע"ב) כתב לומר הזמר בסוף הסעודה, מכל מקום כל הסידורים סידורו לפני הקידוש, וכן הוא בסידור הרש"ש זיע"א, וכמו שהעידו במחזיק ברכה (סי' קסו סק"ג) ובבן איש חי (שנה ב', פר' בראשית, אות כט) וכף החיים (סופר, סי' קסו סק"ה, וסי' רטב סק"ח) ועוד, שכן המנהג עיי"ש [ובטעם הדבר, עיין מה שביאר בזה הגרי"ח ז"ל בשו"ת תורה לשמה (סי' פ'), וכיוצא בזה בחמדת ימים (ח"א דף נא ע"ג) עיי"ש], ובסידור

נה. בין אכילת הדגים לעוף, הקפיד לשטוף ידיו ולקנח הפה במים דייקא¹⁹.

נו. דקדק לאכול איזה מאכל כעין מולייטא בסעודה זו, וזכר למן²⁰.

נז. הקפיד לשתות מעט יין בכל אחת מסעודות השבת²¹.

נח. נהג לאכול 'קומפוט' לקינוח סעודה לכבוד ועונג השבת, ולהרבות בברכות, ודקדק לפוטרו בברכה על פרי חי שאינו מתפרימי הסעודה²².

✧ עקבי דרך ✧

כאן דבאמצע הסעודה ישתה בה יין יעו"ש, וכן הביא בכף החיים (סי' תקכט סק"ב) בשם הרבה אחרונים, וכן פסק במשנה ברורה (סי' רצא סק"א), ויבואר מזה דיש לשתות יין בכל אחת מסעודות השבת באמצע הסעודה, וכן כתב להדיא במשנה ברורה (סי' תקכט סק"א) בין לענין שבת ובין לענין יום טוב, וכן משמע גם בשו"ע בהלכות שבת (סי' רנ ס"ב) שכתב "ירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכולתו", ובפשטות המכוון כלפי הסעודה ולא רק בכדי לקדש עליו – וסתימת הדברים שאין שיעור מסויים לשתיה זו, וכן נהג רבינו בשתיית יין מעט בכוסית נובדרך כלל היה מדקדק לשתות זה לפני שאמר הפזמון של האריז"ל, שנזכר שם 'בחמרא גו כסא'.

ובאמת מטעם נוסף יש להקפיד על שתיית יין בסעודות השבת, דהלוא כידוע אין מברכים ברכה אחרונה על היין של הקידוש ששתה לפני הסעודה, דנקטינן דכוס של קידוש נחשב כדברים הבאים מחמת סעודה (כשו"ע סי' קעד ס"ו; סי' רעב ס"י ומשנ"ב סק"ז), אלא שכבר העיר בביאור הלכה (סי' קעד ס"ו ד"ה וכן) דבאמת דעת כמה ראשונים דחייב לברך ברכה אחרונה על הכוס של קידוש יעו"ש, והעצה היעוצה לצאת מידי ספק, לדקדק לשתות יין גם בתוך המזון, דאז לכולי עלמא אמרינן דשתיה חדא היא ופוטרי את היין של הקידוש, וכמבואר במשנה ברורה (סי' רצט סק"ז), ועיין.

22. במשנה ברורה (סי' קעז סק"ד) כתב דקומפוט שאינו בא למזון רק לקינוח סעודה, הוי כדברים הבאים שלא מחמת סעודה וטעונים ברכה, ע"כ, וכן היה נוהג מרן החזון איש זצ"ל (דוה"נ פ"י אות ז'), אמנם בתשובות והנהגות (ח"א סי'

19. ראה מה שהבאנו בזה לעיל (פ"ב) בהנהגות נטילת מים אמצעיים. ולמעשה בשנים האחרונות חדל רבינו לגמרי מאכילת עופות פטם, לאור הפולמוס הגדול שהתעורר אודות מסורת טהרת העופות מחמת ההרכבות הנעשות במפעלי העופות וכו' [ומאכילת בשר נמנע כבר עשרות שנים מחמת החששות שהיו בהם בזמנו בהפלתן לפני השחיטה וכו' (ראה לרבינו בקובץ 'ישורון' כרך מא עמ' שטו, ועי"ע שו"ת צי"א ח"ט סי' לד, ושו"ת מעיל שמואל ח"י סי' ב'), וכמו"כ מאכילת עוף הודו מחמת המחלוקת בפוסקים אודות מסורת טהרתו (יעיין דרכ"ת יו"ד סי' פב סק"ד ושו"ת משיב דבר ח"ב סי' כא)], ואזי מצוות עונג שבת וכבוד הסעודה נהג לקיים באכילת הדגים.

20. זה על פי מה שכתב הרמ"א (סו"ס רמב) דבמקצת מקומות נהגו לאכול מולייטא שקורין פשטידא בליל שבת, וזכר למן שהיה מכוסה למעלה ולמטה [בטל, ואף זה מכוסה הבשר בין דפי העיסה (משנ"ב סק"ז)], ע"כ, ואף שכתב הרמ"א (שם) דלא ראה חוששים לזה, אבל כבר כתב במשנה ברורה (שם סק"ח) דבמקומותינו המנהג לאכלן, ע"כ. ולמעשה נהג רבינו לקיים זה על ידי מאכל הנקרא 'בורקס', שיש בו ענין זה שמכוסה למעלה ולמטה ובתוכו המילוי.

21. הנה ברמב"ם (פ"ל משבת הל"ט) כתב לענין סעודות השבת, דצריך לקבוע כל אחת משלושת הסעודות על היין, ע"כ, וכבר העירו על זה המפרשים מדבריו לעיל (פכ"ט הל"י) שהביא דין קידוש על היין רק בסעודת הלילה והבוקר, ולא נזכר חיוב קידוש לסעודה שלישית, ומכאן כתב הכסף משנה (שם) דצריך לומר דכוונת הרמב"ם

נמ. בסוף הסעודה נהג לקרוא פרק אחד ממשניות מסכת שבת²³.

ברכת המזון

ס. ברכת המזון נהג לברך על הכוס גם ביחיד, אך מבלי הגבחתה בשעת הברכה כי אם היתה עומדת לפניו על השולחן, ועל פי רוב הכוס לברכת המזון מחמר מדינה [והקיל להחשיב גם קפה או קולה כ'חמר מדינה' לענין זה], ובכלל זה גם כשזימן בשלושה²⁴.

עקבי דרך

ואיתא שם, דלמעשה האריז"ל עצמו רוב פעמים היה קורא רק ד' פרקים בכל סעודה, ולפעמים כשהיה טרוד בעסק תורה על השולחן אזי היה קורא רק פרק אחד בכל סעודה, עכ"ד, וכבר כתב בבן איש חי (ש"ב פר' וירא אות ט') דמי שקשה עליו הלימוד ד' פרקים, ילמוד לפחות פרק אחד וכנוכח בשער הכוונות, ע"כ, וכן נהג רבינו [ושמעתי דבשנים קודמות נהג לקרוא הפרקים על הסדר, מסעודה לסעודה ומשבת לשבת, עד שסיים המסכת, וחזר חלילה, אולם מאוחר יותר ראיתי שלמד הפרקים לפי המזדמן, ועל פי רוב היו אלו מהפרקים הראשונים של המסכת].

ומלבד זאת היה רגיל בלימוד על השולחן באמצע הסעודה וכו', ובדרך כלל היה לומד אז ממדרש 'ילקוט שמעוני' על פרשת השבוע, ותקופות מסוימות גם למדו הלכות שבת מספר 'שמירת שבת כהלכתה', וראה לעיל (פכ"א) בהנהגות הסעודה מה שהבאנו בענין הלימוד על השולחן.

24. ראה מה שביארנו כל זה לעיל (פכ"ב) בהנהגות ברכת המזון. ולמעשה ענין זה של ברכת המזון על הכוס, ראוי במיוחד לסעודות שב"ק, כמבואר בסדר היום (סוף סדר ליל שבת) דאפילו מי שאין דרכו בחול לברך ברכת המזון על הכוס, בשבת מיהא ידקדק בזה מפני כבוד היום [וכדי להרבות בברכות להשלים למאה ברכות], ע"כ, וכן כתב גם באל"ה זוטא (סי' רפט) בשם השל"ה דגם היחיד ינהג בזה בשבת, וכעין זה כתב בערוך השולחן (סי' קפ"א) דיש מדקדקים בזה עכ"פ בשבת ויום טוב [כשיש זימון], וכן כתב רבינו בספרו 'פתח עינים החדש' (חי"א עמ' ד') וז"ל

קעו) הביא דמין הגרי"ז מבריסק זצ"ל החמיר לפטור זה בברכה ממקום אחר, ובענין זה כתב רבינו בהסכמתו לספר 'שערי ברכה' (שמואליאן, חלק ברכות הנהנין), וז"ל "לענין הליפתן בסוף הסעודה שיש בזה דעות אם לברך עליו או לא, והנידון אם זה בא לקינוח או לשובע, הנה אפילו אם נאמר שזה לקינוח, הלא מצינו במעשה רב להגר"א (אות פב) וז"ל: 'דברים הבאים בסעודה שלא מחמת הסעודה טעונין ברכה לפנייהם ולא לאחריו, היינו דברים שאינם קבועים להיות בתבשילי הסעודה', ע"כ, ואם כן, אף אם נאמר שזה בא רק לקינוח, אבל הרי הוא מתפריטי הסעודה, ולמעשה רב' הנ"ל יהיה פטור מברכה, ולכן העצה היא לברך על פרי חי ולפטור הליפתן, וכמו דאיתא בהנהגות המהר"ם א"ש זצ"ל שנהג כך, ולהדר שהפרי החי יהיה דוקא כזה שאין לו שייכות לתפריטי סדר הסעודה [למשל, שקדים], וכזאת יש לנהוג כשמביאים בסוף הסעודה אבטיח, דיש לפטור אותו ע"י דבר שברכתו האדמה שאין לו שייכות לסעודה [וכמו בטנים או אגוזי אדמה]", עכ"ד רבינו שם. ועיין עוד בספר 'פסקי תשובות' (חי"ב עמ' תקכט) מה שהביא בזה. ובאופנים שלא היה פרי אחר לברך עליו, היה אוכל הקומפוט יחד עם חתיכת פת בלא ברכה [יעויין בשו"ע (שם ס"א)], לקיים בזה עכ"פ מצוות עונג שבת.

23. בשער הכוונות (דף עב ע"ג) כתב דבסוף הסעודה יש לקרוא כמה פרקי משניות ממסכת שבת, ואם תרצה תקרא שמונה פרקים הראשונים בליל שבת ושמונה אמצעיים בסעודת שחרית ושמונה פרקים אחרונים בסעודת המנחה,

סא. לא נהג בהסרת הסכינים לברכת המזון בשבת ויו"ט²⁵.

סב. נוסח ברכה שלישית: "נחמנו ד' אלקינו בבנין ירושלים עירך וציון משכן כבודך ובמלכות בית דוד משיחך, ובבית הגדול והקדוש" וכו', והחתימה מיד בסיום רצה "בא"י מנחם ציון בבנין ירושלים" [וביום שאומרים גם 'עלה ויבוא', מקומו באמצע 'רצה' קודם 'והראנו']²⁶.

סג. דיוקים: וברצונך 'הנח' לנו²⁷.

✧ עקבי דרך ✧

האריז"ל עצמו לא נתבאר זה, ועיין בשערי תשובה (שם סק"ג) בשם הרמ"ק ומהר"א אזולאי שאין צריך לכסות בשבת ויום טוב, דאז הוא זמן מתוק החיצונים ובלע המות לנצח יעו"ש, ולדבריהם יש לומר דכן הוא גם לדברי האריז"ל, ועיין עוד להגה"ק ממונקאטש זצ"ל בספר 'דרכי חיים ושלום' (אות שב) שהיה מקפיד על מי שרצה להחמיר בזה [וכנראה סבר שהוא זילותא בכח קדושת השבת למתק כל הטעמים שנאמרו בזה, ושזהו שורש המנהג שהביא הבית יוסף שלא הקפידו על זה בשבת ויו"ט, ואשר סמך ידיו על כך בקבעו ד'מנהג ישראל תורה', ועיין].

26. זהו כדעת רבינו הגר"א ז"ל במעשה רב (אות קמו), וכדאיתא בסידור הגר"א של הגר"ה הלוי זצ"ל, וכן הביא רבינו בספרו 'זה השלח' (ח"ג עמ' יט) ברשימת הנוסחאות על פי הגר"א. וביום שמוסיפים יעלה ויבוא מקומו קודם 'והראנו', כדי שיהיה אח"כ מעין חתימה סמוך לחתימה באמירת 'והראנו', וכן הביא רבינו (שם) מהגהת שערי רחמים, וכן הוא גם בספר 'אור חדש' על המעשה רב (שם). וראה להלן בנספחים שבסוף הספר (סי' ז') מה שהרחבנו בענין זה, ושם יבואר גם ענין הזכרת 'נחמנו' ביו"ט שחל בחול.

27. הנה בהרבה סידורים נדפס בלשון 'הניח' לנו, ויסודו במחזור ויטרי (סי' פג ד"ה נברך שאכלנו), אולם כבר העיר על זה הגאון האדרי"ת זצ"ל בספרו תפילת דוד (עמ' קכב) דלפי תיקון הלשון וכללי הדקדוק יותר נכון לומר בלשון 'הנח' לנו ד' אלקינו שלא תהא צרה וכו', וכן הוא באמת בסידור הרוקח (ברכהמ"ז, עמ' תשמא) ובחיבור

"טוב שיברך ברכת המזון על הכוס בג' סעודות גם אם מברך ביחידות [ודי בחמר מדינה כקפה או קולה וכדו']", ע"כ, וראה מה שכתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' קנ אות ו') הטעמים להקפיד על זה במיוחד בשב"ק.

25. בעיקר ענין הסרת הסכינים לברכהמ"ז, ראה מה שהבאנו לעיל (פכ"ב) בהנהגות ברכת המזון, ושם נתבאר מדברי הראשונים שני טעמים בזה: א' דהברזל מקצר ימי האדם ואינו דין שיהא מונח על השולחן דדומה למזבח שמאריך ימי אדם, ב' שפעם אירע לאחד שתקע סכין בבטנו בברכת 'בונה ירושלים' מצער החורבן — וכתב הבית יוסף (סו"ס קפ) דנוהגים שלא לכסות בשבת ויום טוב, והעיר דלכאורה להטעם דמשום הסכנה אין נראה חילוק בין שבת לחול [ובבאר היטב (שם סק"ד) כתב באמת דבמדינתו לא נהגו לחלק בזה בין שבת לחול], ומכל מקום מסיים הבית יוסף (שם) 'ומנהגן של ישראל תורה הוא', ע"כ, וכן סתם בשו"ע (שם ס"ה), וכן הוא בשו"ע הגר"ז (ס"ו), וכן הסכימו שאר פוסקים [ולדעת הגר"א שמדקדקים לומר בשבת בנוסח 'נחמה', אפשר דמהאי טעמא ליכא נמי להטעם דסכנה, וגם בלאו הכי י"ל דבשבת שעוסק בעונג שבת וכו', ממילא לא יבוא לידי צער כ"כ, ועיין].

והנה בבן איש חי (ש"א פר' חקת אות ו') וכפ' החיים (סקט"ו) כתבו דעכ"פ לפי דברי האריז"ל בטעם הסרת הסכין על פי הסוד, ודהחשש הוא במיוחד למי שהוא משורש קין וכו', נראה שאין חילוק בזה בין שבת לחול עי"ש, אמנם בדברי

סד. סיום ברכת המזון בשבת ויו"ט בתיבות 'לעולם אל יחסרנו'²⁸.

סה. ברכת האורח אמרו אצלו גם בשבת²⁹.

אחר הסעודה

סו. נהג להשאיר על השולחן את כוס הקידוש עם מעט מהיין וכן מהפת של הסעודה כל הלילה עד למחרת³⁰.

✧ עקבי דרך ✧

שעושים 'מי שבירך' בבית הכנסת, מדלא אישתמיט שום אחד לומר חילוק זה ושישתנה הדין דאין אורח מברך בשבת, "עכ"ד, ובהגדה של פסח 'מחשבת בצלאל' (במקומו) הוסיף רבינו, דכן מצינו להדיא בברכי יוסף (סי' קפח שיו"ב סק"א) דאין חילוק בין שבת לחול לענין ברכה זו, ע"כ. וכל זה בפרט להמקדק לאמרה תכף בסיום ברכה רביעית אחר 'אל יחסרנו', דמצטרף לנוסח ברכה רביעית (וכרמב"ם פ"ב מברכות הל"ז), דיש אומרים דלא שייך בזה איסור שאלת צרכים בשבת, ראה משכ"ב לעיל (פל"ג) בהנהגות ערבית דלשב"ק בענין אמירת 'אלקי נצור' בשבת. ובשאר פרטי ברכת האורח, ראה מה שהבאנו לעיל (פכ"ב) בהנהגות ברכת המזון.

30. כן הוא על פי רבינו האריז"ל בשער הכוונות (דף עב ע"ד), וכתב שם דהוא בסוד אסור השמן הנזכר באלישע וכו', ושע"ז ימשוך ברכה לכל השבוע, ע"כ [ובמקו"א הצענו טעם בזה ע"ד דרוש, דהלוא ידוע דשבת היא מקור הברכה, והנה המצוה דאורייתא היחידה של שבת בתור קום ועשה - הוא הקידוש, והרי דין הקידוש להתקיים על הכוס, נמצא כי הכוס דקידוש יש בה תמצית ברכת השבת, והיות שאין קידוש אלא במקום סעודה, הרי שבכלל זה גם הפת שמברך עליה, ולכן הנחתם על השולחן המרמז על ענין הפרנסה כידוע, סגולתה להביא ברכה אל ביתו למשך כל השבוע]. וכעין זה חידש רבינו לנהוג גם בליל ראש השנה, מהאי טעמא להביא ברכה לכל השנה.

התשובה להמאירי (משיב נפש, מאמר ב' פי"ב ד"ה והוא אצלי), וכן הוא גם ברמב"ם (פ"ב מברכות הל"ה, אך עיין מהד' פרנקל ובשינו"נ שם), וראה גם בסדר רע"ג בנוסח התפילה דשבת (בשחרית ומנחה), ודלא כערוך השלחן (סי' קפח אות ז') שרצה לקיים הגירסא 'הַיָּיִן' [ועי"ש דמפרש דהכוונה לסיפור דברים ולא לבקשה, והוא תמוה, ואולי נפל ט"ס בדבריו וכוונתו לומר 'הַיָּיִן', אלא דגם זה אינו מתיישב על תיבת 'ברצונך' שהוא לשון נוכח, וצ"ע].

28. אודות אמירת 'הרחמן' בשבת ויו"ט, ראה מה שהבאנו בהערה לעיל (פל"ג) בענין אמירת 'אלוקי נצור', ולמעשה כפי המובא בספר הליקוטים כת"י (מעשה רב החדש, אות יט) הרי שהגר"א ז"ל היה נמנע רק מאמירת ה'הרחמן' הכוללים תחנונים, אבל ג' הראשונים שהם דברי שבח היה נוהג לאומרם, וכן לאחמ"כ הרחמן הוא ינחילנו וכו', מגדול וכו', ע"כ, אבל בשו"ת יד אליהו (רגולר, בקונטרס 'תולדות אליהו' עמ' 57) מובא דהגר"א מקאליש זצ"ל נהג לומר בשבת ויו"ט רק עד 'אל יחסרנו', וכן נהג רבינו [והוא כנראה מאותה הסברה שהבאנו לעיל דאין לומר 'אלוקי נצור' בשבת, דאם חז"ל ראו לקצר נוסח שמונה עשרה הקבוע כדי שלא להטריח, כל שכן שיש לקצר בדברים שאינם מעיקר הנוסח אלא ממנהג בעלמא יעוי"ש].

29. וכן כתב רבינו בספרו זה השלחן (ח"א סי' רא, עמ' יט), וז"ל "נראה דגם בשבת יש לומר ברכה זו ואין בה משום שאלת צרכים, כמו

סז. לא נהג לחזור ולברך על ההדסים לאחר הסעודה³¹.

✧ עקבי דרך ✧

הסעודה אין בה כוונה על פי הסוד כי אם להרבות בברכות יעוי"ש. ועיין עוד בבן איש חי (ש"ב פר' וירא אות כא) שהעיר דאם ההדס נשאר לפניו ממנה שבירך קודם הסעודה, יש שאלה בכלל אם יכול לחזור ולברך עליו שוב לאחר הסעודה, יעוי"ש.

31. בשער הכוונות (דף עב ע"ג) איתא דאחר ברכת המזון יש לחזור ולהריח בהדסים בברכה וכו' עי"ש, ולמעשה לא ראיתי לרבינו שנהג בזה, ובאמת גם בסידור הרש"ש ליתא מזה, ומשמע דאינו ענין על פי הסוד, וכן מצדד בספר 'דברי שלום' (עפג'ין, ח"ה עמ' שצג) דההרחה של אחר